

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VII. SERİ — No. 7

KAVALALI MEHMET ALİ
PAŞA İSYANI
MISIR MESELESİ
1831 — 1841

I. Kısım

Dr. ŞİNASİ ALTUNDAĞ

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti ve T. T. K. Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 4 5

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Önsöz	1-10
Bibliyografya.	11-20
Giriş:	
1. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Suriye'deki emelleri.	21-41
2. Mısır meselesinin mahiyeti, Mehmet Ali'nin Suriye'ye taarruzu sıralarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa devletlerinin genel durumu.	41-52

I. Kısım; Mısır meselesinin birinci safhası:

1. İbrahim Paşa'nın Suriye'ye taarruzu Suriye ve Anadolu'daki harpleri. 53-64
[Akkâ muhasarası, al-Zerraa muharebesi (14 Nisan 1832); Akkâ'nın zaptı (27 Mayıs 1932); Şam'ın zaptı (16 Haziran 1832); Hums meydan muharebesi (8 Temmuz 1832); Haleb'in zaptı (15 Temmuz 1832); Beylan meydan muharebesi (29 Temmuz 1832); Konya meydan muharebesi (21 Aralık 1832)].
2. Diplomatik müzakereler ve neticeleri:
 - a. Kütahya anlaşması 65-145
 - b. Hünkâr İskelesi muahedesi. 145-159
 - c. Münchengrätz muahedesi 159-166

ÖNSÖZ

Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesine Habilitasyon tezi olarak takdimine cesaret ettiğim bu naçiz eser, esas itibariyle, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşanın isyanı ve Suriyeye taarruzu ile başlayan ve 1831-1841 seneleri arasında cereyan eden Mısır meselesinin -tesbit edebildiğim nispette-sebeplerini, safhalarını ve neticelerini ihtiva etmektedir. Şark meselesinin devamından başka bir şey olmıyan Mısır meselesi, tam mânasiyle bir Garp meselesi halinde inkişaf etmiş, Avrupayı bir umumî harbe sürükleyebilecek tehlikeli anlar geçirmiş, esasında zaten ehemmiyetli olan bu mesele, bundan dolayı, bir kat daha önem kazanarak Avrupa devletlerini, bu devrin en nazik siyasi hâdisesi olarak pek yakından ilgilendirmişti.

Avrupayı en heyecanlı bir surette senelerce uğraştıran, böyle birinci derecede ehemmiyetli bir hâdise, birçok tanınmış Avrupa âlimlerini cezbetmiş, bütün Avrupa arşivleri tetkik edilerek, tarihin bu safhasını aydınlatan çok kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Buna rağmen bu mevzuu incelemeğe cesaret edişim, Avrupa âlimlerinin, çok kıymetli ve ehemmiyetli binlerce resmî vesikayı ihtiva eden, Türkiye, Mısır ve Suriye arşivlerini bilerek, bilmiyerek ihmal etmek veyahut ihmal etmek zorunda kalmalarından ilerigeldi.

Ernst Molden, *Die Orientpolitik Metternichs, 1829-1833*, Wien u. Leipzig 1913,

Graf von Prokesch-Osten, *Mehemed-Ali, Vize-König von Aegypten*, Wien 1877,

Adolf Hasenclever, *Die orientalische Frage in den Jahren 1838-1841. Ursprung des Meerengenvertrages von 13. Juli 1841*, Leipzig 1914,

Adolf Hasenclever, *Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert, 1798-1914*, Halle 1917,

Henry Dodwell, *The founder of modern Egypt*, Cambridge 1931,

Süleyman Abu İzzeddin, *İbrahim Paşa fi Suriye*, Berut 1929,

Davut Berekât, Al-Batal al-Fatih İbrahim Başa, Mısır Rahmaniye matbaası 1934 (?),

Felix Mengin, Histoire sommaire de l'Egypte sous le gouvernement de Mohammed-Aly, Paris 1839,

MM. de Cadalvène et E. Barrault, Histoire de la guerre de Méhémméd-Ali, Paris 1837,

gibi kıymetli eserlerin yegâne kusurları, yukarıda arz ettiğim gibi, Şark arşivleri kullanılmadan telif edilmiş olmalarıdır. Netekim sayın ve kıymetli Profesörüm müteveffa Adolf Hasenclever eserlerinin mukaddemesinde teessüfle bu noktaya temas etmekte ve eserlerindeki bu eksikliği tamamlayacak ve kendisini bu hususta, bazı noktalarda olsun, aydınlatacak olan zevata önceden teşekkür etmektedir.

Süleyman Abu İzzeddin'in İbrahim Başa fi Suriyye - İbrahim Paşa Suriyede adlı eseri modern bir eserdir; müellif eserinde garp kaynakları ve müellefatına ilâveten şark kaynaklarını da kullanmıştır. Kitabın unvanından da anlaşılacağı veçhile, Suriyede İbrahim Paşanın harplerine, onun katileşen sert idaresine ve neticesi olarak Suriyelilerin isyanlarına temas etmektedir. Eserde işaret edildiği gibi, her ne kadar, şark kaynaklarının bilhassa Suriyede olanları inceden inceye tetkik edilerek istifade edilmiş ise de, Türkiye ve Mısır arşivleri kullanılmadığından eser yine eksik kalmıştır. Bundan dolayı sayın Suriyeli müverrih, Mehmet Ali ve İbrahim Paşaları, ancak Arap âleminin hürriyet ve istiklâl kahramanları olarak tavsif edebiliyor; halbuki Mehmet Alinin giriştiği bu mücadele dolayısıyla başka vasıfları da vardır: Mehmet Ali Türkiye arşivleri tetkik edildiği takdirde, Osmanlı İmparatorluğu bakımından bir vatan hainidir. Ben bununla Abu İzzeddin'in tarafgirane hareket ettiğini söylemek istemiyorum; hayır yalnız, kaynakları eksiktir ve bundan dolayı vardığı neticeler de, tabii olarak, eksik olacaktır diyorum. Süleyman Abu İzzeddin tarafgirane hareket etmiş değildir; çünkü bu kıymetli muharrir, bizi, bilhassa İbrahim ve Mehmet Ali Paşaları tenkid ederek, Suriyede bu yeni idarenin tatbik ettiği şiddet ve tazyiki hattâ zulümleri teşrih etmekte ve bu suretle Suriyede, çıkan isyanların sebeplerini kolaylıkla ve doğru olarak istintaç edebilmektedir. Abu İzzeddinin bu kıymetli

eseri Mısırlıların Suriyeden tamamiyle çekilmelerine kadar olan hâdiseleri ihtiva ediyor.

Elimizde, Lübnanda doğan, fakat Mısırdaki muharrir olarak şöhret kazanan Davut Berekâtında, al-Batal al-Fatih İbrahim Başa Kahraman İbrahim Paşa adında kıymetli bir eseri vardır. Mısır arşivinden çıkarılan birçok vesika külliyyatını ve bunlardan istifade edilerek yazılan eserleri gözden geçirmiştir; fakat eseri, Türkiye arşivindeki vesikalar kullanılmadığından, yine eksik kalmış, diğer taraftan Türk dilini bilmediği için, Mısır arşivindeki vesikalardan da ancak mahdut bir şekilde istifade edebilmiştir. Eserinin kıymeti müellifin hakikaten içten gelen samimiyetinde ve kullandığı, Mehmet Ali ve İbrahim Paşalara ait, bazı ehemmiyetli vesikalardadır. 4 Kasım 1933 tarihinde vefat eden kıymetli muharrir, bu noktanın ehemmiyetini müdriktir; eserinin 222-223. sayfalarında büyük bir samimiyetle Mısır arşivinin (al-defterhane) Osmanlı vesikalarıyla dolu olduğuna temas ederek, bu hazneler değerinde olan yazıların, Türkiye Cumhuriyetinde yalnız harf inkılabı dolayısıyla değil, aynı zamanda dil ve İstılâh inkılabı ile vücade gelmekte olan büyük ve esaslı değişmeler ve gelişmeler sebebiyle bu dili ve yazıyı okuyup anlayacak zevat kalmıyacağından, Mısır Maliye Vekâletinden henüz bu yazıları anlayacak zevat mevcut iken, bu evrak hazinesini kâmilten Arapçaya tercüme edecek bir heyetin teşkilini ve bu hususta malî bakımdan cömert davranılmasını talep ve rica etmektedir. Kıymetli muharririn ruhu şadolsun! Türk Milleti inkılabını maziye unutmak için yapmadı; Türk Milleti mazide gittiği yolun bir çıkmaz sokak olduğunu anladığı için, kendisini yüksek ve ulu hedeflerine ulaştıracak başka bir yol seçti, mesele bundan ibarettir. Yoksa Türkiyede Osmanlı yazılarını anlayacak mütehassıs, hem de adeden çok olmak şartıyla her zaman bulunacaktır.

Suriyede, Berut Amerikan Üniversitesi, Yeni ve Yakın Çağlar Şark tarihi Profesörü Asad Jibrail Rustum, gerek yazdığı, gerek tercüme ettiği, bu meseleyi ilgilendiren, kıymetli eserlerinden başka Suriyede bilhassa şeriye mahkemelerinden ve hükümet daire ve mahzenlerinden elde edebildiği 4000 den fazla vesikayı ve 20 kadar tarihî eserin tasnifini bitirerek, vesikaları tenkidli bir surette

tahşiye etmiş ve 1920-30 tarihinden itibaren neşrine başlamıştır. Bu vesikaları siyasi, iktisadi ve içtimai olmak üzere üç kısma ayıran müellif evvelâ siyasi vesikaları ele almış ve tamamen neşretmiştir. Elimde siyasi vesikaların, dört büyük ciltten ve 621 vesikadan ibaret olan, tam koleksiyonu mevcuttur. 12 Haziran 1831 ile 23 Şubat 1841 tarihleri arasında cereyan eden vakalara ait olan bu vesikaların çoğu Babıali tesirinden âzade olarak, Mehmet Ali ve İbrahim Paşa ile Suriye ricâli arasında cereyan ettiğinden, Mehmet Alinin Suriyede takib etmek istediği hattı hareketi tenvir etmek bakımından çok kıymetlidirler. Bidayette bütün Suriye halkının Mehmet Aliyi iltizam ettiğini, onu bir kurtarıcı olarak karşıladığını, hattâ Mehmet Aliyi yeni, müstakil bir hükümdar tanıdıklarını, bu vesikalardan katî olarak anlıyoruz. Eserde her vesikanın üzerinde naşirin kısa bir tenkidi bulunmaktadır. Naşir bu tenkidinde vesikanın bulunduğu yeri ve vesikanın o ana kadar bulunan ve malûm olan diğer suretlerinin adedini ve bunların nerede olduklarını bildirmekte ve vesikanın tarihi olmadığı, çıktığı yer bilinmediği takdirde bunları kısaca tesbit etmeğe çalışmaktadır.

Bu kıymetli vesika külliyyatından maada yine Profesör Asad Rustum'un tahşiye ve Paul Carali'nin neşrettiği "Hurub İbrahim Başa al-Misri fi Suriyye ve al-Anadol -İbrahim Paşanın Suriye ve Anadolu'daki harpleri," adlı eser de ehemmiyetlidir. Müellifi meçhul olan bu eser Bekreki'de Maronî patrikliği kütüphanesinde, 1925 senesinde naşiri tarafından bulunmuştur. Eser aslında 8×11 cm. büyüklüğünde iki fasikül halinde küçük bir eserdir. Eserin üzerinde bulunan tashihler ve ilâveler, bunun başka eserlerden kopya edilmediğine, müellifin doğrudan doğruya kendi eseri, yarı orijinal bir nüsha olduğuna delâlet etmektedir. Fazla olarak bu iki defter buruşmuş ve yaprakları kıvrılmış bir haldedir; bundan da anlıyoruz ki müellif bu eseri daima cebinde taşımakta ve fırsat buldukça yazmakta veyahut tashih ve ilâvelerini yapmakta idi. Kitap kronolojik bir şekilde devam etmekte hiçbir fasıl veyahut taksimi ihtiva etmemektedir. Eserin birinci cüzü 1839 tarihine kadar olan harpleri ve vukuatı sıralamakta, ikincisi ise bilhassa 1840 tarihinde Suriyede

Mehmet Ali aleyhine kopan isyanlara ait bulunmaktadır. Eser orijinalinde olduğu gibi iki fasikül halinde tabedilmiştir.

Lisan bakımından oldukça iyi bir üslup ile yazılmış olmasına rağmen ötede beride diyalekt tâbirlere, hattâ Türkçe kelimelere tesadüf edilmektedir. Her iki defterde de müellifin ismi bulunmamıştır. Fakat eserin üslubu ve yazının şekli aynı kütüphanede bulunan diğer tarihî vesikalarla mukayese edilerek, bu eserdeki üslup ve yazının kütüphanede bulunan ve Papas Anton al-Halebi imzasını taşıyan 15 mektuba benzedikleri anlaşılmaktadır. Anton al-Halebi 1864 senesinde ölmüştür. Bu zat bu devrin bir de tarihini yazmış ise de, bu eser Maroniler ile Dürzüler arasında vukua gelen çarpışmalarda yanmıştır. Profesör Asad Rustum bu yazmanın, yanan bu eserin müsveddeleri olduğunu kuvvetle tahmin etmektedir. Matbuunun üzerinde tarih yoktur, yalnız Paul Carali ve Asad Rustum'un yazmış oldukları mukaddemelerde 1927 tarihi bulunmaktadır ki, eserin basılış tarihi olabilir.

Al-Huri Kostantin al-Başa al-Muhlisi tarafından "Müzekkerat (un) Tarihiyye," ismi altında neşredilen, fakat müellifi meçhul olan, bu neviden, ehemmiyetli ikinci bir eser daha vardır. Orijinal nüshası bidayette Berlinde idi, bilâhare Berut Amerika Üniversitesi tarafından satın alınmıştır. Bu eserde de müellif ismini vermiyor. Memleket dâhilinde katf zaferin hangi tarafta kalacağı belli olmadığından, ihtimal müellif kasten böyle hareket etmiştir. Yalnız kullandığı şiveden ve Şam hakkında verdiği mufassal malûmattan, müellifin Şamlı ve Rum olduğu, gerek Osmanlı, gerek Mısır hükûmeti nezdinde tanınmış memurlardan biri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Şam vukuatını, Mehmet Selim Paşa aleyhine kopan isyanla başlamak suretiyle, en ince teferruatına kadar anlatmaktadır ki, müellifin verdiği bu malûmat Başvekâlet arşivindeki bu vakaya ait vesikalarla mukayese edildiği zaman arşiv vesikalarının muhteviyatına çok defalar uymaktadır. Bundan sonra Akkânın muhasara ve zaptı, Suriyenin istilâsı ve Mısırlıların aleyhine patlıyan isyanlar ile meşgul olan müellif Suriye vukuatını, Suriyenin Osmanlılar tarafından istirdadına kadar, büyük bir dikkat ve itina ile-sebep ve neticelere ehemmiyet vermiyerek-kaydetmiştir. Lisan bakımından

tamamiyle âmiyane bir lehçe ve çok fena bir üslûp kullanmıştır. Mamafih bu eserde mevzu, bundan evvelki esere nazaran daha iyi işlenmiştir. Eser altı fasla, bu fasıllar da birtakım tâli kısımlara ayrılmış, bu suretle vazih ve derli toplu bir şekil almıştır. Kitap 255 sahifeden ibarettir.

Bu mevzua ait Osmanlı eserleri meyanında Kâmil Paşanın "Tarih-i siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye," (İstanbul 1327 H. -1909 M.) adlı eseri de zikre şayandır. Eserin birinci ve ikinci ciltleri umumî bir surette Osmanlı tarihini alelâde kronolojik bir şekilde mütalâa etmektedir. Her cildin sonunda verdiği fihrist mevzuun ilmi bir tasnifi olmayıp, münderecatın hiçbir esasa tabi olmadan sıralanmasından ibarettir. Osmanlı tarihini Abdülmecit devrine, Mısır tarihini ise İsmail Paşanın Girit isyanında gönderdiği askeri kuvvet ve büyük meblâğlar sayesinde, 1866 tarihinde Mısır verasetini büyük oğula (Primogenitur) intikalini temin etmesine ve 1867 de de Hidiv unvanını resmen¹ almasına kadar getirmektedir. Kâmil Paşa 1832 de Kıbrısta doğmuş, tahsilini Mısırdaki ikmal etmiş ve Hidiv hanedanına intisab ederek tercüman ve mürebbi sıfatıyla çalışmıştır. Bundan dolayı Mehmet Ali Paşa ailesini yakından tanımış ve tarihiyle alâkadar olmuştur. Eserin bu sonuncu cildi de, her ne kadar, ilmi bir tasnife malik değilse de, malzeme bakımından zengindir. Kâmil Paşa'nın tarihi bazı tarihçilerimiz tarafından takdir edilerek me haz olarak kullanılmıştır; msl. Ahmet Rasim "Osmanlı Tarihi," adlı eserinde "Tarihi siyasi," diye isimlendirdiği bu eserin bazı ehemmiyetli kısımlarını matbaa hatalarına varıncaya kadar aynen nakletmiştir (bk. Kâmil Paşa, C. III., S. 143 ve Ahmet Rasim, C. IV., S. 1894).

Kâmil Paşa, hamisi Abbas Paşanın öldürülmesinden sonra Türkiye'ye gelmiştir; Türkiye'de büyük mertebelere yükselmiş, 1880 tarihinde Maarif Nazırı, 1882 Evkaf Nazırı olmuştur; dört defa sadaret mevkiini ihraz eden Kâmil Paşa, nihayet 23 Ocak 1913 te, Enver Beyin idaresin-

¹ "Hidiv" unvanı resmen olmamakla beraber daha Mehmet Ali Paşa tarafından kullanıldığı anlaşıyor (bk. Eugen Oberhummer: Die Türkei u. d. Osman. Reich, S. 69).

deki askeri ayaklanmada sadaret mevkiinden düşerek, vatanına çekilmiş ve aynı senede, orada ölmüştür.

Bu devrin vakanüvisi 1815 tarihinde İstanbulda doğan ve 1907 tarihinde 93 yaşında olarak İstanbulda ölen Ahmet Lûtfü'dür. 1865 tarihinde Cevdet Paşa yerine vakanüvis tayin edilmiştir; 1825-1847 seneleri vakalarını ihtiva eden eserinin 1847 senesine kadar olan kısmı sekiz cilt halinde matbudur. Bu sekiz ciltlik büyük eserin bilhassa dördüncü cildi Mısır meselesine aittir (III. c. VI. c.). Malzeme bakımından oldukça zengin olan eser, maalesef hiçbir ilmi tasnife tabi tutulmamıştır. Eser bu bakımdan Lûtfü Ef. nin selefi olan Cevdet Paşanın tarihi yanında sönük kalıyor. Devrinin vakanüvisi olmasına rağmen bir çok ehemmiyetli siyasi vakaları kavrayamadığı, hattâ bunlardan haberi olmadığı anlaşıyor¹. Msl. bize 1832 tarihinde Londraya gönderilen Namık Paşanın çok ehemmiyetli elçiliğinin mahiyeti hakkında hiçbir izahta bulunmadığı gibi 1839 da vukubulan Nizip meydan muharebesi hakkında da galebe Mısırlılar tarafında kaldı demekle iktifa ediyor ve Bab-ı seraskeride erkânı harb dairesi mükemmel olduğundan, bu vaka ve diğer cihetlerde vuku bulan muharebeler hakkında malûmat edinemediğini bildiriyor; halbuki Başvekâlet arşivinde ordunun iagesi, sevki, umumî durumu, muharebelerin cereyanı, zayıatın miktarını bildiren namütenahi rapor ve tahrir bulunduğu gibi, bilhassa bu harbi en ufak teferruatına kadar gören Osmanlı ricalinden maada, meşhur Moltke gibi ecnebiler de vardır (bk. Helmuth von Moltke: Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, aus den Jahren 1835-1839, Berlin 1893, S. 397-422). Mamafih devrinin çok ehemmiyetli olması ve bundan dolayı, önemli siyasi meselelerin çok gizli tutulması, hiç şüphesiz ki, bu hususta rol oynamıştır. Netekim Başvekâlet arşivinde bir çoğunun suret ve yahut asıllarını bulabildiğimiz ve Lûtfü tarihinde bulunan vesikaların bazı mühim maddelerinin hazfedilmiş olduğunu görüyoruz ki, devrinin vakanüvisi olan Lûtfü Ef. nin bu resmî vesikaların ancak bir kısmını o da eksik olarak elde

¹ Bununla beraber bunu kendi de itiraf eder, Bk. Ahmet Rasim, C. IV. S. 2057.

edebildiğine hükmedebiliriz (karş. Mısır, Mehmet Ali Paşaya murahhas olarak gönderilen Tophane-i Amire Müşiri Halil Rif'at Paşaya verilen talimatname, Başvekâlet arşivi sandık No. 73, sıra No. 20364 A ve Lûtfü tarihi C. IV., S. 183-185).

Lûtfü Ef. nin fihristine itimat etmemelidir; kitap fihristinden çok daha zengindir; çünkü kitabın ihtiva ettiği birçok maddeler fihriste geçmemekte ve gelişigüzel sıralanmış bulunmaktadır; kitapta bulunan birçok mühim vesikalar, derin bir tahlile tutulmadan, oldukları gibi dercedilmişlerdir. Bu bakımdan eser, aynı zamanda, bir tarih vesikaları mecmuası halindedir; fakat bütün bunlara rağmen eser bir me haz, bir kaynak olarak zikre değer.

Sabık Mısır Kralı I. Fuad'ın emriyle 1006-1322 (1597-1904) tarihleri arasında, Mısır Valilerine ve Hidivlerine gönderilmiş olan fermanları "Mecmuat al-fermanat al-Şahaniyye al-sadire ila vulat Mısır ve Hidiviha", ismi altında, çok neffs bir şekilde 1933 senesinde basılmıştır. Yedi cilt bir de ilâve (mülhak) ciltten ve 1064 ferman ibaret olan bu muazzam eser, ikinci cildinden itibaren Mehmet Aliye gönderilen fermanları ihtiva ediyor ki, bunlar da mevzuumuz için çok kıymetli vesikalardır.

Haim Nahoum bu fermanların kısa hulâsalarını, bir kitap halinde Fransızca olarak (Recueil de firmans impériaux Ottomans adressés aux Valis et aux Khédives d'Egypte, 1006-1322 H., Kahire 1934), her ferman hulâsasının yanına milâdi tarihini de vazetmek suretiyle neşretmiştir.

T. T. E. Mecmuasının da muhtelif nüshalarında Mısır meselesini aydınlatan kıymetli vesaik neşredilmiştir. Bunların içinde bilhassa 19 (96) No. lı nüshada müteveffa Ali Fuat Beyin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa mevzulu yazısı ve bu yazıya ilâve edilen vesikalar cidden mühimdir. Bunların çoğunun asılları arşivde bulunmakla beraber Reşit Beyin (Meşhur Reşit Paşa) İbrahim Paşaya yazdığı mektup gibi arşivde olmaması icabedenleri de vardır (bk. T. T. E. M., No. 19 (96) s. 108-110). Mezkûr yazıda bu vesikaların nereden alındıkları gösterilmemiş ve bazılarında da tarih ihmal edilmiştir; bununla beraber bu eksiklikleri, vesikaların birçoğunda, arşivden tamamlamak mümkündür.

Başvekâlet arşivinde bulunan binlerce vesikadan tetkikine muvaffak olduklarım, eserimde kullanmak imkânını bulduğum kaynakların en ehemmiyetlileridir. Ben bu mesaim esnasında bilhassa aşağıdaki mevzulara ait vesika sandıkları kullandım:

Mevzuu	Dolap No.	Sandık No.
Napolyon ve Mısır	2	38
Vaka'i Hayriye	2	61
Vahhabi meselesi	2	69
		70
Mısırın birinci vakası	2	71
		72
Mısırın birinci vakası	3	73
„ Vaka-i ahiresi	3	74
„ „ „	3	75
Akkâ	3	76
Bağdat vukuatı	3	77
Selim Paşa ve Tepedelenli Ali P.	3	78
		79
İşkodralı Mustafa P.	3	80
		81
Trabzunda, Rizeli Tuzcuoğlu	3	87
Cezayir ve Mısır meseleleri hakkında sefir takrirleri	5	105
Kör Hüseyin, Tahmisçi, Lâzoğlu,		
Kolera ve Cebeli Dürüz masalihi	7	215
Mısıra dair	7	216
İşkodralı Mustafa P., Tepedelenli meseleleriyle Cezayir, Trablus, Bağdat ve Mısır vakalarına ait süferanın işarı	7	220
Yunan, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Mısıra dair vesaikle Rum, Mora ve Arnavutluk hakkında	8	223

Başvekâlet arşivinde bundan başka “Mühimme-i Mısır,” No. 13 ve “Mühimme-i Mektume,” No. 9 ve Cev-

det, İbnülemin ve Ali Emiri Beylerin tasniflerinde de, incelemekte olduğumuz bu mesele ile ilgili evrak bulunmaktadır.

Arşiv 1934 tarihindeki vaziyetine nazaran çok değiştiği gibi orada eskiden hâkim olan zihniyetten de eser kalmamıştır. Bu sefer arşivden büyük bir sevinç ve memnuniyetle ayrıldım. Bundan dolayı gerek arşiv müdürü Bay Kenan Tuna ve müdür muavini Bay Salâhaddin Elker'e gerek arşivin diğer memurlarına, gösterdikleri kolaylık ve ettikleri yardımdan dolayı candan teşekkür etmeği büyük bir borç addediyorum.

Hariciye Vekâleti arşivinde, Mısır meselesini ilgilendiren vesaik azdır ve bunların hepsi 614 No.lu dosyada toplanmışlardır. Fakat azlığına rağmen bunların içinde de msl. hususi elçilikle Londra'ya gönderilen Namık Paşa'nın Londra'dan hareketi esnasında İngiltere kralının padişaha takdim etmek üzere verdiği ve sultanın yardım talebini reddeden hususi mektubun aslı gibi çok kıymetli vesikalar bulunmaktadır.

Bu vesikayı Başvekâlet arşivinde bulduğum tercümesiyle mukayese ettiğimde, şayanı dikkat olarak, asıl vesika ile tercümesinin tarihlerinin birbirine uymadığını gördüm: Asıl vesikanın tarihi 7 Mart 1833 olup tercümesinin ise 23 Şubat'tır. 1833 ün son iki rakamı olan 33 adedi 4 ile kabili taksim olmadığından, 1833 senesi gebise değildir ve bundan dolayı bu senenin Şubat ayı 28 gündür: demek ki iki tarih arasında $5 + 7 = 12$ gün fark bulunuyor ki, bu da rumi ve milâdî seneler arasındaki farktan başka bir şey değildir. O halde bundan şu neticeyi çıkarabiliriz: Bu gibi tercümler üzerinde bulunan tarihlerde, sureti hususiyede milâdî tâbiri bulunmadığı takdirde, bu tarihler milâdî olmayıp onun mukabili olan rumi tarihtirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abu Bekir: Vakayi-i cedide, İstanbul 1332.
- Adams, Charles C.: Islam and modernism in Egypt, London 1933.
- Adams, W. H. Dovenport: Egypt past and present, London 1894.
- Ahmet Rasim: Osmanlı tarihi, Kostantiniye 1330.
- Ali Fuat; Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, T. T. E. M. No. 19, (96).
- Ali Fuat: Rical-i mühimme-i siyasiye, İstanbul 1928.
- Antonius, Georg: Das heutige Aegypten (Almancaya tercüme Plüddelman, 2 c., Berlin 1908).
- Atâ tarihi, 5 c., İstanbul 1293.
- Babinger, Franz: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig 1927.
- Bartsch: Die nationale Bewegung im Orient (Zeits. f. Geopol., 1928¹¹ s. 1066).
- Bastelberger: Die militärischen Reformen unter Mahmud II., dem Retter des osmanischen Reiches, Gotha 1874.
- Başvekâlet arşivi: Hattı Hümayun odası vesikaları sandık No. su 38, 61, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 105, 215, 216, 220, 223; Cevdet tasnifi, hariciye, dahiliye, maliye ve askeriye defterleri; İbnülemin tasnifi, II. Mahmut devrine ait defterler; Ali Emiri tasnifi.
- Beer, A.: Die orientalische Politik Österreichs seit 1774, Prag 1877.
- Béard, Victor: La révolution Turque, Paris 1909.
- Bestuschew, K.: Geschichte Russlands (Th. Schiemann, Almanca trc.) Mitau 1874.
- Biovès, A.: Français et Anglais en Egypte 1881-2, Paris 1910.
- Björkmann, Walter: Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Aegypten, Hamburg 1918.
- Bleiber, F.: Die Bahrain-Inseln, Zeits. f. Geopol. 1929¹¹, s. 988
- Bonet, G. - Maury: L'islamisme et le christianisme en Afrique. Paris 1906.

- Bréhier, Louis: L'Egypte de 1798 à 1900, Paris 1900.
- Brockhaus: 21 C., Leipzig 1929 - 1935.
- Brockelmann, C.: Geschichte der islamischen Völker, München u. Berlin 1939.
- Buckingham, I. S.: Reisen durch Syrien u. Palästina, Weimar 1827 - 8.
- Buckhardt, I. L.: Surien u. Palästina u. d. Gegend des Bergen Sinai, Weimar 1823.
- Butscher: En Egypte, Paris 1913.
- al-Cabarti, Abd al-Rahman: Acaib al-asar fi al-teracimi ve al-ahbar, 4 C., Misr, al-matbaat al-şarkiyye 1322 H.
- de Cadalvène et Barrault: Histoire de la guerre de Méhémed-Ali contre la Porte Ottomane, en Syrie et Asie-Mineure, 1831 - 1833, Paris 1837.
- Camand, L.: Etude sur le régime juridique du canal de Suez, Grenoble 1899.
- Camiat Beyrut al-Amerikiyye: Mecellet al-Küllîyye, Beyrut 1926.
- Cevdet Tarihi, 12 C., Dersaadet 1271 - 1301.
- Charles-Roux, J.: L'isthme de le canal de suez, Paris 1901.
- Charles-Roux, François: Les origines de l'expédition d'Egypte, Paris 1910.
- Charmatz: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jh. Leipzig 1912.
- v. Chlumecky, Leopold: Österreich-Ungarn und Italien. Das westbalkanische Problem und Italiens Kampf um die Vorherrschaft in der Adria, Wien und Leipzig 1907.
- Colvin, Auckland: The making of modern Egypt, London 1906.
- Clot: Müzekkerat (Hatırat).
- Cromer; Earl of: Das heutige Aegypten (trc. Plüddelmann Alm.), Berlin 1908.
- Dalling, Lord: The life of Lord Palmerston, 2 c. 1847 ye kadar; Evelyn Ashley tarafından tamamlanmıştır (III. C. 1874, IV. 1876) 1879 da eser E. Ashley tarafından iki cilt olarak yeniden basılmıştır.
- David, Heinrich: Englands europäische Politik im 19. Jahrh. 1924.

- Déhérain, H.: Le Soudan égyptien sous Méhmét Ali, Paris 1898.
- Delbrück, Hans: England und Aegypten, in: preussische Jahrb. Bd. 146 1911, S. 276 - 304.
- al-Dibis, Yusuf: Tarih Suriyye, Beyrut 1905.
- al-Dimişki, Mihail: Tarih havadis al-Şam ve Lubnan, Beyrut 1926.
- Dodwell, Henry: The founder of modern Egypt, Cambridge 1931, (a study of Muhammed Ali).
- Dorman, M.: History of the British Empire in the 19. century.
- Driault, Edouard: Şark meselesi, bidayeti zuhurundan zamanımıza kadar (Türkçeye trc. ed. Nafiz, İst. 1328).
- Driault, Edouard: La politique orientale de Napoléon I., Sebastiani et Gardane à 1808, Paris 1904.
- Ebkarius, Iskender: Al-Manakib al-Ibrahimiyye, Hums 1910.
- Eliot, Sir Charles: Turkey in Europ, London 1906.
- Encyclopaedia Britannica, 14. Edition.
- Engelhardt: Türkiye ve Tanzimat (Türkçeye trc. ed. Ali Reşat).
- Enzyelopädie des Islam, 4 C.
- al-Eyyubi, Ilyas: Muhammed Ali, Misr, Matbaat al-Hilâl.
- Ferit, Muhammed: Al-Behcet al-Tevfikiiyye, Misr 1308.
- von Fircks, A.: Aegypten 1894, Berlin 1895.
- Fischer, Th.: Mittelmeerbilder, Leipzig u. Berlin 1913.
- Flathe: Das Zeitalter der Restauration und Revolution, 1815 - 1857.
- Freund: England in Ägypten, (Zeits. f. Politik), Berlin 1908.
- de Freycinet, C.: La question d'Egypte, Paris 1905.
- Gaffarel, P.: La politique colonial au 19. siècle, Paris 1893.
- Galyardo, Dr.: Müzekkerat (Hatırat).
- Gaignerot, R.: La Question d'Egypte. Le Bassin du Nil en droit international, Albi 1901.
- Garso, J. et Olschewski, S.: Léopold II., roi des Belges. Sa vie et son règne 1835 - 1905.
- Gervinus: Geschichte des 19. Jahrhunderts seit d. Wiener Vertragen, 8 C., Leipzig 1855 - 1866.
- Gisquet, M.: L'Egypte, les Turcs et les Arabes, Paris.

- Goriainow, Serge: *Le Bosphore et les Dardanelles, Etude historique sur la question des Détroit*, Paris 1910.
- Goryanof, Serj (Goriainow, Serge): *Devleti Osmaniye ve Rusya siyaseti* (trc. edenler: Macar İskender ve Ali Reşat), *Der-saadet* 1331 (Yukarıdaki eserin tercümesi).
- Gouin, Edouard: *L' Egypte au XIX. siècle*, Paris 1847.
- von Grünau, Werner, *Die Staats- u. völkerrechtliche Stellung Aegyptens*, Leipzig 1903.
- Guedalla: *Palmerston*, 1926.
- de Guerville, A. B.: *Das heutige Aegypten* (Almanc. trc.), Leipzig 1906.
- Guizot: *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, Paris und Leipzig 1858 - 1867 (muhtelif senelerde).
- Hall, John: *England and the Orleans - Monarchy*, London 1912.
- Hansard: *The Parliamentary debates*, London.
- Hariciye Vekâleti arşivi, 614 No. lu dosya.
- Hartmann, Martin: *Das islamische Orient*, Berlin 1899 - 1909.
- Hartmann, R.: *Die Wahhabiten*, *Zeits. d. Deutsch - Morgenländ Ges.* Bd. 78, 1924 - 1925.
- Hasenclever, Adolf: *Geschichte Aegyptens im 19. Jahrhundert*, 1798-1914, Halle 1917.
- Hasenclever, Adolf: *Die orientalische Frage in den Jahren 1838-1841. Ursprung des Meerengenvertrages vom 13. Juli 1841*, Leipzig 1914.
- Hasenclever, Adolf: *König Friedrich Wilhelm IV. und die Londoner Konvention vom 15 Juli 1840. In Forschungen zur Brandenburgisch. und preussischen Geschichte Bd. 25* (1913), S. 425-490.
- Hasenclever, Adolf: *Kampf um Aegypten im 19. Jahrhundert*, in *"der Panther"*, Bd. IV., Leipzig 1916.
- d'Haussonville, *Histoire de la politique extrême du gouvernement français 1830-1840*, Paris 1850.
- Herre, P.: *Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer*, Leipzig 1909.
- al-Hicri, Husayn: *Mahtuta* (Süleyman Abu İzzeddin (hususî kütüphanesinde).

- Hillebrand, Karl: Geschichte Frankreichs von der Thronbesteigung Louis Philipps bis zum Fall Napoleons III., Gotha 1879.
- Hoffer Carl Jg.: Aegypten im Weltkrieg, Graz 1916.
- v. Hoffmeister, E.: Kairo-Bagdad-Konstantinopel, Leipzig und Berlin 1910.
- Hron, Karl: Ägypten und die ägyptische Frage, Leipzig 1895.
- al-Iskenderi, Omar ve Selim Hasan: Tarih Misr min al-feth al-Osmani, Misr, matbaat al-maarif 1924.
- de la Jonquière: Histoire de l'Empire Ottoman, 2 Bd., Paris 1914.
- von Jochmus: The Surian war and the decline of the Ottoman Empire. 1840-1848. (Bd. I Augustus von Jochmus' Gesammelte Schriften.) (nşr. ed. Georg Martin Thomas), I. Bd., Berlin 1883.
- Jorga, N.: Geschichte des osmanischen Reiches, 5 c., Gotha 1913.
- Juste, Th.: La révolution belge de 1830, Brüssel 1872.
- v. Kallay, D.: Geschichte d. serb. Aufstandes 1910.
- Kâmil Paşa: Tarihi siyasi Devleti aliyyei Osmaniye, 3 c., Ist. 1327 H., 1325 Mali.
- Kaufmann, G.: Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert Berlin 1900.
- Klingemann, K.: Das neue Ägypten, in "Zeitfragendes christlichen Völkerlebens,, Bd. 32, Heft 4., Stuttgart 1907.
- v. Klinkowström, A.: (nşr. ed.), Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, Wien 1880-1884.
- Knorr, E.: Die Polen-Aufstände seit 1830 in ihrem Zusammenhang mit d. internationalen Umstürzbewegungen, Berlin 1880.
- Kohn, H.: Geschichte der nationalen Bewegung im Orient, Berlin 1928.
- Kremer, Alfred: Ägypten, Leipzig 1863.
- Kunz, H.: Der polnisch-russische Krieg von 1831, Berlin 1890.
- Lacroix, P.: Histoire de la vie et du règne de Nicolas, Paris 1864.
- Lalanne, E.: La France aux colonies au 19. siècle, Paris 1893.
- Lane, Edward: Sitten und Gebräuche der heutigen Egypter (Almanca. trc. ed. I. Th. Zenker), Leipzig.

- of Lorne, Marquis: Lord of Palmerston, London 1891.
- Lorenz, O.: Staatsmänner und Geschichtsschreiber d. 19. Jahrh., Berlin 1896.
- Low, Sidney: Egypt in Transition, London 1914.
- Lütfü tarihi: 8 c., 1290-1328.
- Magnus, France: Ägypten, seine volkswirtschaftlichen Grundlagen und Wirtschaftsleben, Tübingen 1913.
- Mahmut Fehmi Paşa: Al-Bahr al-Zahir.
- Malet, Sir Edward: Egypt 1879-1883, edited by Lord Sander-son, London 1909.
- Marcel, M. J.: Egypte..., Paris 1872.
- Martin, B. M.: The triumph of Lord Palmerston, London 1926.
- v. Mayer, Ernst: Die völkerrechtliche Stellung Ägyptens, Breslau 1914.
- Macmuat al-fermanat al-şahaniye al-sadire ila vülat Misre ve Hidiviha, (Mısır Kralı I. Fuat'ın emriyle cemedilmiştir. Nşr. ve cemen Haim Nahoum), 7 c., Kahire 1933.
- Mehmet Esat: Üssi Zafer, İstanbul 1243.
- Mahmut Suat: Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa, Nikola, "İstisare Mecmuası", ında c. II., No. 26, s. 13-18.
- Melimet Süreyya: Sicilli Osmanı, 4 c., İstanbul 1308-1311.
- Mengen, Felix: Histoire sommaire de l'Egypte sous le gouvernement de Mohammed-Aly, Paris 1839.
- Maternichs Nachlass, aus Metternichs nachgelassenen Papieren (nşr. R. Metternich-Winneberg), Wien 1853.
- Michaud et Poujoulat: Correspondance d'Orient, Paris 1833-35.
- Milner, Alfred: England in Egypt, London 1904.
- Mischief, P. H.: La mer noir et les détroits de Constantinople, Paris 1899.
- Mohr, P.: Algerien, Berlin 1907.
- Molden, Ernst: Die Orientpolitik des Fürsten Metternich, 1829-1833, Wien u. Leipzig 1913.
- von Moltke, Helmuth: Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, 1835-1839, Berlin 1893.
- Moritz, B.: Wie Ägypten englisch wurde (Deutsche Orientbücherei), X. c., Weimar 1915.
- Mouriez, Paul: Histoire de Méheméd-Ali, Paris 1842.
- Muahedat mecmuası, 5 c., Askert Matbaa, İstanbul.

- Mustafa Nuri Paşa : Netaic al-Vukuat, Dersaadet 1329.
 Müzekkerat (un) Tarihiyye (müellifi mechûl), nşr. ed. al-Huri
 Kostantin al-Başa al-Muhlisi, Lübnan.
- Napier, Charles : The war in Syria, 2 c., Lond. 1842.
- Napier, Elers : The life and correspondence of Sir Charles
 Napier, 2 c., London 1862.
- Nesselrode : Lettres et papiers du chancelier de Nesselrode,
 1760-1856, (Publiés par le Comte A. de Nesselrode).
- Neubar, Paul : Der Suez Kanal, Berlin 1910.
- Neumann, Th. : Das Moderne Ägypten, Leipzig 1893.
- Noradounghian, Gabriel : Recueil d'actes internationaux de
 l'empire Ottoman, 4 c., Paris 1897-1903.
- Oberhummer, Eugen : Die Türken und das osmanische Reich,
 Leipzig und Berlin 1917.
- Olivier : Reise durch das türki. Reich, Ägypten und Persien,
 Weimar 1805 u. 1808.
- Oman, C. W. C. : England in the 19. century, London 1905.
- Oncken, W. : Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen,
 Berlin 1879 vd.
- Oppenheim, Max : Vom Mittelmeer zum persischen Golf, Berlin
 1899.
- Pantenius, Th. H. : Geschichte Russlands, Leipzig 1908.
- Passarge, Siegfried : Ägypten und der arabische Orient, Berlin
 1931.
- Paton, A. A. : History of the Egyptianrevolution, from the
 period of the Mameluks to the death of mohammed ali, 2 c.
 1863.
- Paul, H. : A history of modern England, London 1904-5.
- Pauli, R. : Geschichte Englands seit den Friedenhlüssen von
 1814 u. 1815, Leipzig 1864-76.
- Petermann, H. : Reisen im Orient, 1860-1.
- Philby, B. St. J. B. : Arabia of the Wahhabis, London 1928.
- Philby, B. St. J. B. : Arabia, London 1930.
- Phillips, W. A. : The war of Greek independence 1811-1833,
 London, and New York, 1897.
- Phillipson, A. Griechenland und seine Stellung im Orient
 (Geographi. Zeitschrift 1897).
- Pinon, René : Europe et l'Empire Ottoman, Paris 1908.

- Poelmann, Griechische Geschichte im 19. Jahrhundert, München 1902.
- Preller, Hugo : Die Politik des 19. Jahrhundert, Berlin 1923.
- von Prokesch-Osten, Graf : Mehmed-Ali, Vizekönig von Ägypten, (aus meinem Tagebuch 1826-1841), Weimar 1877.
- von Prokesch-Osten, Graf : Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche und die Gründung des hellenischen Königsreichs, Wien 1877.
- Rambaud, A. : Geschichte Russlands (Almanc. trc. ed. E. Steineck), Berlin 1886.
- von Ranke, Leopold : Serbien und die Türkei, Leipzig 1879.
- von Ranke, Leopold. : Zur Geschichte Deutschlands und Frankreichs im 19. Jahrhundert, Leipzig 1887.
- Rannkiär : Auf dem Kamelrücken durch das Land der Wahhabiten, (Mitt. d. geogr. Ges.), Hamburg 1917.
- Reşat Ekrem : Osmanlı muahedeleri ve kapitulasyonlar, 1300-1920, ve Lozan muahedesi 24 Temmuz 1923, İstanbul 1934.
- Rheinstrom, J. : Die kanäle von Suez und Panama, Würtzburger (jurist.) Dissertation 1908.
- Roloff, G. : Die Kolonialpolitik Napoleons I., München 1899.
- Rosen, G. : Geschichte der Türkei von dem Siege der Reformen im Jahre 1826 bis zum Pariser Traktat vom Jahre 1856, 2 c., Leipzig 1866.
- Roth, K. : Geschichte der christlichen Balkanstaaten, Leipzig 1907.
- Rothstein, Th. : Die Engländer in Ägypten, Ergänzunghefte zur Neuen Zeit, No. 10, 1910-11, Stuttgart 1911.
- Rothstein, Th. : Egypt's Ruin, London 1910.
- Rousset, C. : Commencement d'une conquête l'Algerie de 1830-1940, Conquête d'Algerie 1841-1858, 4 c., Paris 1887-89.
- Rustum, Asad Jibrail Dr. : Al-Usul al-Arabiyye li tarih Suriyye fi ahd Muhammet Ali Başa. Beyrut 1930-1933, (siyasî kısmı 4 cilt).
- Sabry, M. : L'Empire Egyptien sous Méhmet Ali, Paris 1898.
- Sabry, M. : La Question d'Egypte, Paris 1920.
- Sanderson, E. : The British Empire in the 19. century, 2 c., London 1897.
- Sanderson, Th. : Africa in the nineteenth century, London 1898.

- von Sax, Karl Ritter: Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der orientalischen Frage bis auf Gegenwart, Wien 1908.
- Schiemann, Theodor: Deutschland und die grosse Politik, Berlin 1901-1914.
- Schiemann, Theodor: Geschichte Russlands unter Nikolaus I., Berlin 1904-8 ve 1913.
- Sergeant, Lewis: Grece in the nineteenth century, London 1897.
- Schlossar: Briefwechsel zwischen Erzherzog Johann Baptist von Österreich und Prokesch-Osten. (Nşr. ed. Anton Schlossar), Stuttgart 1898.
- Skene, James Henry: Die drei Epochen der osmanischen Geschichte, politische Reformen in der Türkei. (Fransızcadan Almancaya trc. ed. ve haşiye koyan Yüzbaşı Hüseyin Rifkî), Wien 1852.
- Skrine, F. H.: The Expansion of Russia 1815-1900 Cambridge 1904.
- Sokolowski, A.: Geschichte des polnischen Aufstandes 1830-1831, Wien 1908.
- Springer, Anton: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809, Leipzig 1863.
- Stählin, Karl: Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart, Königsberg und Berlin 1935.
- Steindorff, Georg: Ägypten in Vergangenheit und Gegenwart Berlin und Wien 1916.
- Stephan, Heinrich: Das heutige Ägypten, Leipzig 1872.
- Stephan, Heinrich: Der Suez Kanal u. seine Eröffnung (in der Zeits. "Unsere Zeit,") 1870, I, Hälfte.
- Stern, Alferd: Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871, Stuttgart und Berlin 1924.
- Strobl, F.: Metternich, Wien 1906.
- Şadyak, Tanus: Tarih al-Ayan.
- Şemsettin Sami: Kamus al Âlâm, 6 C., İst. 1306-1316.
- Takvim al-Nil.
- Tanzimat, Maarif Vekâleti, İst. 1940.
- de Testa, Baron: Recueil des traités de la Porte Ottomane,

- avec les puissances étrangères depuis 1536, 10 C. (II), Paris 1864-1896.
- Thureau-Dangin: Histoire de la Monarchie de Juillet, Paris 1908.
- Topkapı Sarayı arşivi.
- von Treitschke, H.: Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert, Leipzig 1855.
- Türk Tarih Encümeni Mecmuası, (Osmanlı T. E. M.).
- al-Vakai, al-Misriyye,
- Vasıf Tarihi (Mahasin al-asar ve Hakaik al-Ahbar), 2 C., 1st. 1219.
- Victoria, Kraliçe: Briefwechsel und Tagebuchblätter (Alm. trc.), 13 C., 1821-1849, Berlin 1908.
- Victoria, Kraliçe: Königin Victorias Tagebuch aus der Mädenzeit. (Almn. trc), Berlin 1913.
- Wahl, M.: Algérie, Paris 1903.
- Walpole, Sp.: History of England from the conclusion of the Great War in 1815, London 1880-86.
- Weigall, Arthur E. P. Brome: A History of event in Egypt from 1788-1914, Edinburgh London 1915.
- Weill: La France sous la monarchie de juillet. Paris 1902.
- Winterer, Hermann: Ägypten seine staats-und völkerrechtliche Stellung zu England, den Mächten und der Türkei, Berlin 1915.
- Wirth, A.: Das Erwachen der asiatischen Völker, in "Handbuch der Politik, 2 Bd., s. 767 vdd., Berlin und Leipzig 1910.
-

G İ R İ Ő

1. Mısır Vallisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Suriyedeki Emelleri

XVIII. asrın ikinci yarısı, isimlerini tarihe yazdıran, birçok büyük şahsiyetler yetiştirdi. Yalnız tarihte oynadıkları rol bakımından değil, aynı zamanda biri diğeri üzerine yaptıkları tesir bakımından da Şayanı dikkat olan üç şahsiyet bilhassa nazarı dikkkati çekmektedir. Bunlar da: Napolyon, Mehmet Ali ve Wellington'dur ki, her üçü de 1769 senesinde dünyaya gelmişlerdir. Bunlardan ilk ikisinin, Mısır ve Suriye tarihinde de, millî kalkınma bakımından, büyük rolleri vardır.

Napolyon Mısıra yalnız bir müstevli sıfatıyla gelmemişti; Mısırdaki gayeleri büyüktü, halkın maneviyatına ve ananelerine nüfuz ederek, onları bu suretle içten cezbetmek istemişti. Napolyon Mısıra beraberinde büyük bir kütüphane getirmiş ve yanına bir çok alim almıştı. Napolyon Mısırdaki iki mektep açtı; *Décade Egyptienne* (Mısır haftası)¹ ve *Le courrier d'Egypte* (Mısır postası) namı altında iki gazete tesis etti, bir tiyatro, bir ilmi kurum, bir kütüphane ve bir matbaa açtırdı; ayrıca rasathaneler ve kimya laboratuvarları vücade getirdi. *Al-Matbatülehlîyye* adını alan bu ilk matbaa Fransızların Mısırı tahliyesiyle beraber faaliyetten kaldı ise de, Napolyon'un Mısır seferi dolayısıyla Mısıra gelen Mehmet Ali, kısa bir müddet sonra, 1821 de bunun enkazı üzerine halen Arap âleminin en büyük matbaası olan Bulak matbaasını kurdu. Bu matbaada tabedilen ve büyük bir yekûn tutan eserlerden maada, 1828 de, bir de *al-Vakai ul-Misriyye* adı altında Arap âleminin ilk gazetesi neşredilmeğe bařlandı².

Mehmet Ali Kavalada doğdu. Babası, kasabanın bekçibaşısı İbrahim Ağa'nın 17 çocuğu olmuş, fakat içlerinden

¹. Fransa Cumhuriyeti takvimine nazaran, bu devirde, on gün bir hafta addedilmekte idi.

² Ahmed Hasan al-Zeyyat, *Tarih ül-edeb il-Arabi*, S. 414 vd.

yalnız Mehmet Ali yaşamıştı. Bundan dolayı babasından büyük bir muhabbet görmekte olan Mehmet Ali, bir müddet sonra anı olarak babasını kaybedince, büyük bir yese düşmüş ve talihin kendisine hazırladığı, kuvvetli azmi sayesinde elde ettiği, büyük mertebeye yükseldikten sonra bile bu acıyı bir türlü unutamamıştır. Mehmet Ali bundan sonra Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmiş ise de bir müddet sonra bu haminin de hükümetin emriyle idamı üzerine تمامیyle hamisiz ve kimsesiz kalmıştır. Mehmet Ali bu suretle hayatın her türlü acılarını, hattâ aç kalmak suretiyle, tadarak genç yaşında sertleşti ve olgunlaştı. İhtimâl, haklı haksız, hükümetin sebep olduğu bu sefalet ve acılar, büyük ruhunda bilâhare hükümeti aleyhine doğan büyük emellere bir de kin ilâve etmiş oldu. Mehmet Ali bir müddet sonra Kavalada ticaretle iştigal eden Leon isminde bir zata intisab ederek onun postacısı ve bir müddet sonra da simsarı oldu. Yeni hamisinin iyi muamelesi, Mehmet Ali üzerinde derin izler bıraktığını görüyoruz. Mehmet Ali'nin Fransaya ve Fransızlara olan temayülü daha bu devirden başladı. Çok hassas bir karaktere malik olan Mehmet Ali, Mısırda iktidar mevkiine geçer geçmez, hamisi Leon'u Mısıra davet etmiş ise de, Leon buna muvaffak olmadan Marsilyada ölmüş, Mehmet Ali de, Leon'un kız kardeşine 50.000 Frank göndererek, borçlu olduğu teşekkürü, hiç olmazsa bu suretle ödemek istemiştir¹.

Mehmet Ali 18 yaşında askeri hizmete girdi ve bu meslekte derhal nazarı dikkati celbederek yükseldi². Menşeinin daha başlangıcında olan Mehmet Ali'nin, bu devirde bile, enerji, zekâ ve entrikalarının eserlerini görebiliyoruz: Kavalada günün birinde arkadaşlarıyla, Kavaladan Taşoza bir kayık yarışına çıkan Mehmet Ali havanın gayet bozuk ve denizin dalgalı olmasına rağmen, bütün arkadaşları yarışı terkttikleri halde, yalnız başına, hayatını tehlikeye koyarak Taşoz'a gidiyor. Kavalaya tabi olan karyelerden biri vergi vermekten

¹ E. F. (?), Mehmet Ali Paşa adlı seri makale, İleri gazetesi, 7 Aralık 1335 nüshası.

² Aynı gazete, aynı nüsha.

imtina etmiş; Mehmet Ali geciken bu vergilerin tahsilini üzerine alıyor, on erle bu karyeye giderek, mescide iniyor; karyenin ileri gelenlerinden dört kişiyi, müzakere etmek üzere mescide çağırıyor; bunları yakalıyarak Kavalaya götürüyor, karye halkına da sükûneti muhafaza etmedikleri ve vergileri vermedikleri taktirde, bu dört mahpusun idam edileceklerini bildiriyor. Mecbur bir vaziyette kalan karye halkı, ister istemez, geri kalan vergileri vermeğe başlıyorlar¹.

Aynı, fakat daha olgunlaşan, enerji ve zekâ, fırsatlardan lâiyikiyle istifade etmesini bilen Mehmet Ali'yi çok büyük emeller peşinde koşturmuş ve bunların çoğunda da muvaffak olmasını temin etmiştir.

Napolyon'un 1798 seferi, Osmanlı devleti ile Fransa arasında bir mücadele şeklinde kalmadı; bir müddet sonra, Avrupa siyasetinin sıklet merkezi, İngiltere ve Rusyanın da ihtilâfa karışmaları üzerine, Akdenize ve Mısır'a intikal etti².

Şunu derhal itâve edelim ki, bu suretle Akdenizde başlayan mücadele, Fransızların 1801 tarihinde Mısır'ı tahliye etmeleriyle sona ermedi; bilâkis çok uzun sürdü; çünkü Mısırın ehemmiyeti açığa vurulmuştu. Napolyon 7 Ekim 1798 de Direktuvar hükûmetine yazdığı bir mektupta şöyle demişti: "Mısır'a hâkim olan Avrupa kuvveti Hindistana da hâkim olur,"³. Bu uzun süren mücadelede Akdeniz nazarı itibara alındığı takdirde, İngilizlerin muzafferiyetiyle sona erdi diyebiliriz⁴.

Napolyon'un Mısır seferinin, bizim bu mevzuumuz ve Mehmet Ali'nin Mısırdaki hâkimiyeti için de müspet neticeleri vardır; çünkü bu sefer, Mısırdaki Osmanlı hâkimiyetine karşı cephe alan Kõlemenleri bir hayli yıpratmış, burada yeni bir idareye zemin hazırlamıştır⁵.

¹ S. Abu İzzeddin, İbrahim Başa fi Suriyye, Beyrut, 1929, S. 2-3.

² E. Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, S. 143-144.

³ A. Hasenclever, Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert, 1798-1914, S. 45.

⁴ A. Hasenclever, Die orientalische Frage in den Jahren 1938-1841, S. IV.

⁵ E. Ziya Karal, S. 146.

Osmanlılar, İngilizlerin yardımı ile Fransızları Mısırdan çıkarmak üzere bir ordu gönderdiler. Bu orduya Kavala hâkiminin hazırladığı ücretli askerler de iştirak etmişlerdi ki, askerin başında Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa, Ali Ağa'ya muavin olarak da Mehmet Ali bulunuyordu¹.

Bir müddet sonra Ali Ağa vatanına dönmek mecburiyetinde kalınca, Mehmet Ali kuvvetinin nüvesini teşkil eden, Kavala askerinin başı oldu.

Osmanlı ordusunun, Fransızlara karşı yaptığı harekâtı Mehmet Ali bizzat gördü ve iki ordu arasındaki farkı anladı. Mehmet Ali'nin buradaki intibaları bir taraftan kendisini Avrupa ilim tekniğine meylettirirken, diğer taraftan kendisine Osmanlı İmparatorluğunun aczini ve zâfını lâyikiyle anlattı; bu suretle Mehmet Ali'nin bu imparatorluğa karşı olan bağlılık, tabilik ve hürmet hisleri yavaş yavaş azalmağa başladı.

O halde Napolyon'un Mısır seferi, Mehmet Ali'nin Mısıra gelmesine bir sebep teşkil ettiği gibi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun aczini idrak eden Mehmet Ali'nin, Mısırdaki süratle yükselmesine yardım etti; çünkü Mısırdaki merkezî bir idarenin teşekkülüne mâni olan Kölemenler, Napolyon'la olan çetin savaşlarında, Fransız ordusu yavaş yavaş erirken, Memlûklerin de en azimkâr ve sebatlı, başka bir idareye boyun eğmek istemeyen unsurları da mahvolmuştu.

Bundan sonra Mehmet Ali'nin idareyi eline almak için uğraştığı devir başladı. Zekâ ve enerjisi sayesinde, kısa bir zaman zarfında buna da muvaffak oldu. Mısırın son valileri olan Husrev², Tahir³, Ali⁴ ve Hurşit⁵ Paşaları çevirdiği entrikalarla bertaraf ettikten sonra, Mısırdaki, hemen hemen müstakil bir vaziyette, idareyi eline aldı.

1805⁶ tarihinde Babıâli, az çok bir mecburiyet altında senevi bir vergiden maada, Medineyi ellerine geçiren Vahha-

¹ S. Abu İzzeddin, S. 4.

² S. Abu İzzeddin, S. 8-11; al-Cabarti, Acaib ül-naar fit-teracimi vel-ahbar, C. IV., S. 45.

³ Al-Cabarti, C. III., S. 262.

⁴ S. Abu İzzeddin, S. 11.

⁵ Aynı eser, S. 16 ve al-Cabarti, S. 353, 365, 367.

⁶ A. Hasenclever, bu tarihi 1806 olarak veriyorsa da doğru değildir.

biler'le de mücadele etmek, ve mukaddes yerleri bunlardan kurtarmak şartıyla, Mehmet Ali'nin Mısır valiliğini tasdik etti.

Mehmet Ali kısa bir zaman zarfında, Mısırdaki idari, iktisadi ve sınai sahada büyük muvaffakiyetler kaydetti. Her şeyden evvel bütün muvaffakiyetlerinin esasını teşkil ve temin eden modern bir ordu vücade getirdi. Bu süratli kalkınmada Mehmet Ali'ye yaşadığı devir, hüküm sürdüğü memleket ve halk da yardım etti. Mehmet Ali gerek Osmanlı imparatorluğunun, gerek Avrupalının çok tehlikeli anlar geçirdiği bir devirde Mısırdaki iktidar mevkiine gelmişti; bu suretle hiç bir kimse tarafından rahatsız edilmeden kolaylıkla istediklerini tatbik edebildi. Bir müddet sonra Babiâli Mehmet Ali'nin Kölemen'lerden de tehlikeli olduğunu anladı, fakat 1806 da Rusya ile altı sene süren bir harbe girmişti; bundan dolayı Mehmet Ali bu cihetten de faaliyetinde serbest kaldı ve bir müddet sonra da hâkimiyetini tamamiyle tesis eden Mehmet Ali'yi Mısırdan uzaklaştırmak zor bir iş haline geldi.

Mısır öyle bir memlekettir ki, kendisini kateden Nil sayesinde çölün bir parçası olmaktan kurtulmuştur. Mısır Nil'in bir eseridir. Mısıra hayat veren Nil olduğu gibi, Mısırın iktisadi ve içtimai şartlarını da hazırlayan Nildir. Mısırdaki feyzan sayesinde yapılan ziraat, muazzam cedvellerin tesisiyle mümkündür ki, bu da ancak müşterek, kollektif bir çalışma sayesinde kabildir. Bunu anladıktan sonra, Eskiçağların muazzam ehramlarının nasıl bir telâkki ve haleti ruhiye içinde vücut bulduğu daha kolay anlaşılır. İşte Mehmet Ali dünyanın en münbit ülkelerinden birini buldu; tabii hayat şartlarının değişmeyen kanunları neticesi olarak kollektif çalışmaya, başka bir tâbirle angaryaya alışmış bir millete hüküm sürmeğe başladı ki, bu vaziyet Mehmet Alinin akıllara hayret verecek derecede süratle ilerlemesini mümkün kıldı.

Mehmet Ali ilk askeri muvaffakiyeti, Mart 1807 tarihinde İskenderiyeyi zaptetmiş olan İngilizlere karşı kazandı. Osmanlı devleti her ne kadar İngiltereye karşı harp ilân etmiş

(Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert, S. 50). karşı. Haim Nahoum, Recueil de firmans impériaux Ottomans... S. 18; Kâmil Paşa, C. II. S. 308; S. Abu İzzeddin, S. 16.

ise de, İngilizler aleyhine en ufak bir tedbir almaktan bile âcizdi; Mısır sahilleri İngiliz donanması tarafından abluka edilmiş, Boğazlar Rus donanmasıyla tutulmuştu. Zaten bu sırada patlıyan Rus harbi, Osmanlı devletini Mısıra en ufak bir yardım bile yapmıyacak bir duruma sokmuştu. Fakat Mehmet Ali, kuvvetini istinat ettireceği ordusunu kurmuştu bile; Mehmet Ali büyük bir cesaretle İngilizleri karşıladı, düşmanı Reşit'te, Nisan ayında katî bir mağlûbiyete uğrattı. Mısır, Mehmet Ali'nin mukavemeti ve enerjisi sayesinde kurtulmuştu.

Mehmet Ali'nin bu muvaffakiyeti üzerine, İstanbulda aşağı yukarı bir rehine¹ gibi tutulmakta olan İbrahim Bey² Defterdar olarak Mısıra gönderildi. Babıâlinin Mehmet Ali'ye karşı olan itimadı fevkalâde büyümüştü; bunun neticesi olarak, Mısırın o âna kadar donanma tarafından idare edilen sahil kısmı da, Mehmet Ali'ye terkedildi³.

Bundan sonra Mehmet Ali'nin bilhassa islâm âleminde büyük bir tesir yapan, Hicazdaki Vahhabî'leri temizlemek hususundaki, harplerini görüyoruz. Mehmet Ali bu seferi bidayette oğlu Tosun'un kumandasında hazırlamıştı.⁴ Bir müddet için ordusunun büyük bir kısmından mahrum olacak olan Mehmet Ali Kölemen'lerden tamamiyle kurtulmak için, ordusunun hareket edeceği gün, bütün Kölemen'leri kaleye davet etti (1 Mart 1811); büyük bir vahşetle hepsini öldürttü.⁵ Bu vak'adan Mehmet Ali'nin azim ve iradesini anlamak, hâkimiyeti elde etmek için sarfedebileceği kuvvet ve enerjiyi, hattâ irtikâp edebileceği vahşeti görmek mümkündür.

Mehmet Ali bu vak'adan sonra Mısır ülkesini, en uzak köşelerine varıncaya kadar hükmü, nüfuzu ve idaresi

¹ Kâmil Paşa, C. II., S. 108.

² Mehmet Alinin oğlu (manevî oğlu) İbrahim Paşa.

³ Kâmil Paşa, C. II., S. 108.

⁴ Richard Hartmann, Die Wahhabiten, Zeits. d. deutsch-morgenl. Ges. 1924-1925, neue Folge Bd. 3, (Bd. 78), S. 198; al-Cabarti, C. IV., S. 118 vd.

⁵ Al-Cabarti, C. IV., S. 127 vd.; Kâmil Paşa, C. III., S. 39-40; Georg Steindorff, Ägypten, S. 105, bu kanlı ziyafete davet edilen Memlûk beylerinin adedini 480 gösteriyor; Hasenclever, Gesch. Ägyptens im 19. Jahrhundert, S. 68.

altına almış oldu. 1 Mart vak'ası Mehmet Ali'nin mutlak bir surette hâkim olduğu tarihtir. Mehmet Ali, bir müddet sonra Yeniçerilerin ilgisiyle II. Mahmut'un elde etmek istediği neticeyi bir hamlede ve bütün ülkeye teşmil etmek suretiyle elde etmişti. 1826 vak'ayı hayriyesi II. Mahmut için bunu temin edemedi; arzu edilen vaziyet payitaht ve yakın civarında elde edebilmiş, fakat memleketin bilhassa merkeze uzak kısımlarında, valiler eskiden olduğu gibi, az çok müstakil bir vaziyette, keyfi idarelerinde devam edegelmışlerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun çok büyük işlere muhtaç olduğu bu devirde bu iki azimkâr şahsiyetin, II. Mahmut ve Mehmet Ali'nin anlaşmamaları hakikaten esef edilecek bir haldir.

Mehmet Ali Vahhabî mücadelesini, yukarıda temas edildiği gibi, oğlu Tosun'a bırakmıştı; Fakat 1811 senesinde yapılan bu ilk hamle, hissedilir bir hizmetle neticelendi. 1812-1813 senelerinde yapılan ikinci sefer daha fazla muvaffak olmuş ise de Vahhabî'ler Turaba'da, Mısır ileri hareketini durdurabildiler. 1813 senesi sonlarında yapılan diğer bir sefer yine aynı yerde durduruldu. 1814 senesinde Vahhabîler'in gayretli reisleri (kralları)¹ Suud öldü. Memleketin müdafaası oğlu Abdulla ha kaldı. 1815 Ocak ayında bizzat Mehmet Ali'nin idare ettiği seferde Turaba'da Vahhabî'ler münhezim oldular; Tosun ricat eden düşmanı takibe memur edildi ise de, bir müddet sonra Tosun'un galip kuvvetlerinin çok sıkışık bir vaziyete girdiğini, Abdullah ile bir muahede akdederek, çekilebildiğini görüyoruz. Mehmet Ali bu muahedeyi nakzederek 1816 da oğlu İbrahimi, Arabistana, Vahhabî seferine gönderdi. İbrahim burada bir buçuk sene uğraştı ve nihayet Dariyyeyi beş ay muhasaradan sonra zaptederek, Abdullahı esir aldı ve İstanbula gönderdi; diğer bir çok Vahhabî rüesasını da Mısıra getirdi². İbrahim 1819 senesi baharında Necit mintakasını terketmeden önce Dariyyeyi yakarak yerle bir etti. Abdullah İstanbul'da idam edildi³.

¹ Vahhabî reisleri için R. Hartmann Kral unvanını kullanmaktadır.

² Karl Ritter von Sax, Gesch. d. Machtverfalls d. Türkei, S. 187.

³ R. Hartmann, Vahhabiten (yukarıdaki makale), S. 198 (176-213).

Bu muvaffakiyetle, Hicazı Vahhabî'lerden kurtarmakla Mehmet Ali islâm âleminde yalnız büyük bir şöhret kazanmakla kalmadı, aynı zamanda Hicazın idaresi ile İbrahim Paşaya ve dolayısıyla kendi eline geçtikî, bu andan itibaren Mehmet Alinin nüfuzu Arabistanın her tarafına yayıldı.

Bir müddet sonra Osmanlı İmparatorluğu yeniden bu kuvvetli Paşasının kuvvetli ordusuna muhtaç olmuştu; Yunan isyanı başlamış ve Osmanlı hükûmeti bunu bastırmakta âciz kalmıştı. Mehmet Ali Mora valiliğini de ülkesine ilâve etmek şartıyla bu isyanı bastırmağa razı oldu ve İbrahim Paşa kumandasında ordu ve donanmasını Moraya göndererek, yardım etti, İstanbula da çok miktarda zahire gönderdi. II. Mahmut, bir çok şüphelerine rağmen, yine memnun olmuş ve Mehmet Ali hakkında, *"Aferin güzel gayret ve ikdam etmiş ve dahi etmeğe izharı haheş ediyor, Hak Taalâ berhudar eyleye."*¹ demişti.

Fakat bir müddet sonra Yunan isyanı dar siyasi çerçevesinden çıkarak, bütün Avrupanın efkârı umumiyesini istilâ ve bu suretle Yunan istiklâli katiyet kesbedince, yâni Morayı elde edemeyeceğini anlayınca, Navarin faciasının vukuunu önlememiş² ve bundan sonra da askerinin irtibatını temin edemeyeceğini bahane ederek, Sultanın emri olmadan Moradan kuvvetlerini çekmiştir. Bu suretle ilk emre itaatsizliğini gösteren Mehmet Ali, vadettiği halde, hiçbir fayda ummadığı, Rus seferine de iştirak etmiyerek, yalnız para yardımında bulunmuştur.

Mehmet Ali Moraya yaptığı yardımda her ne kadar donanmasının mühim bir kısmını kaybetti ise de, Avrupa'ya ordusunun kuvvetini göstermek ve Giridi eline geçirmek gibi, muvaffakiyetler de elde etti³. Mora valiliği yerine Mehmet Ali Berrüşşam (Suriye) mıntikasını talep etmişti; Girit kendisine bu talebi üzerine Suriyenin yerine verilmişti⁴.

¹ T. T. E. M. No. 19, (96), S. 66.

² Lûtfî tarihi, C. I, S. 86-87; T. T. E. M. No. 19 (96), S. 75-84, Pertev Ef. İlayihası, Abdürrahman Şeref, Tarih musahabeleri.

³ Pertev Ef. İlayihası.

⁴ Kâmil Paşa, C. III., S. 121.

Mehmet Ali bununla kanmadı, hattâ bir aralık bunu devlete iade etmek bile istedi¹. Ordu ve donanmasını lâyiki veçhile hazırlayan Mehmet Ali, Suriyeyi istilâya katiyetle karar vermişti. Mehmet Ali artık Suriyeyi istilâ etmek için müsait zaman ve bahane aramağa başlamıştı. Mehmet Ali bu bahaneyi bulmakta gecikmedi. Akkâ valisi ile kendi arasında çıkan bir ihtilâfı, silâh kuvvetiyle hallededeceğini bildirerek, Sultanın emirleri hilâfına İbrahim Paşanın kumandası altında ordu ve donanmasıyla 1831 senesi sonbaharında Suriyeye taarruz etti.

Fakat Mehmet Ali Suriye hakkındaki emellerini, çok daha evvel açığa vurmuştu. Mehmet Ali Suriyede valiler ve emirler arasında çıkan her ihtilâfa bir hakem gibi karışıyor, Babiâliye müessir olarak istediği partiye dâvasını kazandırıyor.

Suriyedeki ihtilâf ve mücadeleler, yalnız valiler arasında değil, aynı zamanda mahallî partiler arasında da cereyan etmekte idi. Bunlardan bu sıralarda büyük bir kuvvet sahibi olan Lübnan Emîri Beşir büyük roller oynamış, Suriye valilerini birbirine düşürmüştü.

Çok zeki ve dессas bir adam olan Emîr Beşir, herkesin umduğunun aksine olarak Napolyon'un zaferine inanmamış ve Akkânın muhasarası esnasında derhal Napolyon'u iltizam etmemişti. Bir müddet sonra Emîr Beşir'in bitaraf kalışında çok haklı olduğunu Cezzar'ın Akkâyı kahramanca müdafaa ederek, Napolyon'u muhasarayı refa ve ricata mecbur etmesiyle anlıyoruz.

Cezzarın himayesine rağmen, akrabalarının entrikalarıyla hayatını ve Lübnandaki hâkimiyetini tehlikede gören Emîr Beşir, daha kuvvetli hamî bulmuş ve daha büyük siyasi roller oynamak üzere Kıbrıs, Anadolu ve Malta tarikiyle 1805 te Mısıra gitmişti.

Emîr Beşir Mısırdaki Mehmet Ali ile anlaştı; iki tarafın menfaatine istinad eden bu anlaşmanın, Mehmet Ali'nin bütün mücadelesi esnasında, sağlam kaldığını görüyoruz. Emîr Beşir'in, Mehmet Ali'ye daha o zamanlardan beri teşekküle başlayan plânlarında, kuvvet ve cesaret verdiği

¹ Lâtfî tarihi, C. III., S. 29 vd.

anlaşıyor. Emir Beşir, Mehmet Ali'nin tavassutu ile vatanına döndü; 1807 de rakipleri aleyhine yaptığı mücadeleyi Mehmet Ali'nin bu yardımı sayesinde kazandı; bir müddet sonra kardeşinin de esrarengiz bir şekilde ölümü üzerine, Lübnan'ın mutlak hâkimi oldu. Bu suretle Emir Beşir Mehmet Ali'nin Suriyede birinci ve aynı zamanda en kuvvetli taraftarı oldu¹.

Mehmet Ali Suriye hakkındaki niyetlerini Suriyeye taarruzundan yirmi bir sene evvel açığa vurmaktan çekinmemiştir. 1810 senesinde Şam valisi Genç Yusuf Paşa, Sayda valisi Süleyman Paşadan² kaçarak, Mehmet Ali'ye iltica etmişti. Mehmet Ali derhal Babiâli nezdinde teşebbüste bulunarak, Yusuf Paşanın yerine iadesini talep etti. Babiâli Mehmet Ali'nin bu müracaatını hoş görmedi ise de, Mehmet Ali ısrarında devam etti; Yusuf Paşayı yerine geçirmeği ve oğlu Tosun Paşaya da Akkâ valiliğini elde etmeği düşündüğünü, bir çok fırsatlarda açığa vurdu.

Mısırda Fransız konsolosu Drovetti 1811 de, hükûmetine yazdığı bir lâyhada bu hususta şöyle demektedir: "Mehmet Ali Suriye valiliğini istemektedir. Kendisi bana burasını, Sultanın hazinesine 7-8 milyon kuruş vermekle elde edebileceğini söyledi. Rakiplerine galebe çaldıktan ve memleketin iktisadiyatını haleldar eden karşılıkları bertaraf ettikten sonra, Mehmet Alinin istiklâl düşüncesi büyümüştür. Mehmet Alinin Suriye hakkındaki niyetleri Suriyeye kadar yayılmıştır. Bundan dolayı Şam ve Sayda valisi Süleyman Paşa, Vahhabilerle harp etmeğe azmetmişken, bu yeni düşmanı karşılamak gayesiyle bu tasavvurundan vazgeçmişti. Mehmet Alinin, oğlu Tosun Paşanın kumandasında hazırladığı Vahhabi seferinin hakiki gayesini ne Mısırlılar ne de ecnebler bilmemekte, şüphe içinde bulunmakta idiler." Drovetti başka bir tahririnde, "Mehmet Alinin yaptığı bütün hazırlıkların gayesi sahrayı (çölü) geçerek Suriyeye döne-

¹ Max Oppenheim, Vom Mittelmeer zum persischen Golf, Berlin 1899, S. 154-155.

² Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî, Süleyman Paşanın sadakatinden bahsetmektedir. Şu halde Mehmet Alinin hangi tarafı iltizam ettiği anlaşıyor. (C. II., S. 94).

ceğe benziyor; hakiki maksadı henüz belî değildir,” diyordu¹.

Bir müddet sonra Emir Beşir'in Suriyenin idarî işlerine de karışarak valilerin aralarını açtığını,² 1822 Temmuzunda yeniden Mehmet Ali'ye iltica ettiğini görüyoruz³. Emir Beşir, Akkâ valisi Cezzarzade Abdullah Paşayı⁴ Şam valisi Derviş Paşa aleyhine kışkırtmıştı. Bu mücadele dolayısıyla sudur eden fermanla her ikisi de hâkimiyetlerini kaybettiler⁵. Fakat Mehmet Ali'nin Babîâliye yaptığı katî müracaat neticesi, her ikisi de yeniden mevkilerine geldiler. Her tarafta Mehmet Ali'nin nüfuzu rol oynuyor, taraftarları çoğalıyordu; II. Mahmut ve Osmanlı ricali oldukça telâşa düşmüşlerdi. Mehmet Ali'nin Abdullah Paşanın affını talep eden mektubu üzerine toplanan divanın verdiği kararları bildiren sadaret takririne II. Mahmut şu hattı yazmıştır⁶:

“Benim Vezirim,

İşbu takririm manzur ve meali malûmı hümayunum olmuştur. Havas ile her dürlüsü müzakere ve mülâhaza olunup hiç diyecek kalmamıştır. Sayda eyaleti ibka(yî) vezaret ve afvî suretini ihtiyar eder ise pek uygunsuz olacağı zahir ise de hasbîlicab müzakere ve tensib olunan evamir ve tahrirat irsal olunup Mısır valisine yazılacak tabirâtı müessireye ziyade dikkat oluna. Acaba hafi olarak beyaz üzerine bir kıta hattı hümayunum dahi (...) olunsa faidesi olurmu ve ne zeminde olmak münasiptir bunu dahi müzakere edüp arz idesin..”

Takrirden çok mühim noktalar vardı. Mehmet Ali'nin Suriye hakkındaki niyetlerinin, Babîâli tarafından da keşfedilmiş oldukları tamamiyle anlaşılmaktadır. -Fakat Mehmet Ali de artık kendisine itimad edilmediğini katiiyetle biliyor.

¹ S. Abu İzzeddin, s. 32-34.

² Max Oppenheim, s. 155.

³ S. Abu İzzeddin, s. 39.

⁴ Müzekkerat tarihîyye S. 22 (ayak notu) nda Abdullah Paşa Haznedar Ali Paşanın oğlu ve Selâfi Sayda valisi Süleyman Paşanın kardeşi ve Cezzar'ın kölelerinden biridir. Karş. Sicilli osmani. S. 397-398.

⁵ Aynı eser, aynı sayfa; Max Oppenheim, 155. Abdullah Paşanın idama mahkûm olduğuna yazıyor.

⁶ Başvekalât arşivi, sand. 73, sı. 20343.

Babialı çok zavallı bir vaziyettedir; aczini tamamiyle müdriktir. Mehmet Ali'yi daha fazla kuşkulandırmamağı maslahat icabı addediyor. Mehmet Ali'ye Abdullah Paşaya verilmek üzere, biri Abdullah Paşayı af ve Karaman eyaletine vali diğeri af ve yerinde ibkasını emreden iki ferman gönderilmesine karar veriliyor. Sözde bununla Mehmet Ali'nin hakiki niyetleri keşfedilecektir: Mehmet Ali şayet Abdullah Paşanın Akkâ'da ipkasını tercih ederse o zaman kötü niyetlerini açığa vurmuş olacak ve Babialı "tabii," kuvvetle değil, hile ve desise ile Mısırdaki ihtilâl çıkarmak suretile Mehmet Ali'yi yok edebileceğine zavallı bir surette inanmak istiyor. Babialı, bu takdirde Mehmet Ali için şaki ve isyankâr gibi tabirler kullanmaktadır ki, artık Mehmet Ali'nin niyetlerini ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düşüncelerini daha 1822 tarihinden itibaren iyice anlamış olduğuna delâlet eder.

Takrirdaki, bazı ehemmiyetli parçaları aynen dercediyorum:¹

"... ve Babialiden dahi keyfiyet etrafıle mülâhaza ve hakıpayı hümayunî Şahanelerden istizân olunarak tertip olunan cevap fakat Babialinin müşarünileyh hakkında hayrı hahane re'yi olmak üzere hüsnü suretine konulup ifade olunmuş olduğundan bu cevaba mukabil müşarünileyhin bu kere tahriren vaki olan işaretindeki şiddet sureti bazı mânalara muhavvel olup ezcümle çünkü kendisi ötedenberi Şamı şerif taraflarını tahsile çalışması misüllu efaline nazaran gittikçe teferrüd ve tevsiî hükûmet daiyesinde olduğu müstefad olarak galiba vakti fırsatı gözetmiş olduğundan... ve Halet Ef. nin teferrühatı sabıkasını külliyyen imha edecek derecelerde kemal mertebe temini çaresine bakılmak velhasıl tıpkı emri Şahaneleri üzere zahip olduğu vesvesenin külliyyen izalesi ne suretle olur ise istihsal olunmak lâzimedden olup fezlekeî işaretine nazaran eğer bu maddeye müsaade buyurulmaz ise gûya tarafı Devleti Aliyyeden hakkında ademi emniyet muamelesini kuruntusunda tahakkuk ettirerek ana göre davranacak, yâni fimabaad ademi itaat ve isyan mesleğine girecek gibi gösterir.... müstekillen memur olmak lâzım gelse (yâni Abdullah Paşayı Akkâ'dan ihraç etmek

¹ Başyıkâlet arşivi, sand. No. 73, ss. 20343.

için) Sayda eyaletini kenduye vermek demek olacağından, canına minnet olan şeydir ki, yarın Akkâ'yı ve bu kadar mal-u menali ele koyduktan sonra giderek, dürlü dürlü vesile ve esbabı mucibe tedarikiyle Şam-ı şerif eyaletini dahi tahsile çalışacağına şüphe yoktur... velhaletü hazihi mahud mir Beşir dahi Mısırdan olduğuna nazaran Mısırdan olan asûkir serkerdeleriyle ittifakları dahi hatıra gelür... ve her ne kadar elyevm harameyn-i şerifeyn tarafları anın zapt-u idaresinde bulunmak cihetiyle filen hakkından gelinmek çaresi bulunmaz ise de, sonra hakimane tedbirler ile meselâ derun-ı Mısırdan bir ihtilâl peydasiyle hakkından gelinmek,....

Mehmet Ali Paşa, Babıali ile Akkâ valisi¹ arasında çıkan bu ihtilâfı hallederek bir taraftan Emîr Beşiri ve genç, kuvvetli ve haris bir vali olan Abdullah'ı elde ederken, diğer taraftan bu vesile ile memleket dahilinde de lüzumunda itimad edebileceği bir parti elde etmek için Suriyeye adamlarından birinin riyasetinde, büyük miktarda bir para ile, bir heyet göndermişti. Bu heyetin gayesi, bu para ile Mehmet Ali'ye taraftar elde etmektir. Fakat henüz tecrübesiz olmasına rağmen, çok zeki olan Abdullah Paşa, Mehmet Ali'nin gönderdiği bu heyetin asıl gayesini keşfetti ve bu heyeti, şehir dahilinde sarf hastalık intişar etmiştir bahanesiyle², şehre sokmadı; şehir dışında kurdurduğu çadırlarda kabul etti³.

Bir müddet sonra Mehmet Ali'nin Suriye'ye, kendine tabi bir ülke nazariyle baktığını görüyoruz. 1823 Kasım ayında Lübnana dönen Emîr Beşir'den, lüzumu takdirinde, Morada oğlu İbrahim'e yardım etmek üzere 4000 asker istemiş, bir müddet sonra aynı şeyi, 10.000 asker istemek suretiyle, Abdullah Paşa'dan talep etmişti⁴.

¹ Sayda eyaletinin merkezi Akkâ idi; bundan dolayı Abdullah Paşaya Akkâ valisi de derler. Suriyenin büyük bir kısmını hemen hemen yarı müstakil vaziyette idare etmekte olan Abdullah Paşa, Sayda, Tarabulus valisi ve Gazze, Remle, Kudüs, Hatil, Nablus ve Cenin mutasarrıfı, unvanını kullanmakta idi; Abu İzzeddin, s. 1312; Karş. Dr. Asad J. Rustum, Al-usul al-Arabiyye li tarih Suriyye fi ahd Muhammed Ali Paşa, c. 1., s. 29, 31, 32, 37, 57. ² S. Abu İzzeddin, s. 49.

³ S. Abu İzzeddin, s. 42.

⁴ Aynı eser, s. 43.

1825 senesinde Lübnan hâkimi Emîr Beşîr ile Şeyh Beşîr Canbulad arasında bir mücadele başladı, Suriye işlerine müdahale etmek hususunda hiçbir fırsatı kaçırmıyan Mehmet Ali, bu vesile ile derhal Abdullah Paşa'dan Emîr Beşîr'e yardım etmesini istedi ve meselenin inkişafına intizaren 6000 kişilik bir askeri kıt'a hazırladı. Her ne kadar Abdullah Paşa'nın yardımı üzerine, Mehmet Ali'nin, askeri yardımına lüzum kalmadı ise de, Mehmet Ali siyasi müdahalesinin arkasını kesmedi; Emîr Beşîr'i Lübnanda rakipsiz bırakıncaya kadar uğraştı. Emîr Beşîr'in de arzusu üzerine, Abdullah Paşa'dan Şam'a iltica eden, Şeyh Beşîr ve arkadaşlarının idamlarını istedi ve bu arzusu yerine gelinceye kadar, Abdullah Paşay'ı tazyika devam etti.

Abdullah Paşa'nın rahatı kaçmıştı. Mehmet Ali'nin müdahalelerinin ardı arkası kesilmiyordu. Abdullah Paşa, Emîr Beşîr'in de Mehmet Ali'yi iltizam ettiğini anlamıştı; bundan dolayı, tutulan bazı rüesanın idamını emretti ise de, -her halde Suriyede partiler arasında bir muvazene temin etmek gayesiyle olacak -, hapiste bulunan Şeyh Beşîr'e dokunmamıştı. Fakat, Emîr Beşîr'in, Şeyh Beşîr'i öldürmek hususunda, Mehmet Ali'ye ısrarı, Mehmet Ali'nin de bunu temin için Abdullah Paşa'ya yaptığı tazyik, nihayet Abdullah Paşa'yı mecbur etmiş, Şeyh Beşîri ve Alîmad ailesine mensup reisleri idam ettirmişti.

Lübnanın böyle yalnız bir kişinin eline kalması, Mehmet Ali'nin Suriye'ye taarruzunu mümkün kılan hazırlıkların en ehemmiyetlisidir.¹

Bu suretle bu iki haris ve isyankâr vali arasında yavaş yavaş ihtilâf başladı. Mehmet Ali Suriye'yi elde etmek için uğraşırken, Abdullah Paşa Şam'ı da, selefi devrinde olduğu gibi, kendi vilâyetine ilhak etmek için çalışıyordu. Abdullah Paşa, Mehmet Ali'nin her arzusunu yerine getirecek olursa, günün birinde Mehmet Ali'nin bir memuru vaziyetine düşecek, şimalî Suriye'de tasavvur ettiği müstakil idareye veda etmesi icabedecekti. Fakat Abdullah Paşa mağrurdu,

¹ S. Abu İzzeddin, s. 48 vd.

gençti, haristi, Napolyon'un bile zaptedemediği bir kalenin hâkimi bulunuyordu.

Bundan başka, Mehmet Ali Abdullah Paşa'ya hitabında müsavâtı gösteren unvanlar kullanmamağa başlamıştı. Emir Beşir'e kardeşimiz diye hitap eden Mehmet Ali, Abdullah Paşa'ya oğlumuz diyordu. Mamafih arada böyle büyük bir yaş farkı vardı; bu sıralarda Emir Beşir 63, Mehmet Ali 60, Abdullah Paşa ise 30 yaşlarında idi.¹

Fakat bütün bunlar ihtilâfın zahiri sebepleri idi; hakikatte ihtilâf Mehmet Ali'nin Suriye'yi zaptetmek istemesinden neş'et etmekte idi. Mehmet Ali, memleketini tevsî ve Suriye'nin tabii servetlerinden istifade etmek ve Osmanlı hudutlarını Mısır'dan uzaklaştırarak, ülkesini daha emin bir duruma sokmak için Suriye'yi zaptetmek istiyordu.

Kahire Tıp Fakültesinin müessisi ve direktörü ve Mehmet Ali'nin müşavirlerinden biri olan Clot Beyin, bu husustaki, izahatı da mühimdir²:

"Suriye'nin Mehmet Ali'nin elindeki ülkelere ilhakı zaruri bir mesele idi. Nil kenarında teessüs edecek müstakil bir devlet büyük bir varlık teşkil edebilirdi. Fakat bu gayeye varmak için Suriye'nin Mısır ilâvesi elzemdi. Memleketin umumî vaziyeti, kendisini hariç bilhassa Süveyş üzerinden gelecek istilâlara karşı koruyacak bir vaziyette değildir.

Tarihte Fatimilerin ve Napolyon kumandasındaki Fransızların yapmış oldukları seferler istisna edilecek olursa, İranlıların, Yunanlıların, İslâmların ve nihayet Türklerin yaptıkları muazzam istilâları daima şarktan, Suriye üzerinden, Mısır geldiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı Mısırın müstakil olarak emniyet içinde yaşaması, ancak Suriye'yi hudut yapmakla mümkündür; çünkü Mısırın tabii hudutları Süveyşte değil, Toroslardadır.."

Müdafaası kolay olan bu mıntaka, Mısırı korumak için bir set haline getirilebilirdi. Suriye'nin bu esnada 2 milyon tahmin edilen nüfusu Mehmet Ali'nin ordusunu kuvvettlendire-

¹ S. Abu İzzeddin, s. 55.

² Aynı eser, s. 52-53.

ceği ve Mısır halkının bu bakımdan yükünü hafifleteceği gibi Suriyede kereste, maden kömürü ve bakır gibi Mısırda bulunmayan kıymetli maddeler mevcuttu¹. Bundan başka, Mehmet Ali'nin sanayi bakımından büyük emellerini tahakkuk ettirmek için Suriye'nin mutedil iklimi Mısır ikliminden çok daha müsaitti. Suriye Önasyanın coğrafi ve iktisadi bakımından ehemmiyetli bir parçası olduğu gibi, Asya ile Avrupa arasında mükemmel bir transit merkezi, Hint Okyanusu ile Atlas Okyanusu arasında bir köprüdür. Bundan başka, Mehmet Ali'nin arzuları yalnız Suriye'nin zaptıyla hitama ermiyordu; Arap yarımadasında Hicazda kurduğu hâkimiyet, ancak bu suretle, Osmanlı nüfuzundan uzaklaşarak, katileşecekti. Mehmet Ali Hicaza ayak atar atmaz, Kızıldenizdeki adaları ve Kızıldenizin şark sahillerini elde etmek için tedbirler almağa başlamış, bir müddet sonra da Bahreyn adalarını nüfuzu altına alarak, Bağdadla siyasi münasebetler teminine çalışmıştı.

1831 senesinde Suriye'nin zaptı için çok müsait şartları hazırdı. Suriye bu esnada merkezî hükümetin zayıflığı dolayısıyla bir takım yarı müstakil ve biribirinin aleyhine uğraşan guruplara ayrılmıştı. Mehmet Ali bu muhtelif partileri, yukarıda görüldüğü veçhile, birini diğeri aleyhine tahrik ederek kırdırdı; kendisine yardım edebilecek olanları himaye etti; çalıştırdığı geniş ve faal casus şebekesiyle Suriyeyi nüfuzu altına almağa muvaffak oldu. Neticede kazandığı birçok taraftardan maada bütün hristiyan ahaliyi kendi tarafına çekti. Hattâ bazı Suriye şehirlerinde Mehmet Ali bir kurtarıcı nazarıyla bekleniyordu.

Her şey hazırды; Suriye'ye hücumu meşru kılacak bahaneler bulmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı. Bunlar da kısaca şunlardan ibaretti²:

1. Mehmet Ali'nin Mısırda başladığı ıslahat, yaptığı daimî harpler, çok büyük mikyasta para sarfını mucip oluyordu. Binlerce Mısır fellâhı, vazedilen ağır vergilerden inlemekte idi. Bundan başka binlerce genç, muayyen olmayan bir zaman için istenildiği anda derhal askere alınıyordu.

¹ Mehmet Ali Suriye'yi istilâ eder etmez, büyük bir gayretle kereste ve maden istihsaline başlamıştı.

² S. Abu İzzeddin, s. 55-58.

Mısırdaki ziraat, sanat ve ticaret çok ilerlemiş, vergilerin miktarı 13000 keseden 400000 keseye çıkmıştı¹. Fakat Mısırın bütün mahsulleri, sanayii, hattâ ticareti, burasını bir Firavun gibi idare eden Mehmet Ali'nin inhisarı altında idi. Bundan dolayı zavallı halkın vaziyetinde bir tahavvül vücade gelmemiş, halk yine eski sefaletinde kalmıştı. Arada bir fark varsa o da şimdi eskisinden belki üç misli daha fazla çalışmak mecburiyetinde oluşu idi. İşte Mehmet Ali'nin bu sert ve merhametsiz idarede aldığı tedbirler ve yaptığı tazyikler, Mısır'dan 6000 kişinin Suriye'ye ilticasına sebep olmuştu. Mehmet Ali, Akkâ valisi Abdullah Paşa'dan derhal mültecilerin iadesini istedi.

Fakat Abdullah Paşa, Mehmet Ali'nin bu arzusunun yerine getirmede ve hiddetli bir ifade ile şu cevabı verdi: Mısırlılar da Suriyeliler gibi, Osmanlı İmparatorluğunun tebaasıdır, Osmanlı İmparatorluğunun istedikleri herhangi bir yerinde ikamete hakları vardır.

2. Babiali ile Abdullah Paşa arasında, yukarıda zikrettiğimiz ihtilâfta, Abdullah Paşa'yı yerinde bırakırmağa sebep olan Mehmet Ali, Babialiye nakdi ceza olarak verilmesi iktiza eden 60000 keseyi tamamlamak için Abdullah Paşa'ya 11000 kese borç para vermişti. Abdullah Paşa bu borcunu ödemedi.

3. Mehmet Ali Mısırdaki dut ağacı yetiştirmeyi ve ipek böcekçiliğini büyük gayretlerle himaye ediyordu. Fakat ipek böceği tohumunu Suriye'den getirtmek mecburiyetinde idi. 1831 senesinde Abdullah Paşa ipek böceği tohumunun Mısır ihracatını menetmişti.

4. Mehmet Ali, Abdullah Paşa'yı şarka olan Mısır ihracatının Sina yarımadası üzerinden yapılmasını teşvik etmekle ithham ediyordu; çünkü bu hal Mehmet Ali'nin gelişmelerine büyük bir önem verdiği Mısır limanlarının zararına olmakta idi.

İşte Mehmet Ali bu sebepler dolayısıyla Suriye'ye hücumda kendini haklı buluyordu.

II. Mahmut her şeye rağmen bu iki vali arasında çıkan ihtilâfı sulh tarikiyle halletmek için uğraştı. Her ikisine de

¹ T. T. E. M. No. 19 (96), s. 65.

mektuplar yazıldı; Abdullah Paşa'ya Mısırı alâkadar eden meselelere karışmaması şiddetle ihtar edildi. Fakat II. Mahmut tarafından yapılan bütün bu teşebbüsler akim kaldı¹.

Mehmet Ali Suriye'ye taarruzundan evvel, Sultan aleyhine birçok defalar isyan eden, Sultanın ilga ettiği Yeniçeri musiki aletlerini hâlâ kullanan Abdullah Paşa'yı tedip etmek üzere harbetmek mecburiyetinde olduğunu ilân etmişti².

Suriyede valilerin keyfi olarak vazettikleri ağır vergilerin tazyiki, bedevilerin çapulculuğu ve asayişin bozukluğu dolayısıyla halk bîzar bir halde idi. Beruttan Şama bir seyahat yapabilmek değme babayığidin harcı değildi. Bu devirde böyle tehlikeli bir seyahatı başarabilen bir kahraman addediliyor, halk şarkılarına bir mevzu oluyordu³. Mehmet Ali'nin casusları vasıtasıyla zaten birçok Suriye şehirleri, kendilerine edilen büyük vaatlerin de tesiriyle, Mehmet Ali'ye iltihaka çoktan razı idiler. Aşağıdaki Gazze kadısı ile bir Fransız arasında geçmiş olan muhavere⁴ Suriyelilerin Mehmet Ali'ye karşı olan meyillerini açıkça göstermektedir:

"Mütesellimimizin çöldeki kum gibi sönmez bir ateşi, teskin edilmez bir susuzluğa vardır. Memleketin serveti haznesine, nehirlerin denize aktığı gibi akar. Halbuki halk azap içinde kıvrılmakta ve ezilmektedir. Gayri insanî denecek derecede ağır olan vergilerden maada mahsul ve ekinleri bedeviler tarafından yağma ediliyor. Bu bedevilerin her sene yağma ettikleri miktar 10000 kese kıymetinde tahmin edilebilir. Mütesellimimiz bunun önüne geçmek için en ufak bir tedbir bile almıyor; Abu Nebut burada hâkim iken, bedeviler daha az cesur ve mahsuller daha iyi muhafaza edilmekte idi. Onun emniyeti temin ve mücrimleri cezalandırmak hususunda sarfettiği gayret bunları muslihane bir surette yaşamağa icbar etmişti. Bugün bunlar (bedeviler) sürülerini istedikleri çayırdan otlatmakta ve istedikleri yerde gecele-mektedirler. Hemen yanıımızdaki çölde bunlardan 6000 kişi yaşıyor. Abdullah Paşa Nablus çiftçilerini tedip edeceğine bunların

¹ Kâmil Paşa, c. III., s. 123.

² S. Abu İzzeddin, s. 57-58.

³ Aynı eser, s. 319.

⁴ " " s. 69-70.

aleyhine yürümeli idi. Bütün halk bu yolsuzluklardan bıkmış, usanmış bir halde reform istemektedir. Halk arasında Mehmet Ali'nin Suriye'yi yakında idaresi altına alacağı şayiaları dolaşıyor; bundan başka Cezayiri zapteden milletin (Fransızlar) hakkında Suriyeyi de zaptetmeği düşündüğü söylenmektedir...

İşte siz de görüyorsunuz ki, bize gelecek "Fatih," hangi taraftan gelirse gelsin büyük bir sevinçle karşılanacaktır..

Osmanlı İmparatorluğunun her köşesi gibi Suriye de isyanlarla çalkanmakta idi. Suriyede olan isyanlardan bilhassa Nablus ve Şam'da olanları çok tehlikeli idiler. Abdullah Paşa birincisini güç belâ ve ancak Emîr Beşîr'in yardımıyla bastırabilmişti; ikincisi belki de daha tehlikeli idi, fakat Abdullah Paşa Şam'da ele geçirmek istediğinden, Şam halkını kendi tarafına çekmeğe çalışmış ve bundan dolayı isyanı bastırmak şöyle dursun, bilâkis teşvik ve yardımda bulunmuştu¹.

Osmanlı İmparatorluğunun umumî zâ'fı dolayısıyla müessir bir tedbir alamıyan II. Mahmut, isyanda ve Selim Paşa'nın² katlinde medhâldar olanları affetmekten başka bir şey yapamadı. Bu azîm ve enerji sahibi hükümdar fermânında³ bile çok mutedil bir lisan kullanmak mecburiyetinde kalmıştı.

Suriye halkının Mehmet Ali'ye olan meylini, Suriye'nin zaptından sonra Osmanlı memurlarının yerlerinde bırakılmasıyla de anlıyoruz. İbrahim Paşa'nın hiçbir mukavemet göstermeden teslim olan Suriye şehirlerinin birçoklarının hükümet erkânına gönderdiği mektuplar vardır. Biribirinin aynı olan bu mektuplardan bir tanesinin tercümesini, misal olmak üzere dercediyorum⁴:

"... malûm olaki: Bize arz-ı inkıyat ettiniz; şehriniz hükümetimizin idaresi altına girdi. Sizi muhafaza, umumî asayiş ve halkın refahını temin etmek artık bizim için bir vazife

¹ Müzekkerat (um) Taribiyye, müellifi meçhul, ngr. ed. al-Huri Konstantin al-Bağ al-Muhlisî, s. 22-25; S. Abu İzzeddin, s. 69.

² Şam valisi.

³ Asad J. Rustum, Al-usul al-Arabiyye li tarih Suriyye fi abd Muhammed Ali Baga, c. I., s. 72-75.

⁴ Asad J. Rustum, al-usul ... c. I., s. 75-76

olmuştur. Şeyh Mehmet Kasım sadakat ve doğruluğunu ispat etmiştir; bundan dolayı onu, eskiden olduğu gibi, Nablus hâkimi tâyin ettik.

Hristiyanlar da Suriye'nin Mehmet Ali tarafından zapt edilmesini çoktan arzu ediyorlardı. Hristiyanlar, İbrahim Paşa'ya bir Muzaffer Arslan, bir yardımcı, bir koruyucu nazariyle bakıyor, onun bütün arzu ve emirlerini memnuniyetle kabul ve icra ediyorlardı. İbrahim Paşa'dan maddi, mânevi hiçbir yardımı esirgemediler.

Hanna al-Bahri'nin¹ 23 Mayıs 1832 tarihinde patrik Yusuf Hubeyşe, hristiyanların da kendi arzularıyla (hükümetin emri olmadan) askeri hizmete iştirak etmeleri hususunda yazdığı bir mektup² üzerine, patrik büyük bir sevinçle rızasını izhar etmiş ve hristiyan ahaliye yazdığı birçok mektuplarla onları bu hareket için teşvik etmiş ve ateşlendirmişti³.

Rahip Anton al-Halebi'den olduğu zannedilen, 2 Ocak 1832 tarihli, Yusuf Hubeyşe hitaben yazılmış olan, diğer bir mektupta⁴ da patriğin bizzat İbrahim Paşa'ya casusluk ettiğini görüyoruz. Bu mektuptan fazla olarak Mehmet Ali'nin gayesinin yalnız Abdullah Paşa ile kendi arasında olan ihtilâfı halletmek olmadığını, Osmanlı İmparatorluğunun zafına inzılam eden müsait vaziyetten istifade ederek, Suriye'yi istilâ ve Mısır'a ilhak etmek istediğini, hattâ istiklâlini düşündüğünü, Osmanlı hükümeti ve sultan hakkında artık hiçbir hürmet duymadığını, onca sultana cevap vermenin lüzumsuz bir şey olduğunu vazıhan anlıyoruz.

Mehmet Ali, şüphesiz, sarfettiği bu kadar gayretler ve fedakârlıklardan ve burada kazandığı bu kadar taraftardan sonra, Osmanlı devletinin bir Paşası olarak kalmak istemiyecekti. Böyle ince noktalarda çok zeki ve hassas olan Mehmet Ali, teşebbüslerinin gayesini açıkca beyan etmemekle beraber, elinden geleni yaptı. Fakat hakikatte erişmek istediği şeyi istikbale ve hâdiselerin inkişafına bıraktı. Abdullah Paşa'nın bir zamanlar en sadık dostu olan Emîr Beşir bile Mehmet

¹ Mehmet Alinin Suriyede maliye direktörü.

² Asad J. Rustum, al-usul ... c. 1., s. 134-135.

³ aynı eser, s. 135-136

⁴ " " s. 97-99

Ali'yi iltizam etmiş veyahut etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu vaziyet karşısında ve ekseriyeti itibariyle Mehmet Ali'yi tutan halk arasında, bidayette İstanbul'dan da yardım gelmeyeceğine göre, Abdullah Paşa için yegâne ümit, çok kuvvetli olan Akkâ kalesiyle cesaretlerinden emin olduğu birkaç bin askerden başka bir şey kalmamıştı.¹

2. Mısır meselesinin mahiyeti, Mehmet Ali'nin Suriye'ye taarruzu sıralarında, Osmanlı İmparatorluğunun ve Avrupa devletlerinin genel durumu.

Avrupayı uzun müddet uğraştıran ve umumî bir Avrupa harbi meydana getirecek derecede tehlikeli safhalara giren Mısır meselesi, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1831 tarihinde Suriye'ye taarruzu ile başladı. Fakat Mehmet Ali'nin Suriye ile de kanmayarak Anadolu'ya tecavüz etmesi ve bilhassa Konya'da kazandığı muzafferiyetle İstanbulu ve Osmanlı Hanedanını tehlikeye düşürmesi üzerine, bu, başlangıçta Osmanlı İmparatorluğunda sık sık görünen isyanlardan biri zannedilen, meselenin mahiyeti birdenbire değişti, bütün Avrupa devletlerini çok yakından ilgilendiren birinci derecede siyasi bir hâdise haline geldi.

Mısır meselesi cihan siyaseti bakımından mütalea edilecek olursa, hakikatte, bununla tarihte yepyeni bir hâdisenin meydana gelmediği görülür; Mısır meselesi çok daha geniş bir anlamda olan Şark meselesinin bir safhasını teşkil etmektedir; yalnız şu farkla ki, tehlike bütün Şark meselesinin uzunluğunca, Osmanlı İmparatorluğu üzerine kuzey doğu istikametinden bir Antipasat rüzgârı gibi eserken, bunun kısa, fakat ehemmiyetli ve tehlikeli bir safhası olan Mısır meselesinde, istikametini değiştirmiş ve güney batıdan bir Pasat rüzgârı halinde esmeğe başlamıştır.

Bundan dolayı burada bir iki kelime ile Şark meselesine temas etmek muvafık olacaktır; bu suretle Mısır meselesinin cihan tarihi bakımından olduğu gibi, Osmanlı tarihi bakımın-

¹ Bu miktar Prokesch-Osten, Mehmed Ali, s. 51 de 8000; Davud Berekat, al-Batal al-Fatih Ibrahim Paşa, s. 9 da 6000; Kâmil Paşa, Tarih-i İyâsi-i Devleti Aliyye-i Osmaniye, c. III, s. 124 te ise 2500 olarak gösterilmiştir.

dan da daha iyi bir şekilde çerçeveleneceği ve izah edileceği kanaatindeyim.

Şark meselesi tâbiri ilk defa olarak 1815 te Viyana kongresinin faaliyeti esnasında meydana çıktı, yani Avrupalılar tarafından icadedildi.¹

Avusturya İmparatorluğunun köhne vaziyetini, nazik durumunu hisseden Metternich, Avusturya İmparatorluğunu korumak ve bu suretle parçalanmasının önüne geçebilmek için, bütün kuvvetiyle mutlakiyet prensiplerine istinad eden bir siyaset takip etti.² Bu siyasetin en ehemmiyetli umdelerinden

¹ Enver Ziya Karal, «Tanzimat» adlı eserdeki makalesi, s. 285. Viyana kongresine, bilindiği veçhile, Osmanlılar, Rusya'nın şiddetli itirazı ve Osmanlı İmparatorluğunun pasif bir vaziyette kalışı dolayısıyla, iştirak etmemişlerdi. Bk: Theodor Lindner, Allgemeine Weltgeschichte, c. VIII., s. 415.

² Press Metternich böyle bir isyan noticesi yalnız idari sistemin değişmesinden değil, aynı zamanda Avusturya İmparatorluğunun parçalanmasından da korkuyordu; çünkü bu İmparatorluk, Bohemya ve Macaristan gibi iki kiralığın Avusturya-Habsburg ülkesine, esaslı hiçbir kaynaşma vukua gelmeden, 1526 tarihinde ilhak edilmesiyle vücade gelmişti. Macaristandaki hâkimiyet te bütün Macaristana ait olmayıp, ancak batı ve kuzey taraflarında ufak bir kısma şâimildi. Macaristanın diğer kısımları, Banat (Tamşvar) müstesna, 1699 Karlofça, Banat ise ancak 1718 Pasarofça muahedesi ile Avusturyaya ilhak edilmisti. Şu halde Avusturyayı, bütün Macaristanı nazarı itibara alarak mütalea ettiğimiz takdirde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun 1699 tarihinden itibaren, esaslı hiçbir kaynaşmaya tabi olmadan vücade gelmiş, ekli püklü bir mozaik, bir konglomerat halinde olduğunu ve bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğuna benzediğini anlarız. Bundan dolayı 677000 km² ve 56 milyon nüfuslu muazzam Avusturya - Macaristan İmparatorluğu eihan harbi sonunda mağlûp olunca, St. Germain muahedesile (10 Eyl. 1919) kolayca parçalanmış, 82400 km² ve 6,5 milyon nüfuslu, Almanyaya ilhakından evvelki, küçük bir hükümet haline getirilebilmişti. Bk. B. Bretholz, Abriss der Geschichte Österreich-Ungarns, s. 110.

Şayanı hayrettir ki, tarihte büyük bir varlık halinde kendini gösteren bu İmparatorluğun 19. asrın başlangıcına kadar bir öz adı bile yoktu. Bidayette resmi olarak kendisine, Avusturya hanedanı ıral kiralık ve memleketleri şeklinde hitap ediliyordu. 1804 tarihinde Avusturya adını aldı. 1868 de Avusturya-Macaristan unvanı resmen kabul edildi. 11 Kasım 1915 tarihinden itibaren, resmi olarak, aynı zamanda Avusturya ismi de kabul edilerek kullanılmaya başlandı. Bk. B. Bretholz, Abriss der Geschichte Österreich-Ungarns, s. 1.

biri de, akalliyetlere göz açtırmamak, bunların serbestiyet, hürriyet ve istiklallerini istihdaf eden her hareketi şiddetle bastırmaktı. Örnek olmaması için, bu siyasetin takibedilmesi icap eden bir memleket te Osmanlı İmparatorluğu idi. Osmanlıların yükseliş devirlerinde, İmparatorluğa ilhak edilen muhtelif ülkeler ve milletler¹ Osmanlıların iyi idaresi ve fazileti² sayesinde bu idareyi yadırgamamışlar, kolaylıkla bu refah veren ve adalet dağıtan Türk idaresine bağlanmışlardı. Yalnız Türkler büyük bir âlicenaplık göstererek bu milletleri birbirine ve aynı zamanda kendilerine bağlamak için başka içtimai bir bağ aramağa tenezzül etmemişlerdi. Meselâ Sırplar kendilerini hiçbir surette alâkadar etmiyen cephelerde bile sırf Osmanlı idaresiyle elde ettikleri iktisadi refah uğrunda, Osmanlı safları arasında sevecek can verirlerken, diğer taraftan âdet ve ananelerini muhafaza, hattâ ilk istilâ devirlerinde Osmanlılara karşı mücadele eden kahramanlarını, kendi dilleriyle yazdıkları manzumelerde terennüm etmekte devam etmişlerdi.

Osmanlıların Balkanlarda yerleşmeleriyle burada bundan 1700 sene evvel yaşanan bir devir yeniden canlanmış ve yaşamağa başlamıştı. Balkanlarda bir hegemonya tesis etmek için uğraşan Makedonyalı Filip'in kullandığı strateji ve askeri kuvvet, doğru siyaset ve adil idare, şimdi, fakat çok daha esash ve çok daha büyük bir mikyasta olmak şartıyla, Osmanlılar tarafından kullanılmağa başlanmıştı³.

İlk devirlerinde bu müsmir idarenin tabii bir neticesi olarak Osmanlı İmparatorluğunun, merkezden en uzak köşelerde

(Napolyon harplerinin tabii bir neticesi olarak Avrupada kurulan yeni nizam, bir de Ren ittihadı vücade getirmişti. Bu ittihad resmen «Alman» İmparatorlugundan ayrıldığından ve artık Alman «federasyonu» mânası kalmadığından II. Franz 1804 te Avusturya hükümdarı (monarşi) unvaniye iktifa ederek, 1806 da Alman İmparatoru unvanını bırakmış ve Avusturya İmparatoru I. Franz unvanını almıştır. Bu suretle yerine geçen oğlu da IV. Ferdinand unvaniye tahta geçeceği yerde, I. Ferdinand unvaniye Avusturya tahtına geçmiştir. Bk. Tb. Lindner, Allgemeine Weltgeschichte, c. VIII., s. 296).

¹ Leopold von Ranke, Die Osmanen und die spanische Monarchie, s. 5.

² Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, c. II., s. 197 vdd.

³ Hertzberger, Geschichte Der Byzantiner u. d. osmani. Reiches, (Ocken serisi), c. II, 7, s. 492.

bile en ufak bir isyan emaresine raslamamaktayız.

Fakat maalesef, bilhassa Balkanlarda, yeni tebeaya verilen bu geniş hürriyet ve haklar, temin edilen bu refah ve muhtelif zümreleri daimî bir surette bir arada tutmağı onları esaslı bir şekilde kaynaştırmaya kâfi değildi. Müşterek dil, din, duygu, anane ve kültüre ehemmiyet verilmedi; vatanın parçalanmaz bir ülke olduğunu millî bir imanla inanan bir birlik, bir vahdet tesis edilemedi. İşte bundan dolayı Osmanlılarla yeni tebea arasında içten gelen hislerle duyulan bir tarih iştirakı vücut bulamadı.

Muhaceretleri dolayısıyla muhtelif zümrelerden mürekkep olması bakımından Balkanları andıran Galyada, yani bugünkü Fransada din, lisan ve milliyet bakımından Avrupanın kuvvetli birliklerinden biri olan Fransız milleti teşekkül etti. Fakat şunu unutmıyalım ki, bu hususta müşterek din, dil, kültür ve ananeler rol oynadı. Fransayı, bu noktaları nazarı itibara almadan tasavvur etmek mümkün değildir.

Halbuki şarkta, Osmanlı türklerinin yaptıkları istilâlarda bambaşka bir ruh vardı. Burada her şey olduğu gibi kaldı. Din hür, lisan hür bırakıldı; din reislerine kendi dindaşlarının dâvalarını halletmek salâhiyeti bile verilmişti. Fakat dikkat edilecek olursa, hristiyan tebeanın bu bağlılığı ne milli, ne dinî duygulara, ne de müşterek anane ve âdetlere istinad etmiyor, yalnız maddi menfaat bağile bağlanmış bulunuyordu; bundan dolayı Balkanlarda yeni bir milletin, bir "Osmanlı milletinin," teşekkül etmesi mümkün değildi. Bu maddi bağın gevşemesi veyahut tamamıyla kopması, bu, yalnız menfaat duygularıyla birbirine bağlı olan zümrelerin dağılmasını mucip olabilirdi; çünkü bu muhtelif unsurları bir araya getirecek bundan başka kuvvetli, içtimai bir bağ yoktu. Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde, onu tek bir maddeye icra edecek bir ihtilâl vuku'na gelmedi; bünyesini teşkil eden kısımlar, yalnız zayıf bir şekilde birbirine bağlanarak alacalı, gayri mütecanis bir mozaik vücuda getirildi.

Genişliğiyle, zenginliğiyle, kudret ve kuvvetiyle devrinin en azametli İmparatorluğu haline gelen Osmanlı devleti, istiklallerine nihayet vererek, muazzam bünyesinde topladığı 30

hükümetten ¹ yeni bir teşekkül, yeni bir millet meydana getiremedi; mahlût ve imtizaçsız bir bünye halinde, inkırazına kadar yaşadı durdu.

Fakat Türkler idareleri altına giren, diğer unsurların din, dil, anane, âdet ve ahlâklarına dokunmamak suretiyle gösterdikleri âlicenaplığın cezasını en acı bir şekilde gördüler. Bu unsurları bir araya bağlayan iktisadi bağ, Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devrinde, Osmanlı teşkilâtının bozulması ve iyi tatbik edilememesi yüzünden gevşeyince ve bidayette temin ettiği refah ve saadeti artık temin edememeğe başlayınca, milliyet, tarih ve benliklerini unutmıyan bu unsurların, Rus propaganda, Avusturya yardımı ve nihayet Fransız ihtilâli ve Napolyon harplerinin tesiriyle, milli şuurları daha esaslı bir surette teessüs etti ve bunlar kendilerine başka içtimai bağlar aramağa koyuldular. Bu hal onları metbu'larına karşı mücadeleye kadar sevketti. Balkan milletlerinin çoğu ile dil ve din akrabalığı olan Rusyanın büyük devletler sırasına geçmesi ve Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde beslediği emellerini açığa vurarak, bunların tahakkuku için Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çalışmağa, Balkanlarda propaganda yapmağa başlaması, bu milletlere faaliyetlerinde bir kat daha cesaret ve ümit verdi. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu, yalnız düşmanlarının tazyik ve hücumıyla değil, aynı zamanda iç durumu bakımından da çözülmeğe ve dağılmağa mahkûm olmuştu. Dahilen muhtelif unsurlarını biribirine bağlayamıyan bu İmparatorluk, bir taraftan içinden çökerek, parçalanarak yıkılırken, diğer taraftan da dışından, müthiş bir surette kuvvetlenmeğe başlayan Rusya tarafından parçalanmağa başlandı. Osmanlı İmparatorluğunun bünyesi XIX. asrın birinci yarısında, Balkanlarda bu gayrı mütecanis unsurlar ve İmparatorluğun diğer köşelerinde de, istiklâlini elde etmek isteyen valiler tarafından parçalanmağa mahkûm bir durumda bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması, bu İmparatorluğu yıkacak olan Rusyanın müthiş bir surette kuvvetlenmesini mucip olacak ve diğer devletlerin zararına olarak devletler muvazenesini bozacaktı. Meselenin bilhassa bu kısmı, garp

¹ Leopold von Ranke. Die Osmanen und die spanische Monarchie, s. 5.

devletlerini de bu meselede aktif bir rol oynamaya sevketti. O halde bütün bu hâdiseleri ihtiva eden *Şark meselesini* şu şekilde hülâsa edebiliriz: *Şark meselesi, Osmanlı - Rusya - Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ve yıkılmaması hususundaki, münasebet ve mücadelesidir.*

Umumi durumunu kısaca hülâsa ettiğimiz bu İmparatorluk, Mehmet Ali'nin Suriye'ye taarruz ettiği 1831 senesinde, her bakımdan zayıflamış, her bakımdan âciz bir vaziyete gelmişti. Balkanlarda ilk müstakil hükümet, Osmanlı İmparatorluktan kopmuş, Yunan hükümeti, uzun bir isyan ve mücadele geçirdikten, Osmanlı İmparatorluğunu, en ziyade şüphelendiği valisine büyük vaatlerde bulunmasını, yani onu daha tehlikeli bir hale getirmeye göze almasını mucip olduktan sonra, kurulmuştu. II. Mahmut büyük bir cesaret göstererek memlekette askeri bakımdan ıslahata başlamış, Yeniçeri teşkilâtını 1826 tarihinde, bir hamlede yok etmişti. Fakat başlangıçta 12000 kişiden ibaret olacak olan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye", nin gerektiği veçhile yetiştirilmesi ve düşünüldüğü miktarda çoğaltılması, Yunan isyanı, mahallî ihtilâller ve Rus harbi dolayısıyla bir türlü mümkün olamamıştı. 1827 de Navarin faciasıyla donanmasını da kaybeden Osmanlı devleti, bu fırsattan istifade eden Rusya'nın hücumuna uğramış ve bu boyları tüfeklerinden kısa olan, yani çoluk çocuktan müteşekkil ordu da iki sene süren Rus harbinde yok olmuştu ¹.

1829-1830 senelerinde, Osmanlı devleti hemen hemen ordusuz ve donanmasızdı, diyebiliriz; fazla olarak isyanlar ve ihtilâller ve iki sene süren harp dolayısıyla maliyesi de fevkalâde bozulmuş, bu yetmiyormuş gibi bir de Rusya'ya tazminat vermek zorunda kalmıştı. Gerek vergi, gerek vatanın müdafaası için lâzım gelen ordunun teşkili meselesi, merkezin zaafı dolayısıyla, Anadolunun ve Rumelinin bazı mıntakalarına inhisar etmiş gibiydi.

1815 ten itibaren Avrupada bir sükûn devri geçmişti. Bu devir Büyük devletlerin hiçbir zaman tam manasıyla anlaşmış olduklarını ifade etmemekle beraber, bu devirde meydana çıkan ihtilâflar her defasında halledilebilmişti.

¹ Bastelberg, Die militä.-Reformen unter Mahmut II., s. 149 vd.

1815 tarihinde, Viyana Kongresinde, Avrupada mutlak ve muhafazakâr bir sistem kurulmuştu. Fakat büyük devletler 1829 Edirne muahedesinde temas edilen Yunan meselesini, 1830 senesinde Londra'da Yunanlıların istiklâlini kabul etmek suretiyle halletmişlerdi. Büyük devletler bununla, büyük ve metb'u bir devlet aleyhine olarak, bu devletin içinde küçük bir akalliyet teşkil eden bir unsurun siyasi hukukunu tanımış ve bu suretle Viyana Kongresiyle kurmuş oldukları sistemi kendi elleriyle yıkmış oldular.

Bu vaziyet gayri memnun milletleri ve unsurları teşvik ederek, sür'atle bütün Avrupaya yayıldı ve tesirlerini göstermeğe başladı.

Fransada Polignac kabinesi liberal partiyi tazyik ve teskinden âciz kalınca, Fransa kralı X. Şarl kanun-ı esasının bir maddesinden istifade ederek, 26 Tem. 1830 tarihinde, matbuat serbestisini kaldırdı ve parlamentoyu dağıtarak intihab şeklini değiştirdi. Bunun üzerine 27 Temmuzda Cavaignac'ın idaresi altında ilk küçük, kanlı müsademeler meydana geldi. Bu küçük zümre amele, talebe ve eski askerlerden yardım görerek süratle büyük bir kütle halinde büyüdü ve Parisin doğu taraflarının dar sokaklarında barikadlar vücade getirerek, müdafaaya hazırlandı. Napolyon'a hiyanetinden dolayı nefret edilen general Marmont, ihtilâlcilere karşı vazifesini ifa etmekle beraber, muvaffakiyetli bir tedbir alamadı. Bunun üzerine müdafaaya hazırlanmakta olan bu kütle 29 Temmuzda taarruza geçti. Yorgun olan askerin bir kısmı da isyancıların tarafına geçince, artık vaziyet taayyün etmiş, kuvvet yine ihtilâlcilerin eline geçmişti. Lafayette milli kıtanın kumandasını eline aldı. X. Şarl meselenin ciddiyetini görünce, derhal emirlerini geri almış ve Polignac'ı azletmiş ise de, iş işten geçmiş geç kalmıştı. X. Şarl hiç olmazsa, tacını kendi ailesi için kurtarmak gayesiyle, kendi ve aynı zamanda çocuğu olmıyan büyük oğlu namına terki saltanat etti; torunu Henri de Bordeaux¹ kral olacaktı. Fakat halk Şarl'ın bu son kararını nazarı itibara almadı ve 7 Ağustos tarihinde parla-

¹ V. Henri unvaniyle tahta çıkacak olan Henri. Chambord grafi unvanını aldı. 1883 tarihinde, çocuğu olmadan öldüğünden, Bourbon ailesinin eski kolu kendisiyle beraber sönüdü.

mento Filip Egalite'nin (Philipp Egalité'nin) oğlu Lui Filip'i kral intihab etti (1830-1848).

Mesele müşkülâtsiz halledilmişti. Fransa milleti Filip'i kiral olarak tanıdığı gibi, Büyük devletler de, Fransa'nın Cumhuriyet olmadığına sevinerek, Filip'i derhal Fransa kralı tanıdılar. Yalnız Çar Nikola "Taht Hırsızı", Filip'e karşı, uzun müddet, her fırsattan istifade ederek, az bir kıymet verdiğini gösterdi.

Fransada ihtilâl yıldırım süratiyle muvaffak olmuştu. Bu hal bundan istifade etmek isteyen, milletlere de bir örnek oldu ve onlara büyük ümitler verdi.

Fransız Temmuz ihtilâli Avrupada yeni bir cıgır açtı diyebiliriz; Liberalizm mefkûresi tam mânasiyle yerleşti; Mukaddes ittifak sarsıldı; artık Fransa da bu ittifaktan ayrılmıştı. Bu vaziyet, bir müddet için, İngiltere ve Fransa'nın birbirine yaklaşımlarını temin etti.

Bu devir Avrupada fikrî değişiklikler bakımından da mühimdir. Comte eserinin ilk cildini bu sene neşretmişti.²

Fransada kanun-ı esasi yüzünden çıkan bu ihtilâl, komşu ve bundan müteessir olan memleketlerde millî ve dinî sebeplerden neş'et etti.

Viyana kongresinde, Fransa'yı ileride, icabında meşgûl edecek ve bu bakımdan İngiltere'ye yardımı dokunacak, mümkün olduğu kadar büyük bir kuvvet meydana getirmeği, İngiltere bir emel ittihaz etmiş ve Belçika ile Hollanda'nın birleşmesini şiddetle müdafaa ederek, kabul ettirmeğe muvaffak olmuştu. Bu yeni teşekkül meydana getirenler, iki milletin kültürü arasındaki farkları göz önünde tutarak, bunun güç olacağını tahmin etmişlerdi. Ancak zamanla bu müşkülün halledilebileceğini düşündüler. Bu ümid boşa çıktı. Asırların vücutte getirdiği iki ayrı "*tarihin*" zamanla birleşmelerine imkân ve ihtimal yoktu. Fazla olarak bu iki unsur birbirinden birçok hususlarda, esaslı bir şekilde ayrılmakta idi.

Belçikalılar katolik kalmışlar, eskiden beri sanayi ile uğraşmakta idiler. Belçikada sanat her ne kadar oldukça büyük bir inkişafa mazhar olmuş ise de, Belçikalıların iktisadi durumu

² Aug. Comte, Positivizim'in müessesai. (1798-1857).

iyi bir halde değildi. Belçikalılar karışık bir zümre teşkil etmekte idiler.

Hollandalılara gelince Belçikalıların tamamıyla aksi bir halde bulunuyorlardı. Hollandalıların arasında da birçok katolik bulunuyorsa da çoğu Calvin taraftarı idiler; ırk bakımından daha saftılar, yalnız Germenlerden ibarettiler. Hollandalılar tarihleriyle iftihar ediyor ve Belçikalılara hor bir nazarla bakıyorlardı. Hollandalıların çoğu tüccardılar ve şarkî Hind adalarında büyük servetler temin etmekte idiler. Şu halde, Hollandalılar maddi entreseleri bakımından da, Belçikalılardan ayrı bir yol takip ediyorlardı.

Bunlara ilâveten Kral I. Wilhelm bu farkları bertaraf edecek bir kudrette değildi. Belçikalılar, protestan bir hükümdarın idaresi altında kalmak istemediler. Bir müddet sonra Hollandalıların, ordu, idare, gümrük ve malî meselelerde ve memuriyetlerde, tercih edilmeleri; Hollanda dilinin önderliği ele alması, Belçikalılarla kendi aralarında zaten mevcut olan bu ihtilâfı bir kat daha şiddetlendirmişti.

İşte bu hisler dolayısıyla, Fransa'da muvaffak olan Temmuz ihtilâli, Belçikalıların üzerine büyük bir tesir yaptı. 25 Ağustos tarihinde Brüksel'de (Brussel) başlayan isyan derhal bütün Belçika'yı sardı. Belçika'ya muhtariyet verilmesi ve saire gibi tek-lifler artık kâr etmedi.

20 Ekim'de Brüksel'de muvakkat hükümet kuruldu; 22 de millî kongre Belçika'nın istiklâlini ilân etti. Bu suretle teşekkül eden Belçika'daki rejim meşruttî kiralık olacaktı. İngiltere, Fransa yeni kralının eline harp bahaneleri vermemek için, Fransayı iltizam eden Belçikalıların istiklâlini tasdik etti. Millî kongre 4 Haziran 1831 de Saxen Koburg Prensi Leopold'u kiral intihap etti (1831-1855); 25 Temmuzda Belçika'ya gelen kiral and içti.

Fakat mesele bununla bitmemişti; yeni kiral kısa bir müddet sonra tahtını, Hollandalılara karşı müdafaa etmek zaruretinde kaldı. Belçikalıların, her ne kadar, memleketlerini müdafaa edemeyecekleri anlaşıldı ise de, Leopold'un ricası üzerine ilerleyen bir Fransız ordusu, Hollandalıları çekilmeğe icbar etti. Fakat, kiral Wilhelm, sevilmeyen Lui Filip'e

karşı, şark devletlerinin yardımını temin edebileceğini umdu. Belçika kiralığını tanımadı. 1832 de İngiliz donanması, Hollanda limanlarını abluka ettiği gibi, bir Fransız ordusu da, Hollanda içlerine doğru yeniden ilerlemeğe başladı. Wilhelm 1833 tarihinde Garp devletleriyle anlaşmak mecburiyetinde kalmıştı. Meselenin nihai halli ancak 1839 da Londra'da vuku buldu.

Belçika'ya gelince, yalnız başına bir hükümet kurabileceğini isbat etti. Lui Filip'in bir kızı ile evlenen Leopold çocuklarını katolik olarak terbiye etti. Belçika'nın her sahada ilerlemesinde büyük bir rol oynadı; ilk ve ehemmiyetli tren hatları bunun devrinde yapıldı.

Meşrutî her teşkilâtın düşmanı olan Çar Nikola, bu mefkûresini Polonya'da da tatbik etmiş, kudretini burada da göstermişti. Buna dayanamayan Polonyalılar, bilhassa üniversitelilerden müteşekkil, revolusyoner bir parti vücade getirdiler. Fransa'nın Temmuz ihtilâli ve muvaffakiyeti Posen'da büyük bir memnuniyetle karşılandı. Nikola, her türlü isyan hareketlerini bastırmağa tanrı tarafından memur edilmiş bir hükümdar hissiyle, Fransa'da Temmuz ihtilâlini önlemek üzere, Fransa'ya ordu ile geçmek niyetinde idi. Fakat bu sırada Polonya'da isyan patladı.

29 Kasım 1830 da başlayan Polonya isyanı derhal büyüdü. 25 Ocak 1831 de Romanof hanedanı saltanattan iskat edildi. Prens Michail Radziwill'i Başkumandan ve Czartoryski'yi Cumhur Reisi intihap ettiler.

Nikola, General Diebitsch (Dibiç)'in kumandası altında Polonya'ya bir ordu gönderdi. Birkaç çarpışmadan sonra Diebitsch Polonyalıları, her ne kadar, geri attı ise de kuvvetli, müstahkem bir mevki olan Varşova'ya taarruza cesaret edemedi. Bir müddet sonra kolera salgınında Diebitsch'in öldüğünü ve harbin yavaşladığını görüyoruz. Fakat Polonyalılar bundan istifade edemediler. Memleket dahilinde türeyen partilerin biribiriyle mücadelesi başladı. Memleketin bu vaziyetinden ordu da kurtulamadı; Başkumandan birçok defalar değiştirildi. Bundan istifade eden Ruslar 8 Eylülde Paskewitsch'in kumandası altında Varşova'yı zaptettiler.

Polonya isyanında, Avrupa'daki haleti ruhiyeyi tetkik edecek olursak, tamamiyle Yunan isyanında olduğu gibi, Polonyalıların

lehinde olduğunu görürüz. Gerek Almanlar, gerek Fransızlar Polonya'nın kurtulması için çalıştılar; fakat hiçbir devlet, Fransız kabinesi de dahil olmak üzere 1815 ahkâmını değiştirmeyi düşünmüyordu. Polonyalılar, bilhassa yeni Fransız kiralına bel bağlamışlardı. Fakat ümitleri boşa çıktı, sukût-u hayale uğradılar.

Büyük devletler tarafından, kendi haline bırakılan Polonya yaptığı isyanın çok şiddetli bir surette cezasını gördü. Nikola, Polonya milliyetini hatırlatacak her şeyi imha emrini vermişti. Bu şiddetli tazyik dolayısıyla, birçok Polonyalı memleketi terketti ve bir daha dönmedi. Fakat Polonyalılar'da istiklâl aşkı ve mücadele hırsı sönmemişti. Avrupa'nın diğer memleketlerinde bulunan Polonyalıları, bundan sonra her isyanda methaldar görürüz, o dereceki, Polonyalı demek, asi demekle adeta bir oldu.

Polonya isyanı, gerek Lui Filip kiralığının, gerek yeni teşekkül eden Belçika'nın, Ruslar tarafından tanınmasına sebep oldu.

Şu halde Mehmet Ali, Osmanlı İmparatorluğuna taarruzunda çok iyi bir an seçmiş bulunuyordu. Osmanlı imparatorluğu 1826 da ordusunu lağvetmiş; 1827 de donanması Navarin' de mahvedilmişti. 1828 de başlayan Rus harbi, yeni tesis edilen ordusunun ikmal ve yetiştirilmesine imkân vermemiş, elde mevcut olan kıt'alar da iki sene süren bu harp esnasında mahvolmuştu. Osmanlı İmparatorluğunun maliyesi ise, askeri durumundan da daha fena bir vaziyette idi; fazla olarak Edirne muahedesiyle Osmanlı devleti Rusya'ya harp tazminatı vermek mecburiyetinde kalmıştı. Memleketin bu felâketli anında, tabii olarak, yurdu dört bir köşesini bir araya bağlamak ve bu suretle süratle kalkınmağa çalışmak ta mümkün değildi. Merkezden uzak olan eyaletlerdeki valiler de İmparatorluğun vaziyetinden istifade ederek bu zayıf vücuttan ayrılmak kaygusuna düşmüşlerdi. Bundan dolayı Mehmet Ali, elde etmiş olduğu taraftarlara da güvenerek, Osmanlı İmparatorluğundan, kat'i bir mukavemete mâruz kalmayacağını biliyordu.

Avrupa'ya gelince, 1830 Temmuz ihtilâli ve bunun meydana getirdiği isyanlarla kısı kıvrak bağlanmıştı. İhtilâlin Fransa' da oluşu Avrupalıları endişeye düşürdü. Kendilerini senelerce uğraştıran, yeni bir Fransız ihtilâli kopabilirdi. İngiltere fevkalâ-

de telâşlanmıştı. Yeni Fransız kiralığını tanıdığı gibi, Fransa'nın birçok arzularını, bir harp bahanesi olmaması için derhal kabul etmiş, küçük devletlerle yaptığı muahedeleri nazarı itibara almamıştı.

Rusya ihtilâlcilere karşı Bourbon'ları müdafaaya hazırlanırken Polonya ihtilâli çıkmış ve Rusya'yı bir hayli uğraştırmıştı. Şarkta çıkacak bir buhrana, kat'i bir müdahale şöyle dursun, hiç istemediği Lui Filip hükümetini bile tasdik etmek zorunda kalmıştı.

İşte bu vaziyet dolayısıyla Mehmet Ali, Avrupa tarafından da ciddi bir müdahalenin vuku bulmayacağına katiyetle emindi¹.

¹ Bu bahsin Avrupa kısmı için bk.

G. G. Gervinus, Geschichte des 19. Jahrhunderts seit d. Wiener Verträgen, VIII. C.

Alfred Stern, Geschichte Europas von 1830 bis 1848, IV. ve V. c. ler.
Hugo Preller, Die Weltpolitik des 19. Jahrhunderts, Berlin 1923.
Th. Lindner, Allgemeine Weltgeschichte, c. IX.

I. KISIM

MISIR MESELESİNİN BİRİNCİ SAFHASI

1. İbrahim Paşa'nın Suriye'ye taarruzu, Suriye ve Anadolu'daki harpleri

Akkâ muhasarası, al-Zerraa muharebesi (14 Nis. 1832); Akkâ'nın zaptı (27 May. 1832); Şam'ın zaptı (16 Haz. 1832); Hums meydan muharebesi (8 Tem. 1832); Haleb'in zaptı (15 Tem. 1832); Beylan meydan muharebesi (29 Tem. 1832); Konya meydan muharebesi (21 Aralık 1832).

Zahiren Abdullah Paşa'yı tedip etmek, hakikatte ise Suriye'yi istilâ etmek üzere hazırlanan Mısır ordusunun öncüleri, 14 Ekim'de ¹ asıl ordu da 2 Kasım 1831 de ² Mısır'dan hareket etti. Yaz esnasında yapılması düşünülen taarruz koleradan ³ dolayı filiyat sahasına sokulamamış, Mehmet Ali Suriye hakkında beslediği niyetlerini bir müddet daha gizlemek mecburiyetinde kalmıştı. Bu ordu, denizden ve karadan olmak üzere iki yol takip etti; İbrahim Paşa, Süleyman Paşa ve Abbas Paşa gibi büyük kumandanlar, bir miktar asker ve ağır toplar, donanma ile İskenderiye'den Yafa'ya hareket etmişler, esas ordu Küçük İbrahim Paşa'nın kumandası altında, al-Ariş-Gazze kara yolunu tutmuştu.

Bu muntazam ve tecrübeli ordu, şu kuvvetlerden müteşekkildi: 6 alay piyade, 4 alay süvari, 40 sahra ve bundan fazla muhasara topu, 23 harp gemisi ve 17 nakliye gemisi ⁴.

Donanma 8 Kasım'da Yafa'ya vardı. ⁵ Şehir 250 kişiden mürekkep muhafızları ile beraber arızasız bir surette teslim oldu. İbrahim Paşa bilhassa top bakımından büyük miktarda bir ganimetle karşılaştı; Yafa'da eline 47 top geçti.

¹ Davut Berekât, s. 7; Hurub İbrahim Paşa fi Suriye ve al-Anadol mücellifi meçhul (nşr. ed. P. Carali), c. I., s. 14.

² S. Abu İzzeddin, s. 73.

³ Kâmil Paşa, c. III., s. 123-124; s. Abu İzzeddin, s. 73.

⁴ Davut Berekât, s. 8-9; S. Abu İzzeddin, s. 73.

⁵ Aynı eser, s. 7.

Küçük İbrahim Paşa kumandasındaki ordu da bütün Filistin şehirlerini en ufak bir mukavemete mâruz kalmadan zaptetmişti. Mısır ordusunun her iki kısmı Hayfa'da 13 Kasım'da birleştiler; Hayfa, Mısır ordusu için bir hareket üssü oldu. İbrahim Paşa bundan sonra şimale doğru hareket etti; yolda Kudüs, Nablus ve Taberiye gibi şehirleri, hiçbir mukavemet görmeden zaptetti. İşte Suriye'yi baştan başa zaptederek Anadolu'ya geçen ve burada kazandığı zaferlerle Osmanlı İmparatorluğunu tehlikeye düşüren Mısır hamlesi bu suretle başladı.

Napolyon'un takip ettiği yolu takiben ilerleyen ordu, 26 Kasım cumartesi günü Akkâ'ya vardı ve 27 de muhasaraya başlandı. ¹ Akkâ'nın muhasarasının uzun süreceği aşikârdı. Napolyon'a muvaffakiyetle dayanan bu kale eskisine nazaran çok daha iyi bir şekilde tahkim ve teslihi edilmişti. Akkâ'nın muhafızları adeden az, takriben 6000 seçme askerden müteşekkil olmakla beraber, Avrupalı zabıt ve mühendisler tarafından idare edilmekte idi. Mamafih Mehmet Ali'nin vaziyeti de Napolyon'a nazaran çok daha lehte idi; Mehmet Ali'nin ordusu ağır muhasara topları ile teçhiz edildiği gibi, Mısır donanması da muhasaraya iştirak edebilmişti; fazla olarak Mehmet Ali kendisine Napolyon'a olduğu gibi, düşman nazariyle bakan bir yerde değil, kendisini bir kurtarıcı nazariyle karşılayan bir ülkede harp ediyordu. Filistin ve cenubi Suriye şehirlerini dostane bir surette eline geçiren Mısır ordusu, kara tarikiyle de Mısır'la irtibatını iyi bir şekilde temin etmiş demektir.

Mehmet Ali'nin iki defa himayesine mazhar olan Emir Beşir'e gelince, ihtiyata riayet etmiş ve Napolyon ile Cezzar mücadelesinde olduğu gibi, iki tarafın kuvvetini anlamak ve ondan sonra daha kuvvetli olan tarafa, katî olarak iltihak etmek üzere münasip zamanı beklemişti. Halbuki, çok kuvvetli olan Emir Beşir'in Mehmet Ali tarafına iltihak etmesi, İbrahim Paşa ordusunun, Akkâ muhasarası ile uğraşması ve Osmanlılar tarafından, şimalden gelecek tehlikeleri, dahili düşünmeden, önleyebilmesi için, en mühim şarttı. Bundan dolayı

¹ Davut Berekât, muhasaranın 8 Aralık'ta başladığını zikrediyorsa da bu belki şehrin ilk şiddetli bombardımanıdır. Rk. S. Abu İzzeddin s. 75.

İbrahim Paşa'nın vaziyeti Mısır'a bildirdiğini ve Mehmet Ali'nin şiddetli tehditleri üzerine Emir'in bazı adamlarıyla birlikte 1 Recep 1247¹ (Ocak 1832) tarihinde bilmeceburiye İbrahim Paşa'ya iltihak ettiğini görüyoruz. İbrahim Paşa Emir Beşir'in geç kalmasına rağmen kendisini fevkalâde iyi bir surette karşılamış ise de bu kudretli adamı rehine olarak yanında alıkoymuştu. Bunun üzerine Mehmet Ali 15 Şaban (Şubat) tarihinde Emir'e bir mektup göndererek gönlünü almış, ve her ne kadar meyl ve muhabbetinden şüphe etmiyorsa da, oğlu İbrahim Paşa'ya yardımının geçikmesine gücendiğini ve bundan dolayı, evvelki tahririni gönderdiğini bildirmiş ve oğluna verilmek üzere kıymetli silâhlar hediye etmiştir². Emir Beşir'in de Mehmet Ali tarafını tutmasıyle, Şam ve Halep müstesna, bütün Suriye Mehmet Ali tarafına geçmiş demektir. Halep bu sırada Rakka ile beraber Mehmet Paşa'nın idaresinde bulunuyordu. Mehmet Paşa, Mehmet Ali'nin tabii düşmanı olan Husrev Paşa'nın müntesiplerindendi, bundan dolayı Mehmet Ali tarafına geçmesine ihtimal yoktu. Netekim bir müddet sonra Sultan Mahmut tarafından 1 Şaban 1247 (Şubat 1832) tarihinde, Sultanın rızası hilâfına Suriye'ye tecavüz eden ve emirlerini dinlemeyen âsinin üzerine hareket edecek olan Osmanlı ordusuna kumandan tayin edildiğini görüyoruz³. Şam'a gelince, Mehmet Ali'nin teşvikiyle zuhur eden bir isyan neticesi hükümet binaları yıkılmış, yakılmış ve Şam'a 15 Ağustos 1831 tarihinde gelen Mehmet Selim Paşa katledilmişti. Şehir anarşi içinde kalmış birçok halk şehri terketmişti. Vaziyet II. Mahmut'un 15 Cuma II. 1247 (Eylül) tarihinde gönderdiği bir ferman üzerine biraz düzelir gibi olmuştu. II. Mahmut bu fermanında çok mutedil bir lisan kullanmış ve Mehmet Ali'nin, Sultanın emri hilâfına Suriye'ye taarruz ettiğine işaret edildikten sonra: "Selim Paşa'yı öldürmeğe cesaret eden bazı şakileri tedip etmek lâzımgeliyorsa da muradımız suçluların cezalandırılması ve umumî asayiş ve rahatin iadesi olduğundan, vezire (Şam'a gelecek valiye) yalnız suçluları aramasını bilhassa tenbih ettik. Fakat eğer bunlar da lâzım olan

¹ Hurub İbrahim Paşa... c. I., s. 12.

² A. Rustum, al-Usul al-arabiyye ... c. I., s. 103 - 104.

³ Aynı eser, c. I., s. 99 - 102.

itaat ve nedameti gösterirler, hacılara lâzım olan yiyeceği verirlerse, merhametimiz bunlara da şâmil olacaktır.”¹

Sayda valisi Abdullah Paşa'nın biri 1 Cu. II. (Kasım 1132)² diğer 11. Cu. II. (Kasım)³ tarihli olmak üzere, Şam ayanına hitaben yazdığı iki tahrir vardır. Abdullah Paşa bu tahrirlerin birincisinde, Selim Paşa'nın barutla berhava olmak suretiyle intihar ettiğini, maiyyetinin Şam'dan selâmetle çıkarıldıklarını, Devleti Aliyye'nin tâyin ettiği memurun eşraftan birinin evinde rahatta olduğunu bildiren mektuplarını merkeze arzettiğini yazıyor; ikincisinde ise anarşi içinde kalan ve yaptıkları isyanın neticelerinden korkan Suriye ayan ve halkının, Mehmet Ali'nin Suriye'yi istilâya başlamasına karşı ne tarzda hareket etmeleri icabettiği sualine, cevaptır; Abdullah Paşa, Mehmet Ali'nin bu hareketini kendisiyle hiçbir surette ilgilendirmiyor, bu hareketi doğrudan doğruya Sultan aleyhine bir huruç olarak tavsif ederek aldıkları kararda, yani Mehmet Ali'ye karşı mücadelede, tamamiyle haklı olduklarını bildiriyor.

O halde İbrahim Paşa'nın anarşi içinde bulunan Şam'dan gelecek bir taarruzdan korkmasına mahal yoktu. İhtiyat tedbirlerinin alması icabeden yegâne istikamet şimal ciheti idi.

İbrahim Paşa hem karadan, hem de denizden olmak üzere Akkâ'yi şiddetle muhasaraya başladı. Deniz muhasarası hiçbir netice vermedi, bilâkis Akkâ topçuları, Mısır donanmasında büyük zararlar yaptılar. Akkâ müdafilerinin miktarı az olmasına rağmen, başlangıçta mânevi kuvvetlerinin yerinde olduğu anlaşılıyor. Bazı huruç hareketleriyle esir, hattâ top elde edebiliyorlardı.

İbrahim Paşa bir taraftan büyük bir şiddetle muhasaraya devam ederken, diğer taraftan Akkâ'nın şimalinde bulunan, Sur, Sayda, Beyrut ve Tarabulus, Şam gibi şehirleri askeri kuvvetlerle, fakat hiçbir mukavemete mâruz kalmadan, istilâ ve kendi tarafından mütesellimler tâyin etmeğe başladı⁴.

İbrahim Paşa yalnız askeri hareketle uğraşmıyor, aynı zamanda Suriye idaresini tanzim ve bilhassa Suriye'deki Hristiyan ve Yahudi gibi unsurlara, fazla haklar vermek, Kudüs

¹ A. Rustum, c. I., s. 72 - 75.

² Aynı eser, c. I., s. 68 - 69.

³ Aynı eser, c. I., s. 70 - 72.

⁴ S. Abu İzzeddin, s. 75.

ziyarete gelenler için âzami sühulet göstermek, bunları her türlü vergiden muaf tutmak gibi tedbirlerle, hem dahilde taratar, hem de Avrupa'nın nazarı dikkatini celbetmek ve sempatisini kazanmak istiyordu. Manastır ve kiliselere ait eşya ve hayvanları angarya olarak kullanılmalarını şiddetle men¹, halka adalet ve şefkatle muamele edilmesini ve zulümden sakınılmasını her fırsatta emir ediyordu². Tekkelerin geliri³ ve hazinenen herhangi bir surette Osmanlı devrinde alınan maaşlar⁴ olduğu gibi bırakılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu, Mehmet Ali'nin bu tecavüzüne karşı silâh kuvvetiyle mukabele etmek icabettiğini, çoktan anlamış ise de, İmparatorluğun o günkü gerek askeri, gerek mali durumu, buna mani olmuştu. Bundan dolayı Babiali bidayette, zahiren Sayda valisi Abdullah Paşa ile olan ihtilâfı halletmeği, hakikatta ise Suriye'nin istilâ ve Mısır'a ilhakını istihdaf eden bu hareketi sulh yolu ile önlemeği düşündü ve Mustafa Nazif Ef. yi Mısır'a gönderdi. Osmanlı mümessili, Mehmet Ali'ye, Suriye'de vuku bulacak harp dolayısıyla islâmların hac vazifelerini eda edemeyeceklerini anlatacak ve Abdullah Paşa'nın bundan böyle, hiçbir suretle, Mısır işlerine karışmayacağını katiyetle bildirerek, niyetinden dönmesini istiyecaktı⁵.

Fakat Mehmet Ali Suriye'yi istilâya azmetmişti; bundan dolayı karantina bahanesiyle Osmanlı memurunu bir ay ihtilâttan menederek mevkuf tutmuş ve bu müddet esnasında Suriye'ye daimî bir surette her bakımdan yardım etmekten geri durmamıştı. Osmanlı memuru ile yaptığı müzakerelerde, Babiali'ye karşı, Hicaz'ı Vahhabî'lerden temizlemek ve Mora se-

¹ A. Rustum, al-Usul al-Arabiyye ... C. I., S. 67-68.

² Aynı eser, C. I., S. 75-76.

³ Aynı eser, c. I., s. 95.

⁴ A. Rustum, Al-Usul al-Arabiyye ..., c. I., s. 106-107.

⁵ S. Abu l-izzeddin, s. 77-78. Bu eserde Osmanlı memurunun ismi Mustafa Nasif olarak geçiyorsa da doğru değildir (bk. Başvekkâlet arşivi, sand. 72, ss. 20147). Hattâ eenebî bir eserden alınan bu ismin Arap harflerine naklinden ileri gelmektedir. Nazif ismi Avrupa dillerinde Nasif şeklinde yazılırki, Arap harflerile bu ismi نازيف ve نازف olarak yazmak mümkündür.

ferinde gösterdiği yararlık ve yaptığı büyük yardımdan bahsederek, bunların mukabilinde, Sayda ve Şam eyaletlerinin ilâveten kendisine verilmelerini istemiş¹; fakat sonra Suriye'yi zapt ve ilhak etmek azminde olduğunu açıkça beyan etmişti².

Mehmet Ali ile sulhan anlaşmak ümitleri tamamen boşa çıktıktan ve Mehmet Ali Suriye'de bir hükümdarın ülkesinde yaptığı idarî teşkilâtı yapmağa başladıktan sonra, Babıali Rakka valisi Mehmet Paşa'yı Halep Kaymakamı tayin etmiş ve Maden, Kayseri, Konya, Sivas, Maraş, Adana ve saire hâkimlerine, Halepte Mehmet Paşa kumandası altında toplanmaları için emir göndermişti; aynı zamanda Arabistan seraskeri tayin edilen Mehmet Paşa'ya büyük selâhiyetler vermişti³ İslâm âlemini din bakımından da, Mehmet Ali aleyhine bir huruç olduğu ilân edildi⁴. Şevval ayı başlangıcında yapılan tevcihatta (3 Mart 1832) şöyle denmektedir: Mehmet Ali ve İbrahim Paşa'lar Sultanın emrine imtisalen isyanı bırakıncaya kadar Mısır, Cidde ve Girit valiliklerine tayinleri tecil edilmiştir.

Mehmet Ali bütün bu tedbirlere karşı, soğuk kanlılığını muhafaza etmiş ve Hicaz da hâkimiyeti altında bulunduğundan, kolayca Mekke Şerifini de kendi tarafına çekerek, Arap ülkelerinde ve bilhassa Mekke ve Medine'de beyan-nameler neşrederek, işi gücü, kâfirleri taklitten ibaret olan Mahmut'un, müminlere halife olmağa ve Osmanlı tahtına cülûs etmeğe lâayık bir hükümdar olmadığını propaganda etmeğe başlamıştı; Mehmet Ali, İslâmları dinin yardımına bile davet ediyordu. Mehmet Ali propagandalarıyla Suriye'ye yaptığı tecavüz ve istilâyı, efkârı umumîye muvacehesinde haklı gösterecek bir de mânevî silâh elde etmiş oluyordu: Mehmet Ali dinin müdafii ve kurtarıcısı sıfatiyle ortaya atılıyor; dinin ve Kuran'ın ahkâmına aykırı hareketlerinden ve yeniliklerinden dolayı, Mahmut aleyhine hareket etmeğe şer'an bir hak kazanmış oluyordu. Mehmet Ali lehine doğan sempati yalnız Arap

¹ S. Abu İzzeddin, s. 78.

² Aynı eser, aynı sayfa.

³ A. Rustum, Al-Usul al-Arabiyye... c. I., s. 99 - 102.

⁴ S. Abu İzzeddin, s. 58.

âleminde değil, Anadolu'da da kendini göstermiştir, ki¹ bu noktaya ileride sırası gelince temas edilecektir.

Mayıs ortalarında, Yeniçerilerin ilgasında II. Mahmut'a büyük hizmetlerde bulunan, Ağa Hüseyin Paşa, Başkumandan ve Mısır, Girit, ve Habeş valisi tayin edilerek, ikinci bir ordu ile Halep'e gönderildi. Takip edilmesi icap eden plân şu idi: bu iki ordu Halep'te birleşecek ve vaziyete göre âsiye karşı cephe alacak.

Prokesch-Osten eserinde, Mehmet Ali'nin başardığı büyük işlerle, Suriye'yi de elde etmeğe hak kazandığını ve harbin patlaması yalnız II. Mahmut'un sebep olduğunu iddia ediyor².

Suriye'nin de Mehmet Ali'nin idaresi altına girmesi, Mısır gibi burasının da her bakımdan yükseleceği, hattâ Mehmet Ali'nin Sadaret mevkiine getirilmesi İmparatorluğu inkırazdan kurtaracağı meselelerini münakaşa edecek değilim. Fakat II. Mahmut bence, Mehmet Ali aleyhine yaptığı bu tedarikâtında haklıdır ve harbin patlamasına sebep olmuş değildir.

II. Mahmut Halep valisi Mehmet Paşa'ya, yukarıda geçen ve hazırlıklı bulunmasını emreden fermanı göndermeden önce, Mehmet Ali Suriye'ye kendi hâkimiyeti altına giren bir ülke nazariyle bakmağa başlamış; hâkimlerini ve idare memurlarını tayin ederek, Suriye'nin kendi idaresi altına geçtiğini açıkça ilân etmişti.

Çok zayıf bir durumda bulunan Osmanlı devleti harp etmemeliydi. Bu da doğru; fakat Mehmet Ali'nin, metbuunun emri hilâfına Suriye'yi zapt ve şimale doğru ilerlemesi harbi zaruri kılardı. Mesele artık Sultanla bir valisi arasında çıkan basit bir ihtilâfın halli değil, yurda hücum eden bir düşmana karşı silâh kuvvetiyle vatani müdafaa etmek meselesiydi. II. Mahmud kendisine düşen vazifeyi yaptı; bundan dolayı Prokesch-Osten'in yaptığı gibi Mahmut'u suçlu çıkarmak büyük bir hatadır. Mahmut Sadaret mevkiine her bakımdan muasırlarına faik Mehmet Ali'yi getirecekti; getirmedeği

¹ S. Abu İzzeddin, s. 58.

² Graf Prokesch-Osten, Mehmed-Ali, s. 22

için büyük bir hata etti. Bu doğrudur. Fakat bu ayrı bir meseledir ve yukarıdaki mesele ile karıştırılmamalıdır.

Mehmet Ali, Kölemen'lerin, Vahhabi'lerin yok edilmesinde, Yunan isyanının söndürülmesinde büyük hizmetler ifa etti. Fakat nihayet kendisi Osmanlı İmparatorluğunun bir valisi, aldığı emirleri yapmakla mükellef bir memuru idi. Mehmet Ali, aldığı emirleri muvaffakiyetle başarmış olabilir; fakat bu başarılar, hiçbir zaman ona Suriye'yi de elde etmek için bir hak vermiş olamaz. İmparatorluğun en ziyade yardıma muhtaç olduğu bu devirde yapılan her hizmete mükâfat olarak memleketin bir parçasının verilmesi icabedeydi. II. Mahmut birkaç sene içinde İstanbulu da terketmek mecburiyetinde kaldı.

Bundan başka Osmanlı devleti, Mehmet Ali'ye olan itimadını kaybetmesinde ve şüphelenmeğe başlamasında haklı idi. İşkodra valisi Mustafa Paşa'yı isyana teşvik eden mektupları, Babiali'yi şüpheyne düşüren en kuvvetli vesikalardır ¹.

14 Nisan 1832 de Osmanlı kuvvetleri ile İbrahim Paşa'nın askerleri arasında, al-Zerraa mevkiinde ilk çarpışma vukua geldi. Osman Paşa'nın kumandasındaki, gayri muntazam asker bu çarpışmada tamamiyle mağlûp edilerek Asi nehrine kadar ricata mecbur edildi. Al-Zerraa muharebesi küçük bir müsademe olmakla beraber, İbrahim Paşa'nın sonraki muvaffakiyetlerinde mühim bir rol oynadı. Suriye halkının birçoğu, Osmanlı kuvvetlerinin mağlûp olduklarını gördükten sonra İbrahim'e iltihak etti.

Akkâ kalesi bu sırada Abdullah Paşa tarafından kahrmanca müdafaa edildi. Şehir bir harabeye döndükten ve bütün ümitlerini kaybettikten sonra 27 Mayıs'ta teslim oldu. Muhasara 6 ay devam etmiş, müdafilerin adedi 400 nefere inmişti ².

Abdullah Paşa harp esiri olarak 29 Mayıs'ta Mısır'a gönderildi ³. Şehir İbrahim Paşa'nın mümanaatına rağmen

¹ Kâmil Paşa, s. 122; S. Abu İzzeddin, s. 54; Lâtîfî tarihi, c. III, s. 180.

² Kâmil Paşa, c. III, s. 126-127.

³ Hurub İbrahim Paşa ... c. I, s. 32.

yağma edildi¹. Cepane, mühimmat bakımından İbrahim Paşa'nın eline pek çok şey geçti.

İbrahim, Akkâ meselesini hallettikten sonra, derhal Mehmet Paşa ve Hüseyin Paşa'ları karşılamak üzere şimale çıkmadı. Şam'ı da ele geçirerek, arkasını tamamiyle emniyete almak istedi. İbrahim Paşa, Şam valisi Ali Paşa ve şehrin ayanına mektup yazarak, teslim olmalarını istedi². Fakat şehir Halep valisi Mehmet Paşa'dan 22 Nisan 1832 tarihinde aldığı emre itaat etmiş ve müdafaaya hazırlanmıştı³.

9 Haziran'da İbrahim Paşa 18000 kişilik bir ordu ile Şam üzerine yürüdü; 15 te Şam'a vardı ve şehri hâdisesiz zaptetti. Çünkü ne halkta ne de Ali Paşa'da bu muntazam orduya karşı duracak kuvvet vardı. İbrahim Paşa Şam'da Haziran sonuna kadar kaldı. Bu müddet zarfında şehrin asayiş ve idaresini temin etmekle meşgul oldu; memurlar tayin ve bir de "Meşveret Divanı," tesis etti; bu divana Hristiyan ve Yahudiler de aza olarak girebileceklerdi. İbrahim Paşa hareket ederken, Şam'ın ileri gelenlerinden 15 kişiyi, bin nefer kadar maiyetleriyle beraber yanına aldı; İbrahim bu hareketiyle iki fayda temin ediyordu: birincisi bu suretle İbrahim Paşa'nın memleket dahilinde nüfuzu ve itibarı artacak, ikincisi halk reisleri olmayınca bir isyana teşebbüs edemiyeceklerdi. 8 Temmuz'da İbrahim 30000 mevcutlu ordusu ile Hums önlerine gelmiş bulunuyordu.

Osmanlıların Mısırlıları karşılamak üzere sevkettikleri iki ordu maalesef birbirini çekememezlik yüzünden birleşemedi ve İbrahim Paşa kolaylıkla her ikisini de ayrı ayrı yakalıyarak perişan etti.

Hums önlerinde 8 Temmuzda Mehmet Paşa ordusuyla karşılaşan İbrahim Paşa, bu orduyu tam bir hezimete düşürdü. Mağlûbiyet o kadar anı olmuştu ki, Mehmet Paşa ordusunun resmî evrakını bile kurtarmağa muvaffak olamamıştı.

Antakya'dan cenuba doğru inmeğe başlayan Hüseyin Paşa yolda Mehmet Paşa'nın mağlûbiyetini öğrendi ve

¹ Hurub İbrahim Paşa c. I. s. 18-19 ve S. Abu İzzeddin, s. 88. Birinci eserde şehrin İbrahim Paşa'nın emriyle yağma edildiğini yazıyor ki, bana daha doğru gibi geliyor.

² Müzekkerat (un) taribiyye, müellifi meçhul, nşr. ed. al-Huri Kostantin al-Başa al-Muhlisi, s. 41.

³ Karg. A. Rustum, al-Usul al-Arabiyye ... c. I., s. 127-129.

geriye Haleb'e döndü. Mühimmat ve yiyecek bakımından bu şehirden istifade etmek istiyordu. Fakat Halep şehri kapıları kapayarak Osmanlı ordusunu kabul etmedi. Halk galibin tebasası olduğunu beyan etti. Gerek bu geri dönüş, gerek Haleb'in takındığı tavır, ordunun mâneviyatını sarsmıştı. Hüseyin Paşa bu vaziyet karşısında, müdafaası kolay olan Beylan geçidini tutmağa karar verdi.

Hüseyin Paşa Beylan'da müdafaaya hazırlanırken, İbrahim Paşa Haleb'e girmiş, ordusunu dinlendirmiş ve şehrin idarî vaziyetini düzeltmişti. İbrahim Paşa, burada Yeniçeri ocağını da yeniden kurduğunu ilân etti¹.

Temmuz sonlarında Halep'ten kalkan İbrahim Paşa 29 Temmuz'da düşmanı buldu. Tutulan geçide ait bazı tepelerin, Osmanlı ordusu tarafından tutulmadığını gördü. İbrahim Paşa derhal yorgun askerine bu tepelerin işgalini emrederek harbe girişti. İki saat sonra, ricat hattını bile emniyete almağı düşünemeyen Osmanlı ordusu, İbrahim'in kuvvetli tabiiyetiyle tamamiyle mağlûp oldu ve süvarinin şiddetli takibiyle perişan edildi. Mısırlıların bu harpte 20 telefât verdikleri zikredilmektedir². Bu belki çok mubalâgalıdır, fakat ne de olsa, Osmanlı ordusunun umumî durumunu çok güzel göstermektedir. Hüseyin Paşa'nın bu harbi tasvir eden mektubu bilhassa şayanı dikkattir; aynen dercediyorum³:

"Efendim, canım,

Seri senaveraneme vuku'yaftai maslahat bu derecelere varmazdı ve haini merkum bu şa'sa'yı rüyada dahi görmezdi. Amma muktezayı felek min indillah böyle oldu. Yani düşman beni kılıç ile alsa ve kılıcı ile döndürse canım yanmaz; galiplik mağlûpluk ötedenberu ola gelmiş cümlelerin malûmudur. Lâkin muharebe olunup, ba'delmuharebe hasım dönüp yedi saat mesafede ordusuna avdet edüp ve muhlisleri dahi orduya dönüp bir kimseyi bulamadım. Böyle hal hiçbir vakitte misli mesbuk değil ve kimsenin başına gelmemiş. Hasbünallah ve ni-melvekil hasbünallah ve nimelvekil, hasbünallah ve nimelvekil. Bu şıkka-

¹ Hurub İbrahim Paşa ... c. I., s. 22.

² Kâmil Paşa, c. III., s. 152.

³ Bağvekâlet arşivi, sand. 72, ss. 20148 A.

mıza gizluca nazar buyurup derakap ihrakı binnar eylemeye himmetleri mesuldür efendim..

İbrahim Paşa bu muzafferiyetten sonra Adana'ya kadar ilerledi. Urfa ve Maraş taraflarını da elde ederek bu suretle Anadolu yollarının kontrolü da eline aldı.

II. Mahmut, her ne kadar, telâşa düşmüş ise de iradesini kaybetmemiş. Rus yardımını reddederek, bir taraftan yardım istemek üzere Namık Paşa'yı Londra'ya göndermiş, diğer taraftan, cesaretiyle şöhret kazanan ve Mora'da İbrahim Paşa ile birlikte Yunan âsilerine karşı çarpışan, Reşit Mehmet Paşa'yı, Anadolu'da ilerlemekte olan İbrahim'e karşı yollamıştı.

İbrahim Paşa, kısa bir istirahatından sonra, süratle Konya istikametinde, Anadolu içlerine doğru ilerlemeğe başladı. Konya'ya kadar olan mıntakalarda mukavemet görmedi, bu şehri de hâdisesiz zaptetti. Konya'da yeni bir meydan muharebesinin vukuu bulacağını anlayan İbrahim Paşa, büyük bir gayretle ordusuna manevralar yaptırarak araziye tanıttı. 18 Aralık'ta Osmanlı öncüleri Konya'nın garbında göründüler. Derhal öncü çarpışmaları başladı; çarpışmalara ertesi günde devam ediliştiki, bu sırada beş altı yüz Arnavut İbrahim Paşa'ya iltica etti.

20 Aralık'ta Reşit Mehmet Paşa esas kuvvetlerle Konya'ya yaklaştı. İbrahim Paşa'nın ordusu 30000 i geçmediği gibi, top mevcudu da ancak 36 idi.¹ Bundan dolayı, İbrahim Paşa'nın bu küçük ordu ile Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyişi bir sergüzeşt gibi telâkki edilebilir. Fakat vaziyet böyle değildi. Anadolu halkı İbrahim Paşa'nın bir düşman gibi değil, bir dost ve bir kurtarıcı nazariyle karşılıyordu. Halk bir taraftan hakimlerden bızardı, diğer taraftan, II. Mahmut'un yaptığı ıslâhattan memnun değildi.

Osmanlı ordusu, Mısır ordusunun iki misli kadardı (60000). Fakat Mısır ordusuna nazaran talim ve terbiyesi hemen hemen hiç denecek bir derecede olduğu gibi, Reşit Mehmet Paşa'nın

¹ S. Abu İzzeddin, s. 113 vd.; Mehmet Ali bu harpte Mısır ordusunun 15000, Osmanlıların ise bunun iki misli olduğunu söylemiştir. Bk. Başve-kâlet arşivi, sand. 72, nr. 20119, Murawieff'in Babıaliye takdim ettiği lâyiha.

da askerî malûmatı, İbrahim Paşa'ya nazaran çok dun bir halde idi.

Konya meydan muharebesinin vuku bulduğu 21 Aralık 1832, cuma günü kalın bir sis perdesi harp meydanını örtmüş ve iki taraftan hareketini gizlemişti. Mısır ordusu, düşmanı 500 metreye yaklaşınca kadar sükûnetle bekledi ve bundan sonra şiddetle ateş etmeğe başladı. Osmanlılar da dehşetli bir suretle hücumla giriştiler, ancak topların tevzii hiç bir kaideye isnad edilmeden yapılmış, hiçbir noktada ateş kesafeti temin edilmemişti.

Osmanlı ordusunun sağ cenahı bir büyük çevirme hareketi yaparken, sol cenah ta kat'î bir taarruza geçmişti. Fakat süvarisinin hareketi çok süratli olduğu için piyadesiyle irtibatı kesildi ve Mısırlılar şiddetli top ateşi karşısında dağılmak mecburiyetinde kaldı. Bu fırsatı kaçırmayan Mısır süvari birlikleri sol cenah Osmanlı süvarisini tamamiyle dağıtmışlardı. Topçusundan uzakta kalan ve süvarisinden mahrum olan Osmanlı sol cenahı, düşmanın piyade, süvari ve topçu ateşi arasında kaldı; geri çekilmek istedi muvaffak olamadı; ricat hattı kesilmişti; teslim olmak zorunda kaldı.

Bozulmağa başlayan sol cenahı tekrar toparlamak ve düşman üzerine atmak üzere atılan Mehmet Reşit Paşa sis dolayısıyla askeri zanniyle düşman safları arasına girmiş ve İbrahim Paşa tarafından bulunan bedevilerin eline yaralı¹ olarak esir düşmüştü. Halbuki bu esnada Osmanlı ordusunun sağ cenahı, büyük mesafeler kattettiğinden yorgun ve çok telefât vermiş olmasına rağmen, düşmanı kuşatmış bir halde bulunuyordu. Ne çareki Reşit Mehmet Paşa'nın esir düşmesi ve bunun derhal orduya yayılması Osmanlı ordusunun mâneviyatını bozdu. Bu vaziyet karşısında İbrahim ve Süleyman (Séve) Paşa'ların askerî kabiliyet ve bilgileri harbin kolaylıkla Mısırlılar tarafından kazanılmasını temin etti.

Konya meydan muharebesiyle, İbrahim Paşa'ya, İstanbulla giden yollar açılmış, yalnız Anadolu değil, Osmanlı saltanatı da tehlikeye girmişti.

¹ Hurub İbrahim Paşa ... c. 1., s. 29.

2. Diplomatik Müzakereler ve Neticeleri

a - Kütahya anlaşması [6 (14) May. 1833]; b - Hünkâr iskelesi muahedesi (8 Tem. 1833); c - Mün-chengrätz muahedesi (18 Ey. 1833).

a — Kütahya anlaşması.

21 Aralık 1832 Konya meydan muharbesiyle II. Mahmut, Mehmet Ali aleyhine sevk edebileceği son orduyu, kumandanı da dahil olmak üzere kaybetmişti. İbrahim Paşa'ya, istediği takdirde, Anadolu halkının umumî vaziyetinden ve temayülünden istifade ederek İstanbul kapılarına doğru ilerlemek için yollar artık açılmış bulunuyordu. İbrahim Paşa'nın Osmanlılarla yapmış olduğu bu muharebedeki zayıflığı yalnız 262 maktul, 530 mecruhtan ibaretti ki, bundan da bu muharebenin sanıldığı kadar pek te büyük bir meydan muharebesi olmadığı anlaşılmakta ve Türklerin bir mağlûbiyetinden ziyade harbetmek istediklerine delâlet etmektedir.

Bu tarihten sonra İbrahim Paşa'nın Anadolu'da propaganda faaliyeti başlar. Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde İbrahim Paşa'ya, kendi idaresine geçmek arzusunda olduklarına dair birçok tahrirat geldiği gibi, İbrahim Paşa da birçok Anadolu şehirlerine ve Osmanlı büyüklerine mektuplar göndererek, bunları kendi tarafına meylettirmek için büyük mikyasta propaganda yapmağa başladı. Beylan'da mağlûp olan Ağa Hüseyin Paşa 5 Cumada I. 1248 (Ekim sonları 1832) tarihinde Rikâb-ı Hümayun Kaymakamlığına gönderdiği arizada¹, İbrahim Paşa'nın dört bir etrafa beyannameler neşrederek, buradaki halkı kendi tarafına celbettğini ve fazla miktarda para vadiyle bunlardan asker tedarikine başladığını anlatıyor ve bundan evvel fermanlı olan Menemencioğlu'nun Mehmet Ali Paşa'nın iltiması üzerine affedilmiş olduğundan², halen onu iltizam etti-

¹ Başvekâlet Arşivi, Hatt-ı Hümayun odası vesikaları, Saadık No. 70, sıra No. 19883 A.

² Bu nokta çok ehemmiyetlidir; Mehmet Ali'nin çoktanberi emelleri peşinde koştuğunu ve bunları tahakkuk ettirmek için Suriye ve Anadolu'da bu suretle taraftar topladığını tesbit etmek mümkündür (karş. s. 29 vdd.).

tiğini taraftarları vasıtasıyla ilân etmeği ihmal etmemiştir¹.

Trabzon valisi Osman Paşa'nın 27 Şaban 1248 (= Ocak 1833) tarihli tahriri² Kayseri'den Konya'ya kadar olan şehir kasaba ve köylerin filen Mısır hainlerine iltihak ettiklerini; Niğde Bor taraflarında da Osmanlı memurlarına artık iltifat edilmediğini bildirmektedir.

15 Şaban tarihli Kayseri naibinin ilâmından³ Kayseri halkının silâhlanarak umuru idareyi ellerine aldıklarını ve İbrahim'in tarafına meylettiklerini görüyoruz.

27 Şaban tarihli Osman Paşa'nın diğer birtahririnde⁴ İbrahim Paşa'yı iltizam eden eşkiyalarla birçok kanlı mücadeleler de bulunduğunu görüyoruz. Osmanlı kuvvetleri bu dahili mücadelelerde de bir hayli hırpalanmış ve kuvvetlerini dağıtmak ve dolayısıyla bir kat daha zayıf düşmek zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusu feci bir şekilde çekilmesi ve dağılmasında, gerilerde kendisine bir toplanma üssü bile tesbit edememiş, kısmen haset, anlaşamamazlık, kısmen de tedbirsizlik ve sevkü idaredeki kabiliyetsizlik yüzünden küçük gruplar halinde etrafa dağılmış ve bu nazik zamanda halkın memnuniyetsizliğini mucip olmuştu. Arabistan Serdarı unvanını taşıyan Halep valisi Mehmet Paşa Hums'ta mağlûp olduktan ve Serdarı Ekrem Ağa Hüseyin Paşa'nın Beylan'daki mağlûbiyetinden sonra esas ordu grubundan ayrılmış ve İbrahim Paşa'nın esas kuvvetlerinin geçmek ihtimali olmayan şark istikametine çekilmiş, İbrahim'in öncü müfrezeleriyle ve dahildeki İbrahim Paşa'yı tutan çetecilerle ancak küçük çapta çete harpleri yapabilmışti. 13 Rebiülevvel (Ağustos ortaları 1832) tarihli tahriratında⁵ kendi birliğinin büyük bir kısmının da (2000 kadar) Yürük Musa, Kel Hüseyin, Çolak Süleyman, Pehlivan ve İmam gibi birtakım serkerdeler birlikte alarak Sivas taraflarına gittiklerini, (Ayıntap) Antep ve Maraş taraflarında artık asayişin tamamiyle mefkud olmasından, zahire bakımından büyük sıkıntılara maruz kalındığını ve İbrahim'in propagandası dolayısıyla galip gelen tarafa meyleden halkın çokluğundan daha içerilere,

¹ Bağvekelet arşivi, san. No. 72, s. No. 20142 C. (5 Şaban 1248); karş. Hurub İbrahim Paşa fi Suriye ve al-Avendol, II. cüz, s. 22.

² Bağvekelet arşivi, san. No. 72, s. 20142 A. ³ Aynı arşiv, 20142 B.

⁴ Aynı arşiv, 20142. ⁵ Aynı arşiv, 20139.

Malatya'ya çekilmek istediğini bildirmektedir. Sadaret kaymakamının bu tahrirata ilâve ettiği derkenarda, Mehmet Paşa her ne kadar hasbülkader muvaffak olamadı ise de yine bütün felâketlere rağmen askerini dağıtmadığını bundan dolayı böyle "ağaçtan adam", arandığı devirde Mehmet Paşa'yı ümitsiz bırakmamanın muvafık ve kendisine 500 kese miktarı bir akçe gönderilmesinin münasip olacağı zikredilmektedir.

II. Mahmut böyle felâketli bir anda azim ve iradesini ve gururunu kaybetmemiştir; tahrirata yazdığı hat çok calibi dikkattir; aynen dercediyorum:

"Halep valisi Mehmet Paşa'nın işbu kaimesiyle (tahriratiyle) diğer şikkaları manzur ve maalleri malûm-ı hümayunum olmuştur. Bu kadar külli yetli asakir ve top ve mühimmat ve saire ile ihraç olunmuş olan orduy-ı hümayunumuzu lâıykında mahalli harbe sevk etmiyerek ve havene-i makhurenin niyeti ve fesadı ne surettedir asla tecessüs ve taharri etmiyerek ve birbirleriyle âkilâne bir yere gelüpte müzakere ve meşveret etmeksizin (Mehmet ve Ağa Hüseyin Paşa'ların birleşemedikleri kastedilmektedir) bu kadar hasaret-i külliyeye bais olmuşlar iken yine bu babta bunlar hakkında zatı hümayunumun bir güne şiddet ve infîâl göstermemesi çok ihsan değildir; şimdi bunun üzerine bu kadar bozgun görmüş ve devam ve sebatileri memûl olmayan neferat için müşarüneleyhe akçe irsali emri gariptir. Amma öte tarafa meyledermiş varsun etsün; işte ehem ve elzem olan maddeler için ne derece külli yetli akçeler vermekteyim, işte cümle-niz görüyorsunuz. Bu husus dahi mukaddemki iradem üzere orduy-ı hümayunumuz Kaymakamı Rauf Paşa'ya yazılıp bu taraftan dahi tarafınızdan ve kapu Kethüdası tarafından icabına göre müşarüneleyh Mehmet Paşa'ya yazılsun. Bir de surhta bir tabir gördüm "böyle hengâmda sadakat-kâr ağaçtan adam aranıldığı sırada müşarünileyhi za'yetmek", deniyor. Bu nasıl sözdür? Böyle saçma tâbir olamaz! Bu misüllü tâbir ile sarf-ı zihin olunmayarak, hemen maslâhat-ı memurenize dikkat ve ihtimam eyleyesiz¹."

Bu yeni türeyen İbrahim Paşa taraftarı eşkiyalar arasında Sallantı oğlu gibi² Ankara'da hükümetin başına büyük işler

¹ Başvekâlet arşivi: sand. No. 72, sı. No. 20139 kaimedeki, Sadaret derkenarı ve aynı kaimedeki hattı hümayun.

² Başvekâlet arşivi, Sand. No. 72, sı. No. 20158 C.

açanlar, umuru idareyi tamamiyle ellerine alarak, Osmanlı kuvvetlerini uzun müddet uğraştıranlar da vardı.

İçeli mütesellimi Hacı Mehmet Sadık'ın Sadaret Kethüdasına yazdığı arizadan¹, Mısır askerinin Karaman'a girmesinden itibaren bütün mücavir kazaların Lârende müftüsü Hasip Ef. nin-din adamı olması şayanı dikkattir-iğvasıyla Mısırlılara meylettiklerini; İçeli âyanının da yapılan propagandalar neticesi, Halim oğlu Mehmet isminde bir haini mütesellim tayin ederek, İbrahim Paşa'yı iltizam ettiklerini ve Hüseyin Paşa ordusunun müdafaası elzem olan yerlerde bile hiçbir müdafa tertibatı almadan geri çekilmek mecburiyetinde kaldığını ve bunun neticesi olarak bütün Konya havalisinde Mısırlılara meyletmeyen kimse kalmadığını anlıyoruz.

İbrahim Paşa vaziyete daha fazla müessir olabilmek için, bilhassa Anadolu'da bulunan kadı, müftü ve diğer din adamlarıyla muhabereye girişerek, onları tahrik ederek, din yoluyla daha müessir olmak istemekte ve msl. Kayseri âyan ve müftüsüne gönderdiği 22 Cumada I. 1248 (Eyl. ortaları 1832) tarihli buyuruldu'da² ezcümle şöyle demektedir:

"...tahassun etmek daiyesinde olan Paşalar askerleriyle mukabele olundukta bi havlillâhi tealâ ve kuvvetihi bir hamlede darmadağın edilmiş ve eyne al-mefer velvelesile her biri bir tarafa firar etmiş ve şimdi mukteza-yi maslahat "Rum tarafına"³, geçmemiz lâzım gelmiş olduğu malûmunuz oldukta ötedenberu hakkınızda ve fukara hakkında derkâr olan meyl-ü muhabbetimizin ne derecelerde olduğunu ve sizler dahi Mısır muhiplerinden olup sairî gibi olmadığı ve her halde sizlerin ve fukaranın iktisa nisabı emnû rahatları indimizde matlup ve mültezim idüğinden bizimle refakat olunmak üzere evvelâ cûmleniz bilittifak gayret edüp Paşanızı ahz ü girift ve kayd ü bend ile tarafınızdan adamlara terfikan tarafımıza göndermeniz..."

Buyuruldunun sonunda da İbrahim Paşa memleket dahilinde eli ayağı tutan kimseleri yedi yaşından 70 yaşına kadar toplayarak Konya tarafına memur Mısır Başbuğu Mirliya Selim Bey maiyyetine göndermelerini âmirane ve kati olarak istemektedir.

¹ Başvekâlet arşivi, sand. No. 70, s. No. 19853.

² Başvekâlet arşivi, sand. No. 70, s. No. 19901 A.

³ Karş. T. T. E. M. No. 19 s. 67.

Kayseri mutasarrıfı Osman Hayri Paşa'nın, Sivas ve Trabzon valisi Osman Paşa'ya, Kayseri halkının her iki tarafın gönderdikleri tahrirleri müzakere ederek vardıkları neticeyi bildiren mektubu¹, Anadolu'daki halkın haleti ruhiyesini ve gelen Mısırlı müstevlilere karşı takındığı tavrı göstermesi bakımından ciddi önemiyettir.

"... ve Kayseriye ehalisine dahi telif ü teşvik zımında taraf-ı çakeriden bir kıta buyuruldu yazıldığı bundan akdem hakipay-ı münimanelerine arzu inha olunmuş ve muahheren dahi havane-i merkumenin ehali-i mezkûre hitaben bir kıt'a buyuruldusu vurudıyla cümle vücut ve ehali mahzarında evvelâ havane-i merkumenin ve saniyen abd-i derem haridelerinin² buyuruldusu le-delkirae bazıları Devlet-i aliye-i ebediyye uğrunda sıdk ile çalışarak havane-i merkumenin tard ve define dikkat edeceği ve bazıları sükün ederek muktezay-i şer' her ne ise de öylece edeceklerini huzur-ı şer'de ifade ve takrir etmişler ise de ferdası eyadi-i haveneye geçmiş olan Şam ve Halep ve mahali sairenin ahvalinden bahsle Kayseriye metanet etmiyeceklerini ve beldelerine kan dökmiyeceklerini ve faraza havane-i merkume tarafından elli nefer ile bir adam gelse ve müdafaaya kudretleri olsa ve valilerine iane eylemiyeceklerini ve beray-i iane savb-ı hulûsveriden tertip ve irsâl olunan asakiri şehre koymıyacaklarını ve istemiyeceklerini ve valileri bulunan Paşay-i mumailayh şimdiden Kayseriden çıksa ve dilediği mahalle gitse ehali-i merkume zuhura tebaiyyet eyleyeceklerini bilittifak huzur şer'de ifade ve takrir etmiş olduklarından....

Mehmet Ali taraftarları yalnız geçtikleri yerlerde propaganda yapmak ve halkı kendi taraflarına çekmek için mesai sarfetmekle kalmadılar, bunların faaliyeti Anadolu'yu baştan başa katederek Sivas, Kars, Çıldır, Livana ve Batum taraflarında bile rol oynarken, diğer taraftan cenubi Arabistan³, Acem Körfezi⁴ ve Irak⁵ havalisini de gözden kaçırmamışlardı.

¹ Bıçvekâlet arşivi, sand. No. 21. No. 70, 19881 A.

² Para ile satın alınmış köle.

³ Kâmil Paşa, c. III., s. 145-147.

⁴ Kâmil Paşa, c. III., s. 147-149.

⁵ Kâmil Paşa, (c. III., s. 147) «Mehmet Ali Paşa ne Bağdad'ı ve ne de Acem Körfezini asla düşünmüsyip belki Bahreyn'in vücudunu bile bilmez

İbrahim Paşa'nın mâneviyatı o derece kuvvetli ve kendinden o kadar emin ki mağlûp Osmanlı Paşa'larına, Abdullah Paşa'nın (Akkâ'da esir düşen) nail olduğu müreffeh hayatı misal göstererek kendine iltihakları hususunda mektuplar göndermekte ve maiyyetleri ve bu hususa taraftar olanlarla birlikte gelmelerini tavsiye etmektedir¹.

Mısırlıları iltizam etmek o derece ilerigitimmişti ki, esir düşen Reşit Mehmet Paşa'nın bile artık mukavemetin bir fayda temin etmiyeceğini ileri gelenlere telkine başladığını, yani İbrahim Paşa ile teşriki mesai ettiğini görüyoruz. Reşit Mehmet Paşa'nın bu hususta Antalya muhassılı Yusuf Paşa'ya gönderdiği mektup ve Yusuf Paşa'nın buna verdiği cevap ve Babıali'yi meseleden haberdar etmek üzere gönderdiği mektup hakikaten insanı hayretler içinde bırakacak derecede enteresandır; bundan dolayı bu ehemmiyetli vesikaları buraya aynen dercetmeği münasip gördüm:

Esir düşen Reşit Mehmet Paşa'dan Antalya muhassılı Yusuf Paşa'ya²

Saadettü, devletlü müveddettü biraderim Paşay-ı celililkadr hazretleri,

"Bu defa devletlü İbrahim Paşa hazretlerinin küliyetli asker berren ve bahren göndermek için tertip olunmuş ise de sizin ile mukaddem hukuk-ı kadimemiz olduğundan başka bu

idise de Hürşit Bey'in temini muvaffakiyeti havi vurudedden muharreratı iştahasını tahrik ederek kendusine mezuniyeti kâmile vermek emelinde bulunduğundan» bahsediyorsa da doğru değildir; Bağdad valisi Ali Paşa'nın rikâbı Hümayun Kaymakamlığına gönderdiği 9 Şabaa 1248 (1833 başları) tarihli arızadan (Başvek. arş. sand. No. 70, sı. No. 19724) Mısırlılar tarafından Anadolu'da yapılan propagandanın Irak'ta yapıldığını ve dolayısıyla Mehmet Ali'nin daha başlangıçtan itibaren aynı emelleri bu mıntakalarda da güttüğünü vazıh bir surette görmekteyiz: "... Mısırlı bavenosi etraf ve eknafa kâğıtlar neçriyle ifsada çalışmakta olduklarından Zübeyd Şeyh'ine ve sabık müftü Abdülğani'ye yazdıkları kâğıtlar ele geçerek Babıaliye olan arızama vaz'an gönderilmişti tobranın tatara tealiminden bir kış'a kâğıtları dahi elyevm akkeri aerkerdemiz olan Akil taifeinden Abdullah al-Sakr tarafına vürud etmiş ve serkerde-i merkuma itimadı kâmilemez olmak mülâhesesi kâğıd-ı mezkûru tarafımıza getürmüş olduğundan... .."

¹ Başvekâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20148 C, 19 Safer 1248.

² Başvekâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20140 D.

maslahat milletçe bir maslahat olduğundan beyhude ısrar etmenin mânası olmadığından ehali-i memleket gerek sizi siyanet için dairemiz agavatından Abdi Ağa irsal olundu. Keyfiyet merkumun takririnden malümları buyuruldukta maiyyetinizde olan askeri alup bu tarafa gelesiz, gene Teke sancağı uhdenizde olmak üzere müşarünileyh karındaşımız ile görüşüp gene avdet etmek üzere nihayet üç beş günden ziyade tevkif etmemek üzere gelmeniz sizin gerek ehalisinin hakkında pek güzel bir şey olacağı malûmunuz oldukta keyfiyet merkumun takririnden malûmunuz buyuruldukta sizin gerek ehalisinin siyanetleri matlubunuz ise beherhal bu tarafa gelmeniz için mahsusan işbu şikka tahrir ve irsal olundu, „

16 Şaban 1248 (1833 ilk haftası)

asıl vürud tarihi

24 Şaban 1248

Yusuf Paşa'nın esir Sadrazam'a verdiği cevap¹.

“Badeddibace,

“Devletlu İbrahim Paşa karındaşları berren ve bahren asker göndermek tertibinde ise de mükteza-yi rahm u şefkatleri asarı olmak üzere tevkifine bezl-i inayet buyurulmuş olduğundan bahsla mevcut maiyyet-i çakeranem olan askeri bilistishab hakipay-i velinniamilerine vusule şetab olunmak iradesini şâmil bu defa reside-i reşsi tevkir ve tâzim olan bir küt'a keremname-i velinniamileri meal-i inayet istimâli rehin-i zihn-i abd-i müstedimleri olmuştur. Eğerçi tıpkı ızarı velinniamileri üzere hareket lâzime-i halden ise de çakerleri müsin ve ihtiyar olup çokluk rûkûb ve nüzûle ve bahusus böyle kış ve karda şedd-i rahl etmeğe kudretiyab olamayacağıma ve zat-ı velinniamileri dahi bu cihetle kayd-i meşakkate giriftar olmamıza reva buyurmayacaklarına mebni İyd-i şerife değin tevkifim hususuna lûtf-ü merhametleri sezavar buyurulmak niyazile arzuhâl-i bendegânem terkim ve takdimine ictisar eylediğim inşaallah taâlâ muhat-ı ilm-i velinniamileri buyuruldukta olbapta ve her halde emrû ferman ve lûtf-ü bi payan zatı velinniamilerininindir,

25 Şaban 1248

¹ Başvekkâlet arşivi sand. No. 72, sı. No. 20140.

Antalya muhassılı Yusuf Paşa'nın tahriri ¹.

"Devletlü inayettü übhettü merhamettü velinimet bi minnetim madeni lütf-ü ihsan efendim sultanım hazretleri,

"Mehmet Ali haininin oğlu İbrahim-i leim berren ve bahren asker-i tekin eser sevk ve irsal ederek bu havali ve Antalya kalesini istilâ etmek gaze-i fasidesine (fasidinde olacak) ise de bir takrib tevkif ettirilmiş olduğundan bahsla mevcut maiyyet-i çakeranem olan askeri bilistishab Konya'ya gidüp leim-i merkurum ile görüşmek ve badehu yine avdet eylemek hususu gûya hakk-ı acizide hayırlu bir şey olacağını irad ile devletlü merhamettü Sadrazam efendimiz hazretleri tarafından bu defa Abdi Ağa namında bir nefer Arnabut (Arnavut) ile bir kıta tahrirat vürud etmiş ve tahrirat-ı mezkûrun (mezkûrenin olacak) mührü diğer tevarüd eden emirnameler mührile tatbik olundukta bir güne sahteliğine dair bir şey anlaşılmaması ve müşarûnileyh efendimizin saub-i çakeriye bu vecihle tahriri leim-i merkurum tarafından ilhah ile olduğu tebeyyün etmiş, her ne hal ise bir sureti ihrac ve saub-i bendegânemden tahrir olunan ariza sureti dahi zeyline terkimekılınarak leffen takdim-i hakipay-i merambahşay-i bendeperverileri kılınmış olmanın keyfiyet mutalâasından muhat-ı ilm-i âlem-i aray-i rahimaneleri buyurulacağı derkâr ve hain-i merkurumun bu havaliyi (havaliye olacak) tasallüt edeceği zahir u aşikâr ve emr-i muhafazada istihsam olunmak üzere mürettep olan nefer-i âm-ı askerinin sebat ve kararları mümkün olamayup gerek müddet-i münavebeleri hitama reside olmuş olandan ve gerek tertib-i cedidden İsparta ve Burdur sancaklarından 330 nefere yakın asker vürud etmiş ise de her birisi yine firar etmiş ve şimdiki hal hiçbir nefer kalmamış olduğu nemûdar olup ancak salifülbeyan tahriratın vürudu günü bilcümle vücuh-i belde(yi) nezd-i bendegâneme celb ve zikrolunan tahriratın vürudundan ser-i rişte verilmeyüp hemen mekâyid-i a'da vukuunda emr-i müdafaa suret-i vesailinin istihsali ve bazı mahal ve mevaziin bir kat dahi takviye ve tahkimi cümlelerin ittihad-ı kulûp ve ittifaklarile vücude geleceği ez dil ü can çalışup nezd-i mekârimvefâd hazret-i cihandaride karin-i tahsin-i afe-

¹ Başvekalet arşivi, sand. No. 72. sı. No. 20140 B ve C. (Bu iki vesika arasında pek az bir fark vardır.)

rin olacak refatari kâmile ve atvarı margubeye amelû hareketle dareynde mükâfat celileye mazhar olunmak hususları kendilerine icabı veçhile tefhim ve telkin kılınmış ise de bi hikmetillâhi taalâ kulüb-i nasa müstevli olan havfu dehşet her ne dürlü suret göstersilmiş olsa bir veçhile zail olunumadığından vücuh-u belde cevaplarında (B. nüshasında eğerçi kelimesi fazla) biz eben an ced Devlet-i aliyye-i ebed kıyamın sıdk-u ubudiyetini fariza-i ayn bilmiş fukarakemter olup lâkin takdir-i mümteniültagyiri cenab-ı hayy-i kadir orduyu Hümayunda(n) arız olan bozgunluk ciheti ve civarımızda bulunan Hamit ve Burdur sancakları hasbeliktiza imdat ve muavenet etmeleri şöyle dursun mürettep olan askerleri dahi gelmemiş ve gelenler de firar eylemiş idüki mülâbesesile keyd-ü mazarret-i âdanın def-ü refi akall-i kalil onbeş bin mikdarı asker-i muntazumanın şurada bulunmasına mevkufl olup ve illâ ben burada Şakir Beyin askeri ve gerek daireniz halkı ve sadece bizlerin imdadile kudretyab olunamayacağı vazihattan ve bu cihetle muharebeye ibtidar olunmak lâzım gelse bilcümle ayal ve evlâdımız sefil ve sergerdan ve perişanülhal olacağımız bi iştibahtır. Böyle olmaktan ise bir vakte değin çarınaçar biz dahi tebeiyyet yüzünü teşebbüs ederiz ve sen dahi muharebe edecek olur isen derun-ı kalede ve şehir içinde tahassun etmeyüp taşrada muharebeye suret vermek cümlemizin müstedasıdır, bu babta bizzarur vaki olan kusurumuzu af buyurun diyerek birtakım itizar-ı vahiye serdile ceffelkalem cevap verdiklerinden başka bayağı şimdiden kale ve memleketi terk ile bırakup çıkılmak hususunu işrab etmişler, yani vücuh-i belde tülû taraz (deraz olacak) lâkırdıları söyleyorlar ise de kendi üzerlerine töhmet almayup asıl fukara guruhunun niyuzları budur diyerek istidaya tasaddi eylediklerinden ve bu takdirce ahaliden dahi emniyet bertaraf olmuş idüğinden bu keyfiyet bende-i müstedimlerini müstağrak-ı deryay-i hayret ve ezin cihet ser beceyb-i fikret ederek hezari şumu haya ile vukuhalin ifadesine ve bu babta nevecihle amel ve hareket olumak hususunun istiknahına icbar olunmuş olduğu inşaallâhu taalâ malûm-ı inayetmelzum-ı bende-i perverileri buyuruldukta bu babta ve her halde lütf-ü merhamet velinniamileri hakk-ı na müstahak çakeranemde şayan ve irzan

İbrahim Paşa'ların cesaretleri fevkalâde arttı, emel ve gayeleri bir derece daha büyüdü. Umumi durumun bu derece lehte oluşu, İbrahim Paşa'nın çok daha büyük kararlar ittihaz etmesine sebep oldu: İbrahim Paşa, esir düşen Sadrazam ile, Sultan Mahmud'un hal'i ve yerine henüz küçük bir çocuk olan Abdülmecid'in geçirilmesi hususunda anlaştı. *Davut Berekât'ın, al-Batal al-Fatih İbrahim Paşa* adlı eserinde, bu noktayı izah eden vesika Reşit Mehmet ve İbrahim Paşa'ların arasında cereyan eden bir muhavere şeklindedir. Mezkûr esere dercedilmiş olan kısmını aynen tercüme ediyorum:¹ "Reşit Paşa: Fakat Abdülmecid Ef. henüz bir çocuktur, umuru idareye muktedir olacağını zannediyor musunuz?."

İbrahim Paşa: Sultan Mehmet Fatih 7 yaşında tahta çıktı²; Abdülmecid ise halen ondan yaş itibariyle daha büyüktür; bence hükümdarın (Emirin) yaşının küçük olması Devlet ve onun istikbali için daha iyidir; çünkü (Osmanlı İmparatorluğunda halen) şehzadeler diğer milletlerin şehzadelerinin (ümera) aldıkları talim ve terbiyeyi alamamakta, haremde

¹ Davut Berekât: *Al-Batal al-Fatih İbrahim Paşa*, s. 83-84; Mısır arşivinde bulunduğu zikredilen ve 26 Aralık tarihini taşıyan bu vesikanın aslı, hiç şüphesiz ki Türkçedir. Mehmet Reşit Paşa'nın (Serasker) kâtibi tarafından kaleme alınmıştır. Mehmet Reşit Paşa'nın kâtibinin böyle bir lâyiha yazmış olması mümkündür. İbrahim Paşa ihtimal vesikaya kuvvet vermek ve bunun uydurma olmadığını ispat etmek için böyle bir çareye baş vurmuş olabilir. Zaten bu hâdise tek kalmış değildir. Reşit Bey'in İbrahim Paşa ile müzakere etmek üzere Kütahya'ya gittiğinde, müzakere esnasında Adana'nın Mehmet Ali'ye verilmek istenmediğini anlayanca, kendisi de devletin bir veziri olması dolayısıyla, Adana'nın kendisine tevcih edilmesini istedi. Kendisine her ne kadar, böyle bir talebin birincisinden farksız olduğu zikredilmiş ise de, İbrahim Paşa bunu bizzat arz etmeğe karar vermiş, fakat yanında "rahıtalı", bir kâtibi bulunmadığından, bu maruzatını Şekip Ef. nin yazması için Reşit Bey'den izin almıştı (bk. Ali Fuat, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, T. T. E. M. No. 19 (96), s. 106.); Reşit Paşa ile İbrahim Paşa arasında böyle bir anlaşma vuku bulduğunu, Mehmet Ali Paşa kendisiyle anlaşma şartlarını müzakere etmek üzere Osmanlı murabhası olarak Mısır'a gönderilen Halil Paşa ve Reşit Bey'e, daha o zaman söylemişti (bk. Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20382 ve Ali Fuat, T. T. E. M. No. 19 (96), s. 88-95).

² Ehram gazetesinin 6981 No. nüshasında bu hataya işaret edilmiş ise de, esas metinde bu şekilde geçtiği için, olduğu gibi bırakıldığı cevabı verilmiştir. (bk. Davut Berekât, *Al-Batal al-Fatih İbrahim Paşa*, s. 225).

yetişmektedirler. Şehzadeler bundan dolayı Devlet işlerinde vukuf sahibi olmadan büyümektedirler. Eger Abdülmecit tahta küçük yaşta çıkarsa, yetişmiş rical vasıtasıyla mümarese görür, aklı büyür, tecrübesi artar, bu suretle millete ve memleketine lâzım olan şeyleri lâyikiyle öğrenmiş olur.-

Reşit Paşa: Bu doğrudur, fakat Sultan bunu duyarsa bütün şehzadeleri (ümerayı) öldürtür.-

İbrahim Paşa: Gayemiz devlet umurunun icab ettiği veçhile, bir intizama girmesidir. Her millete bir hükümdar lâzımdır; sana teklif ettiğim gibi millete lâyık olanı Sultan seçerse, artık o "iradei aliyemiz falan ve filânın idamını, sürülmesini veyahut uzaklaştırılmasını istilzam ediyor,, diye-
mez; çünkü böyle yaptığı takdirde milletin önünde şahsen mesul olur ve milletin iradesiyle haledilir.-

Reşit Paşa: Fikrine muvafakat ediyorum; fakat acaba İslâm ümmeti böyle bir değişmeyi kabul edebilir mi?-

İbrahim Paşa: Başlangıçta itirazlara intizar etmeliyiz. Fakat sonunda herkes bunun en doğru bir hareket olduğunu ve bunun ehemmiyetini idrak edecek, hükümet ve idarenin sağlam bir esasa istinat ettirilmesini isteyecektir.-

Filistin ve Suriye'yi zapt ve Anadolu'nun büyük bir kısmını elde eden İbrahim Paşa, II. Mahmud'un gönderebileceği son orduyu da mahvettikten ve esir aldığı Sadrazamı kendi tarafına meylettikten sonra 28 Ocak tarihinde babasına şöyle bir mektup¹ yazdı:

"Mehmet Reşit Paşa ile beraber İstanbul'a gidebilir ve Sultanı kolaylıkla hal edebilirim. Fakat lâzım gelen tedbirleri almam için her şeyden evvel, bana bu hususta müsaade edip etmiyeceğini bilmem icab ediyor. Meselemizi halletmek ve irademizi dikte ettirmek için İstanbul'a gitmemiz şarttır. Şunu yeniden arz etmeğe mecburum ki, birtakım iddialar bizi maksadımıza eristiremez. Yaptığın şayialarla İstanbul'u tehdit ediyoruz dersen, yanlış hareket etmiş olursun. Konya'da kalıp ilerlememek abestir. Konya İstanbul ricalinden çok uzaktadır. Onlar bizimle sulh yapmağı, biz İstanbul'a girmeden kabul etmezler. Onlar Ruslara karşı da aynı suretle hareket ettiler,

¹ Davut Berekât, s. 84 - 85.

Ruslar Çekmece'ye gelmeden önce, onlarla sulh yapmağa razı olmadılar. Bundan dolayı, hiç olmazsa Bursa'ya kadar ilerlememiz ve Marmara sahilinde bulunan şehirleri istilâ etmemiz lâzımdır. Biz buralardan Sultanın hali hakkında şayialar yayarız; buna muvaffak olamadığımız takdirde hiç olmazsa emellerimizi tahakkuk ettirecek bir sulh yapabiliriz. Sizden aldığım son iki emir olmasaydı ben şimdi İstanbul'un kapılarında bulunacaktım. Bu emirleri bana göndermenizdeki sebep nedir? Avrupa'dan gelecek bir korkudan mı yoksa başka bir sebepten mi ilerigeldi?„

Mehmet Ali, İbrahim Paşa'dan aldığı bu haber üzerine oğluna ilerlemesi için emir verdi. Bunun üzerine İbrahim Paşa 20 Ocak'ta ilerlemeğe başladı ise de, Kütahya'ya yaklaştığı bir sırada, Murawieff ve bilhasa Halil Paşa ve Reşit Bey'in, Mehmet Ali ile anlaşmak üzere Mısır'a gönderilmelerinin bir neticesi olarak, derhal olduğu yerde durması için emir aldı; İbrahim Paşa bunun üzerine Kütahya'ya kadar ilerledi ve iki Şubat tarihinde buraya erişerek, neticeye intizaren burada ordusuna dur emrini verdi.

Konya meydan muharebesinden önce İbrahim Paşa'nın nüfuzu Anadolu'nun şimal kısımlarına da çıkmış bulunuyordu. İşlediği bir cürümden dolayı askerlikten tard edilerek hapse atılan ve sonrada bazı kimselerin şefaatiyle hapisten çıkarılan Tahmisçioğlu Hacı Mustafa Ağa¹ kardeşi kör Hacı Ahmet ile birlikte Mısır'a kaçmıştı. Bir müddet sonra vatanına dönen Mustafa bir taraftan İbrahim Paşa'nın teşviki, diğer taraftan halkın ağır vergilerden şikâyetçi olması ve İbrahim Paşa'nın propağandasının bu mıntikalarda da tesirini göstermeğe başlaması neticesi olarak hükümet aleyhine isyan etmiş, idareyi eline alarak tedibi için üzerine gönderilen kuvvetleri perişan etmişti. Bu sıralarda etraftaki kasabalara 21 Cum. I. 1248² (=Ekim ortaları 1832) tarihinde gönderdiği buyrultularda dağılan Osmanlı kuvvetlerini himaye etmemelerini bunları tutarak kendisine teslim etmelerini âmirane bir eda ile

¹ İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Kastamonu'da Tahmisçioğlu vak'ası.

² s. A. ve

istemmişti ki, Mustafa Ağa bu buyrultularında Kastamonu mütesellimi unvanını kullanmış¹.

Kastamonu ehalsinin de Osmanlı idaresini istemediklerini, şehrin ileri gelenlerinin Mehmet Ali'ye yazdıkları istidadan anlıyoruz. Bu istidada ezcümle şöyle denmektedir²:

"Serasker Husrev Paşa'nın bu tarafları idare etmek üzere tayin ettiği müslümanlar³ (mütesellimler) en büyük zülümleri işliyorlar. Bunların maiyyetinde olan kimseler de dinsizdirler; islâmiyeti telvis ve şeriatı mutahherenin hükümlerine aykırı gidiyorlar. Bu hale daha fazla tahammül etmek kudretimizin dışında idi. Bunu mütesellimimize söylediysek de ricamıza kulak asmadı. Bilâkis etrafında bulunanların teşvikiyle temiz kalpli büyüklerimizi Babiali'ye şikâyet etti. Maiyyeti ile şehri terkederek ehali aleyhine harp açtı ve ehaliyi öldürmek, mallarını yağma etmek ve evlerini yakmak gibi irtikâb etmediği cinayet kalmadı. Fakat bu gibi zülümler islâmların mâneviyatını kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmadı. Müslümanlar Hacı Mustafa Ağa'nın kumandasında ilerliyerek, bu hırsızlarla harbettiler ve mütesellimi öldürdüler, adamlarının birçoğunu esir aldılar; kalan kısım da buraya sekiz saatlik bir mesafeye kadar geri çekildi. Ehali her tarafta bunların aleyhine hareket etmektedir; bunların toplarını, erzaklarını iğtinam ettiler ve birçoğunu öldürdüler, geri kalanlar, İstanbul'dan imdat beklemek üzere, vilâyetin haricine çıktılar.

Bu vilâyetin ehali olan bizler, bizi, idarenize geçen tebaanın halen nimetlenmekte olduğu emniyet ve asayişî temin edeceğine dair en ufak bir vait te bile bulunamayan hükümeti terk etmeğe azmettik. Size ubudiyetimizi arz ediyor ve sizin himayeniz altına girmemize müsaade etmenizi rica ediyoruz. Eğer tarafınızdan bir mütesellim tayin etmek isterseniz, insan sevgisi, kalbinin temizliği ve tecrübesinin fazlalığı ile meşhur olan Hacı Mustafa Ağa'yı (Tahmisçioğlu) mütesellim tayin ediniz."

¹ I. H. Uzunçarşılıoğlu, VIII. vesika.

² Davut Berekât, S. 78-79.

³ Bu vesikanın aslını görmemekle beraber matbas hatası olarak «مسلین» (mütesellimler) olması icabeden bu kelimenin «مسلین» (müslümanlar) şeklinde girmiş olmasını muhakkak görüyorum.

Sayın *Prof İ. H. Uzunçarşılıoğlu*'nun zikri geçen makalesinde İbrahim Paşa tarafından Halil isminde birinin Bozok mütesellimi tayin edildiğini; 3 Ramazan 1248¹ (= Ocak ortaları 1833) tarihinde Halil'in, kendine tabi olan mıntakalara buyurultular göndererek Mısır tarafından uhdesine verilen mıntakaları saymakta ve 27 Şaban'da mıntakasının hükümet merkezi olan Yozgada girdiğini ve umuru idareyi tanzim için bunların adamlarıyla birlikte kendisine gelmelerini emretmektedir. Şu halde İbrahim Paşa'nın yaptığı propaganda, Suriye ve Anadolu'da kazandığı muvaffakiyetler neticesi, Osmanlı idaresinin Anadolu'daki nüfuz sahası fevkalâde daralmış, hemen hemen Marmara sahillerine ve bu sahillerin hinterlandına inhisar etmişti.

II. Mahmut, her ne kadar, Reşit Mehmet Paşa'nın ordusuna güvenmekte ve ordu kaymakamı Rauf Paşa'ya gönderdiği irade-i seniye'de bu husustaki fikirlerini izhar ederek katiyen fütur getirmedikini bildirmekte ise de² ne olur ne olmaz Avrupa kabinelerinin bu meseledeki düşüncelerini anlamak ve yardım talebinde bulunmak mecburiyetinde kaldığını veyahut ta kalmak ihtimalinde olduğunu (şayet Reşit Mehmet Paşa da mağlûp olursa) artık anlamıştı.

Mısır meselesiyle dört büyük devlet yakından alâkadar; bunlar da: Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya devletleri idiler. Avusturya'da her ne kadar Mehmet Ali'ye prensip itibarıyla bir isyankâr, bir ihtilâlcî nazariye bakılıyorsa da, Avusturya'nın kuvvetli bir donanmaya malik olmaması yüzünden, bu taraftan, Osmanlı İmparatorluğuna tavassuttan başka kuvvetli, fiili bir yardımın yapılması beklenemezdi. Yalnız İtalya meselesi de aynı vaziyette bulunduğundan, Rus'ların Şark'ta yapacakları bir tavassut ve yahut ta fiili bir yardımda bulunmalarında, bu iki mesele arasındaki siyasi müşâbehet dolayısıyla Avusturya'nın Rusya'ya arka çıkması tabii idi; işte *Metternich* muhaliflerinin, Metternich siyasetinin Petersburg'a tabi olduğunu iddia etmeleri, bu iki devlet arasında mevcut olan bu tabii

¹ İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Tahmisçioğlu vak'ası, s. B, ix. vesika.

² Başvekalet arşivi, sand. No. 73. st. No. 20328 D.

ve mütakabil bir surette arka çıkmaktan ilerigeliyordu¹.

Napolyon'un Mısır seferini henüz unutmayan Fransa'ya gelince, Mehmet Ali'nin gayret ve yorulmak bilmeyen çalışmalarıyla meydana gelen Mısır'ın yeni kalkınma ve gelişmelerini, tamamiyle bir Fransız eseri olarak kabul, Mısır askerlerinin Akkâ surlarına taarruzu ve şehrin zaptı esnasında gösterdikleri cesaret ve kahramanlığı, Napolyon'un kumandasındaki Fransız askerlerinin cesaretiyle mukayese ediyor, bu kahramanlıkları Fransız gazetelerine dercetmekten çekinmiyordu². O halde Fransa'nın Mısır meselesinin başlangıcından beri Mehmet Ali lehine tuttuğu bu tarafgirane hareketinden dolayı, Osmanlı İmparatorluğunun Fransa'nın tavussut ve yardımına, ihtiyacına rağmen, tevessül etmiyeceği gayet tabii idi.

İngiltere ve Rusya'ya gelince vaziyet bambaşka idi. Osmanlı İmparatorluğunu yıkarak yerine geçebilecek yeni bir İslâm İmparatorluğu bu iki devletin her ikisini de çok yakından alâkadar etmekte idi. Böyle bir kuvvet hem Rus emellerine, Boğazları kapayarak bir set çekebilir, hem de Hindistan'a giden en kısa yolu kontrolü altına alarak bu yolu İngiltere zararına tehdit edebilirdi.

Demek ki Osmanlı İmparatorluğunun bu çok tehlikeli anında yardım isteyebileceği iki büyük devlet kalıyordu ki, bunlar da İngiltere ve Rusya devletleriydi. Osmanlı ricalinin yardım hususunda evvelâ İngiltere'ye müracaat edecekleri şüphesizdi; Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunda olan büyük emelleri ve Osmanlı İmparatorluğuna çok yakın oluşu, neticede, böyle bir yardımı bu İmparatorluk için hayati bir tehlike haline getirebilirdi. Halbuki uzaklığı ve siyasetinin icabı dolayısıyla İngiltere tarafından böyle bir tehlikenin Osmanlı İmparatorluğunu tehdit etmesi pek melhuz değildi.

Bu esnada, İstanbul'da bulunan Stratford-Canning Yunan meselesinin son konferanslarında, İngiliz yardımını talep hususunda teşvikte bulunmuştu. *Ernst Molden*, bir Türk düşmanı ve Yunan muhibbi olan Canning'den böyle bir yardım

¹ *Ernst Molden. Die Orientpolitik des Fürsten Metternichs, 1829-1833, s. 38-39.*

² *Hurub İbrahim Paşa fi Suriye ve al-Anadol, cüz I., s. 25.*

teşvikinin beklenemeyeceğini, bu noktanın Avusturya elçisi (İstanbul'da) Ottenfels'in 25 Ağus. 1832 tarihli tahririnden anlaşılacağını iddia ediyorsa da¹, Canning'in Osmanlı ricalini İngiltere'den yardım talebi hususunda teşvikte bulunmuş olduğunu Başvekâlet arşivi vesikalarından² kat'î olarak anlıyoruz. Yalnız Canning burada Rusya'ya karşı olması muhtemel olan "mecburi," temayülün önüne geçmek veyahut ta o anda uhdesinde olan meseleyi kolaylıkla temin ve elde edebilmek için Osmanlı ricalini ümide düşürmüş olabilir.

II. Mahmut Namık Paşa'yı³ Mehmet Ali'nin tehditleri henüz katileşmeden ve İbrahim'e İstanbul'a doğru hiçbir maniye tesadüf etmeden ilerleme imkânları verilmeden önce İngiltere'ye göndermişti; çünkü bir taraftan Mehmet Ali'nin Osmanlı ordusuna karşı gelerek bu orduyu mağlup etmesi, Anadolu-Suriye hududundaki geçitleri aşarak Anadolu'ya girmesi, burada propaganda ile halkı kendi tarafına çekmek için faaliyete geçmesinden II. Mahmut, bunu itiraf etmemesine rağmen bir hayli korkmuş ve son ordusu da mağlup olmadan önce Avrupa'nın yardımını temin maksadiyle siyasi sahada da tedbirler almak zaruretinde kaldığını hissetmişti.

Namık Paşa'nın yardım istemek üzere Avrupa'ya gönderilmesi, Mehmet Ali'nin, Reşit Mehmet Paşa'nın hazırlıkları sırasında Kaptan Paşa'ya⁴ gönderdiği mektup üzerine

¹ Ernst Molden, s. 39.

² Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20339 ve 20341.

³ Mehmet Namık Paşa aalen Konya'lıdır; kendisi İstanbul'da doğmuş, mînatazam askerî teşkilinde (1826) askerî mesleğe intisap etmiş, ikmalî tahsil için Fransa'ya gönderilmiştir. Namık Paşa Abdülmecit devrinde müşir rütbesine kadar yükseldi; Bağdad, Bursa, Kastamonu valiliklerinde ve birçok müşirliklerde bulundu; müteaddit defalar Serasker oldu; Ticaret ve Bahriye Nazırlığı etti ve nihayet Yaver-i Ekrem olarak 1892 senesinde (1310 Saferinin 22. Çarşamba gecesini), 90 yaşını mütecevaz olduğu halde, öldü. Karaca Ahmet'te meftündür. Doğru, cesur bir zattı; Arapça, Fransızca ve İngilizceye aşina idi. Namık Paşa bu büyük memuriyetleri esnasında, birincisi 1832 (1248) de, yukarıda temas edilen memuriyet-i mahsusa ile, ikincisi 1834 (1250) de daimî elçi olarak iki defa Londra'ya gönderilmiştir.

⁴ Bir müddet sonra Mehmet Ali Paşa ile anlaşmak üzere Mısır'a gönderilen Tophane-i amire müşiri Halil Rifat Paşa'dır.

vuku bulmuştur¹. Mahmud'un iradesiyle Kaymakam Paşa, Serasker Paşa, Müşir Paşa, Kethüda ve Reis Ef. den müteşekkil divanda, Mehmet Ali'nin Kaptan Paşa'ya gönderdiği mektupla Kaptan Paşa'nın bu mektuba leffen takdim ettiği tahrirat gizli bir celsede görüşülmüş ve Mehmet Ali'nin bu mektubunu kat'i bir istiman ve nedamete delâlet etmemesine rağmen, harice karşı bu müracaatın bir netice vermediğini Mehmet Ali tarafından bir bahane olarak kullanılması için Mehmet Ali'nin oyalandırılmasına ve memuriyetle Londra'ya gidecek olan Ma v r o y a n i'ye (Maurojeni) Canning'in yardım hakkında verdiği vaatlerini hatırlatmak ve temin etmek hususunda da ayrıca talimat verilmesi evvelce kararlaştırılmış ise de, bu defa suret-i mahsusada Namık Paşa'nın da fevkalâde murahhas olarak Londra'ya gönderilmesine ve Padişah tarafından İngiltere Kırallına, daha ziyade müessir olabilmesi için hususi bir mektup yazılmasına karar verilerek, keyfiyet huzur-ı aliye arz edilmişti.

Bu vesikayı² ehemmiyetine mebni aynen dercediyorum :

"Şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü veli nimetim efendim, Padişahım,

"Muktezay-i irade-i seniye-i mülükâneleri üzere dünkü gün, Cuma namazından sonra, Babialilerinde Serasker Paşa ve Müşir Paşa bendeleri ve Kethüday-ı çâkeri ve Reis Ef. kullariyle bir yere gelinerek Kaptan Paşa bendelerinin tahrirat-ı varidesi ve Mehmet Ali haininin Kaptan-ı müşarünileyhe mebus kâğıdı bey-nimizde mahfiyen mütalâa olunmuş ve bu hususa dair emr ü ferman-ı şahanelerini Müşir Paşa bendeleri tebliğ etmiş olmakla, vakıâ mücellây-i hakaik-i umur olan mübarek zihn-i derrak-i şahanelerine lâyiğ ve sanih olduğu veçhile hain-i merkum in şa'-allhu taalâ kariben seyf-i cihangir-i padişahanelerinin acısını duyacağında şüphe yoğise de şimdiki halde bir sıkı görmeyüp belki mağrur-i istidrac olmuşken böyle havay-i teferrüundan (her halde tereffüundan olacak) vadi-i tezellüle inmesi Sadrazamları kullarının orduy-i hümayunlarına memuriyeti ve maslâhata yeniden başlanup etraflu tutulduğunu istimaından veyahut İngilterelü

¹ Bağvekälet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20341, vesikadan mevcudiyetini tesbit ettiğimiz bu vesikayı maslecef arşivde bulamadım.

² Bağvekälet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20341.

ile tutulan usul-i ittifakiye vukufundan ve kâğıd-ı mezkûru İngiltere kaptanının göndermesini dahi İngiltereli ile beyinlerini muvafık olduğunu anlatmak gibi şeytanetten neş'et eylemesi levahih-i halden müstedil ve belki İngiltere elçisi Canning'in giderken İngiltere kaptanları vesatatiyle merkurum bu hareketinin takbihine ve taraf-ı saltanat-ı seniyelerine arz-ı iltica etmesine dair kendülüğinden bazı nasihat yollu haber göndermesinden iktiza etmesi veyahut muharebe keyfiyetlerinden sonra devlet-i aliyelerinin niyet ü iradesi tahvil olup olmadığını anlamak için ağız araştırması dahi muhtemel olarak her veçhile ise hakikî nedamet ve istiman demek olmadığı zahir olup mamefih biminnihi taalâ Sadrazamları kullarının ordu-yi hümayunlarına vusulüne kadar hain-i merkurum oyalandırılması tedabir-i harbiye kabilinden olacağından maada sureta böyle yelkeni suya indirmesi Frenklerin talim ve nasihatlarıyla olması ihtimaline göre bu taraftan cevap-ı yeis verildiği halde Frenklere işte ben sizin dediğiniz yola gittim ama faide vermedi deyu kendüsini haklı çıkararak tervic-i me'anete serrişte edeceğine nazaran hem vakit kazanılmak ve hem bu makule mefasadına meydan verilmemek için hakımane bir cevap ile bir nev'i ümide düşürülmesi ve bu surette çünkü merkurum kâğıd-ı mezkûru Babialilerine yazmayup Kaptan Paşa kullarına yazmış ve gûya Serasker Paşa bendeleriyle bilittifak tavassut etmesini tezkir eylemiş olduğundan merkuruma verilecek cevap keen Kaptan Paşa müşarünileyhin tahriratına taraf-ı askeriden cevapname olmak üzere yazılıpta Kaptan-ı müşarünileyh hendeleri tarafından merkuruma kâğıdınızı tahriratımızla Serasker Paşa'ya gönderdim tarafımıza gelen cevapnamesi aynıyle tarafınıza irsal olundu deyu bir iki satır sadece bir mektup tahririyle cevapname-i mezkûru o mektubun içine koyup göndermesi eblâğ olacağından keyfiyet böylece Serasker bendeleri tarafından Kaptan-ı müşarünileye başkaca mektup tahririyle işar olunması ve olveçhile Kethüday-ı çakeri kullarının kaleme aldığı müsvedde manzur-ı moalimevfur-ı mülükûneleri buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla sebk u sibakı muvafık irade-i seniye-i şahaneleri buyurulur ise gerek cebapname-i mezkûr ve gerek ber veçhi Serasker Paşa bendeleri tarafından Kaptan-ı müşarünileyh başkaca yazılacak mektup Reis Ef. kullarına yazdırılarak irsal olunacağı ve İngiltere ve Fransa

gemilerinin donanmay-ı hümayundan ayrılmadığına dair Kaptan Paşa kullarının iş'aratı vakıâ cay-i dikkat olup ancak nezd-i malivefr-i şahanelerinde müstağni-i beyan olduğu veçhile İngilterelü tarafından tasavvur olunan ianete izhar-ı muvafakatte on onbeş gemi verilecek olduğu halde elbette bu sefinelerini dahi donanmay-i hümayun maiyetine tayin edeceğinden olhalde yani İngilterelünün devlet-i aliyelerine muvafakati takdirinde Fransalü tarafından hain-i merkuma berren ve bahren ianeye cesaret olunamıyacağı derkâr olduğundan asıl maslahat İngiltere elçisi Canning'in beş on güne kadar Londra'ya vusuliyle bu taraftaki lisanı gibi dilhah-ı âliyi tervice çalışması memûl ve Maslahatgûzar Mavroyani'nin dahi Londra'ya memuriyetigle bu husus için ana dahi talimat irsali musammem ise de mübarek hatır-ı melekût menazır-ı mülûkânelerine mütebadir olduğu veçhile bu madde için bu taraftan Londra'ya mahsusça bir memur irsalinde başkaca tesir ve menfaat mülâhazası derkâr olduğuna ve Namık Paşa bendeleri hem lisan aşına ve hem söz anlar kulları olup askeriden bulunmasında dahi kat'a bir gûna beis olmıyarak Avrupa'da bu misillü mesalih-i politikiyede ceneraller istihdam oluna geldiğine nazaran taraf-ı eşref-i şahanelerinden İngiltere kiralına bir name-i mahsustahrir ve Paşay-i mumaileyh bendelerine iktizası veçhile talimname verilerek namereslik memuriyetigle bâs ve tesyir olunması mûnasip mutalâa olunmnş olmağla bu hususta dahi ne veçhile irade-i seniye-i mülûkâneleri müteallak buyurulur ise muktezay-i münifi icrasına iptidar ve suretihal Kaptan-ı müşarünileyh bendelerinin dahi malûmu olmak için iş'ar kılınacağı muhat-ı ilm-i âlileri buyuruldukta emr ü ferman şevketlû, kerametlû, mehabetlû kudretlû veli nimetim efendim padişahım hazretlerininindir. „

İşte bu maksatla fevkalâde murahhas olarak İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırılan Namık Paşa, Viyana üzerinden, fakat Viyana maslahatgûzarı Mavroyani'den ayrı olarak Londra'ya hareket etmiştir. E. Molden her ne kadar Namık Paşa'nın bu seyahatının bidayette fevkalâde gizli tutulduğunu, Reis Ef.'nin bile bundan haberdar edilmediğini zikrediyorsa da ¹ yukarıda bahis mevzuu olan '20341 No. lu vesikadan bu

¹ Ernst Molden. s. 39.

seyahate karar veren divanda, Reis Ef. nin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu seyahatin fevkalâde gizli tutulduğu da şüphesizdir.

Bu seyahat 1832 senesi son baharında icra edilecek ve yukarıda zikredildiği gibi Viyana üzerinden yapılacaktı; burada Metternich'in fikri ve tavsiyesi alındıktan sonra Paris yoluyla Londra'ya gidilerek iktisadi bazı menfaatlere mukabil 15 harp gemisi istenecekti.¹

Netaicülvukuat'ta Namık Paşa'nın bu elçiliği şu suretle izah edilmektedir: „Serasker-i sabık Namık Paşa ki kudemay-i erkân-ı devletten olup vücudiyle iftihar olunur ve her vakitte doğruyu söyler bir zat olduğu cümlelerin malûmudur elli tarihinde Mirlivalık rütbesini haiz iken Mehmet Ali Paşa hakkında Avrupa devletlerinin efkârını yoklamak ve Devlet-i aliyye nafi bir suret istihsal eylemek üzere sefaret-i mahsusa ile Avrupa'ya gönderilmiş ve İngiltere'den bed'ile Fransa ve Nemçe ve Prusya ve Rusya hükümdarlarıyla görüşüp bu bapta istihsal eylediği malûmatı gelüp Sultan Mahmut Han hazretlerine arzylemiştir.“²

Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches, adlı eserinde, „Namık Paşa Viyana, Paris ve Londra'ya giderek yardım talebinde bulunacak ve Türkiye'nin başına gelen felâketleri Navarin'nin bir neticesi olarak göstererek, bu yardımı, Navarin'e bir taviz olarak isteyecekti, „ demektedir³. Demek ki ne *Jorga*, ne de eserlerini me'haz olarak kullandığı *Cadaluène* ve *Barrault*⁴. Namık Paşa'nın seyahatının hakikî sebebinin anlayamamışlar, hattâ yanlış anlamışlardır diyebiliriz; çünkü Namık Paşa'ya verilen talimatnamede Navarin'in hiçbir yerde, hiçbir suretle ismi geçmemektedir.

¹ Ernst Molden, s. 40

² Netaicülvukuat'ta (bk. c. iv., s. 90) seyahat tarihi elli, yani 1250 gösteriliyor ki yanlış; 1248 olacak. Netaicülvukuat sahibi Namık Paşa'nın biri 1248 de fevkalâde elçi, diğeri 1250 de daimi elçi olarak Londra'ya yaptığı seyahatleri birbirine karıştırmıştır; bundan başka Namık Paşa'nın Londra'ya birinci seyahatını Konya meydan muharebesinden sonra derceetmiştir ki, okuyucuya bu da ayrıca yanlış bir fikir vermektedir.

³ *Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches*, c. v., s. 366-367.

⁴ *Cadaluène et Barrault, Histoire de la guerre de Méhémet-Ali contre la Porte Ottomane, en Syrie et en Asie-Mineure (1831-1833)*, s. 253-4.

Kâmil Paşa Avrupa'dan yardım talebini şu suretle izah ediyor¹: "Babiali beyhude Fransa ile İngiltere'nin vesatatine müracaat edüp halbuki Zat-ı Şahane muharebenin mebbeinden İngiltere sefiri Sir Stratford - Canning'in müdahalesini reddetmiş idüğinden bir kere Rusya'ya müracaatına mütemayil ve çünkü birkaç fırka Moskof askerinin hep o türlü vesatat-i siyasiyeden ziyade iş göreceğine kail idi". Şu halde Kâmil Paşa da bu hususta esaslı ve müsbet bir fikre sahip değildir.

Lûtfi tarihinde de Namık Paşa'nın Londra'dan avdet ettiği ve getirdiği nameden Kırılın top hediye ettiği anlaşıldığı ve bu topların geldiği zikredilmektedir². Bundan da anlaşılıyor ki devrin vak'anüvisi için bile Namık Paşa'nın seyahat sebebi meçhul kalmıştır.

Viyana arşivi vesikalarından istifade eden *Ernst Molden, Die Orientpolitik des Fürsten Metternichs*, adlı eserinde Namık Paşa'nın bu seyahatı hakkında ufak bir ip ucu vermektedir; fakat bu seyahatın sebep ve neticelerini lâyikiyle kavrayamadığı için, bu mesele ile ilgili olan bazı noktaların izahında hata etmiştir. Mamafih şunu derhal ilâve edelim ki, Türk arşivlerini incelemeyen bundan fazlasını beklemek abestir.

Avrupa merkezlerini dolaşarak Londra'ya gitmesi kararlaştırılan, Namık Paşa'ya verilen talimatnamede hulâsaten aşağıdaki noktalar istenmekte idi³:

"Metbu hükûmetine karşı isyan eden Mehmet Ali hainine karşı, her ne kadar, denizde ve karada harp hazırlıkları yapmakta ise de, Mehmet Ali'nin en fazla güvendiği deniz kuvvetini hükümsüz bir hale getirmek icabediyor. Bundan evvel İstanbul'da bulunan İngiltere sefir-i mahsusu Canning ile yapılan gizli müzakerede, bu âsinin deniz kuvvetini kırmak için masrafı Devlet-i aliyyeye ait olmak üzere Osmanlı donanmasına 15 harp gemisinin verilmesini ve Mısır gemilerinde istihdam edilen Adalıların celbi konuşulmuştu; Sefir Londra'ya avdetinde bu meselenin tervicini deruhte edeceğini vadetmişti.

Viyana Osmanlı Maslahatgüzarı Mavroyani, her ne kadar, *Ezedin* taraflarında ve *Glos* önlerinde bulunan adalar meselesi-

¹ Kâmil Paşa, c. III, s. 135.

² Lûtfi tarihi, c. VI, s. 102.

³ Başvekkâlet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20339.

nin tesviyesi için Londra'ya gilmekte ise de, bu mühim mesele-
lenin (yardım meselesinin) halli de matlup olduğundan Namık
Paşa'nın Londra'ya gönderilmesine karar verilmiştir.

İki devlet arasında mevcut olan dostluğa ve bilhassa name-i hümayuna "hürmeten," bu meselenin süratle halledileceği muhakkak gibi ise de, Fransa ve İngiltere'nin bu günlerde aralarının iyi olması ve Fransa'nın Mehmet Ali'ye taraftar gibi görünmesi dolayısıyla, belki İngiltere açıktan açığa harp gemisi veremeyecektir; halbuki taraf-ı şahaneden memuriyet-i mahsusa ile Londra'ya gidip bir şeye muvaffak olmadan dönmek, Devlet-i aliye için bir küçüklük olacağından, Namık Paşa bütün kuvvetiyle bu meselenin temini için çalıştıktan ve ancak yardım talebinin temin edilemeyeceğine tam bir kanaat hasıl ettikten sonra, birtakım tâli meselelerin husulü için uğraşacaktır.,"

Namık Paşa'ya memuriyetinin mahiyeti bu suretle anlatıldıktan sonra Londra'da ne tarzda müracaatta bulunacağını ve nasıl hareket edeceği hakkında hulâsaten şu aşağıdaki talimat verilmiştir :

"Tercümana ihtiyacı olmayacak derecede lisana aşına olan Namık Paşa önce Canning ile istenilen gemiler hakkında görüşecek ; Canning Londra'da bulunmadığı takdirde, icab ettiği veçhile İngiltere vükelâsı ile konuşacak ve name-i Hümayunu İngiltere Kiralına takdim edecek ; Mavroyani Londra'ya gelmiş ise aralarında bir aykırılık olmaması için daha önce bir araya gelinerek bu husus kendi aralarında da görüşülecek.

Eğer bütün mesaiye rağmen İngiltere Devleti beyan-ı mazeret ederek yardım meselesini reddedecek olursa, harice karşı bu muvaffakiyetsizliği aksettirmemek için, ikinci derecede meselelerle uğraşacak ve Seraskerlikçe kendisine verilecek defter mucibince aylıklı subay, topçu ve bahriye erleri temini ve bunlara verilecek aylıkların tespiti ve bunların gönderilmesi için uğraşacak.

Mehmet Ali'nin istimanı bahis mevzuu olduğu takdirde, Afv-ı âliye mazhar olabilmesi ancak yaptığı donanma, ordu ve harp malzemesini kâmilten Devlet-i aliye vermesi ve bundan böyle diğer valiler gibi yalnız icray-i hükûmetle uğraşıp hudutlarını asla tecavüz etmemesi ve Osmanlı İmparatorluğu dahilinde cari olan bütün nizamları Mısır'da da tatbik etmesi, İskan-

deriye kalesinin eskiden olduğu gibi Devlet-i aliye tarafından tayin edilen muhafızlar tarafından idare edilmesi şart konacak.

Mehmet Ali'den sonra oğlu İbrahim'in vali olması bahis mevzuu olursa katiyyen yanaşılmayacak.

Mehmet Ali'nin affı ancak bizzat kendi şahsi dehaletiyle olabileceğini ve bu hususta bir başkasının tavassutu kabul edilmeyeceğini bildirecek.

Mehmet Ali'nin "Politika merkezi olan Londra'da, İngiltere devletini elde etmek için yapması melhuz olan bütün fesatlarını önleyecek.

Namık Paşa bu talimatı hamilen 1832 Kasım'da Viyana'ya vardı. Çok zeki, yakışıklı, Fransızcaya fevkalâde aşına ve devrinin siyasetini iyi kavramış bulunan Türk murahhası, burada samimi bir surette karşılandı.

Metternich, Namık Paşa'ya Sultan Mahmut ordusunun kuvvetinden emin olmadığı takdirde İmparatorluğunun mevcudiyetini tehlikeye düşürmemesi icabettiğini, bu takdirde Suriye'yi Mehmet Ali'ye tevcih etmek suretiyle bir hal çaresi araması iyi olacağını bildirdi. - Namık Paşa cevaben Sultanın karakteri buna müsait olmadığını, kendisinin memleketini ve tahtını müdafaa edecek derecede kuvvete malik olduğuna kani bulunduğunu söyledi. Fakat Namık Paşa tarafından bu hususta verilen tafsilat Metternich'in korkusunu tamamiyle izale etmiş değildi. Metternich İngiltere'den Mehmet Ali aleyhine sert bir şekilde siyasi bir tazyik icra edilmesini, fakat aktif bir tavassutun kabul edilmemesini tavsiye etti. Bundan başka İngiltere'de aynı zamanda bayrak meselesinin de bahis mevzuu edilmesini, çünkü Mısır bayrağı tanınmadığından, bu bayrak altında seyr ve sefer eden gemilerin kabul edilmemesi icabettiğini söyledi¹.

Metternich Londra'da Avusturya elçisi bulunan Baron Neumann'a Türk elçilerinin bu güç vazifelerinde, Londra'da ikametleri esnasında kendilerine yardım etmesini bildirmişti².

Metternich'in bu esnada Şark meselesiyle uzun boylu meşgul ve alâkadar olmadığı anlaşılıyor. Metternich, Babıali ta-

¹ Ernst Molden, s. 41.

² Ernst Molden, s. 41.

rafından Mehmet Ali'nin isteklerinin bir dereceye kadar yerine getirilmesiyle bu meselenin halledilebileceğini zannediyor, aynı zamanda, ihtimal biraz da Mısırlıları Konya'da karşılayacak Sadrazam Reşit Mehmet Paşa'nın ordusuna güveniyordu.

Bu hususta fazla tafsilâta girişmeden önce diyebiliriz ki, Namık Paşa'nın bu elçiliği muvaffak olamadı; İngiltere hükümeti bu yardım talebini reddetmek mecburiyetinde olduğunu bildirdi. Bununla beraber II. Mahmut İngiltere'ye müracaat etmekle, vakaa istediği, 15 harp gemisinden ibaret olan yardımı temin edememişti; fakat diğer taraftan Avrupa'nın dikkat nazarını Rus yardımına çevirerek Avrupa devletlerini ayaklandırmış, onları bu meselede aktif bir rol oynamağa icbar etmiş ve bu suretle bu yardımın Osmanlı İmparatorluğu için çok daha az zararlı olmasını mucip olmuştu.

Namık Paşa'nın, elindeki talimatname mucibince, yaptığı yardım teklifini reddeden üç mektup vardır. Bunlardan birincisi¹ bizzat İngiltere Kralının II. Mahmud'a gönderdiği tahririn tercümesidir; bu tahrirde Kral, gerek kendisinin, gerek milletin yapılan yardım teklifini çok iyi karşıladıklarını; ancak "bazı ahval ve mülâhazat-ı azime,"² dolayısıyla bu ricanin maalesef yerine getirilemeyeceğini; fakat bunun, İngiltere'nin bu meselede alâkasız kaldığına delâlet etmiyeceğini; Mehmet Ali taraf-ı Şahane'den gönderilen Halil Paşa ile başlayan müzakereleri keser ve isyan-kâr vaziyetine avdet etmek isterse, kendisine en şiddetli bir şekilde İngiltere devletinin, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına müsaade etmiyeceğini ihtar ve tekit etmek üzere Kolombiya (Colombie) Cumhuriyetindeki maslahatgüzarı Colonel Campbell'i gönderdiğini; Namık Paşa'nın avdeti bu mektu-

¹ Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, s. No. 20392 B.; bu tahriratin aslı Hariciye Vekâleti arşivinde 614 No. lu Mısır dosyasındadır. Aslının tarihi 7 Mart 1833, tercümesinin ise 23 Şubattır; aradaki 12 gün fark milâdi ve rumi senelerin arasındaki farktan ileri gelmektedir (okurumun dikkat nazarını celbederim).

² Bk. Mısır dosyası, Hariciye Vekâleti arşivi, No. 614; Mais je regrette d'ajouter que je ne suis trouvé empêché par des circonstances et des considerations que, comme je me plais à espérer que Vötre Majesté Impériale me rendra la justice de croire, sont de la plus haute importance de fournir à V. M. I. dans ce moment actuel, l'espèce particulière d'assistance que V. M. I. a demandée.

gini bildirmiş olduğuna temas eden Namık Paşa, Fransa Başvekili Soult'un parlamentoda, Cezayir hakkında izhar ettiği, buraya Fransızların iskân ettirilmesi, Konstantiniye'nin zaptı gibi, niyetleri, bundan evvel bildirilen işgal ile kabili telif olmadığını ve Devlet-i aliyenin bu hususta İngiltere'nin yardımını beklediğini ve bu meseleye bir hal sureti bulunmadıkça İngiltere'den hareket etmiyeceğini bildirmiş ve Fransa'nın Afrika'da böyle bir yere sahip olması İngiltere için çok büyük zararlar vücutte getireceğini söylemiştir.-

Hariciye nazırı cevabında İngiltere'nin de fikri aynı merkezde olduğunu ifade, fakat Portekiz ve Belçika meseleleri bertaraf edilmeden Fransa'ya bu hususta bir şey açılmıyacağını beyan etmiştir¹.

Aynı tahrirde Namık Paşa bu mesele hakkında Lord Grey (İngiltere Başvekili) ile yaptığı mülakatı da hulâsa etmektedir :

Lord Grey verdiği cevapta Hariciye nazırının sözlerine tevafuk edecek bir lisan kullanmış, bu meselenin şimdilik sırası olmadığını, Babıali de Mısır meselesi dolayısıyla buraya asker ve donanma göndermiyeceğini bildirmiş ve şimdilik bu fikirden vazgeçmenin en doğru olacağını söyleyerek, Fransa ile ileride olacak olan muharebenin "Cezayir meselesinden, doğacağını bildirmiştir.-

Namık Paşa bu tahriratına ilâveten, İngiltere kiralına veda ettiği andaki muhavereyi de eklemiştir :

Kıral, Namık Paşa'ya hangi yol ile gideceğini, Rus donanmasının İstanbul'a geldiğinden haberi olup olmadığını sormuştur.-

Namık Paşa Rus donanmasının vürudundan haberi olmadığını ifade ederek Rus İmparatorunun gösterdiği dostluğa karşı memnuniyet-i şahaneyi bildirmek üzere Berlin ve Petersburg tarihiyle avdet edeceğini bildirmiştir.

Kıral cevabında Devlet-i aliyenin Rusya ile olan dostluğuna

¹ Görülüyor ki, Avrupa'daki siyasi hâdiseler hakikaten İngiltere'yi kıskıvrak bağlamıştı. Bu hâdiseleri pek yakından takip eden Mehmet Ali Osmanlı İmparatorluğuna taarruzunda, İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin derhal meydana atılarak, kati bir müdahalede bulunmıyacaklarından emindi.

razı olmadığını, çünkü bundan Osmanlı İmparatorluğu için bir fayda memul olmayacağını söylemiş ve İngiltere'nin "Hind ülkesine," yol bulmak için türlü türlü desiselere müracaat eden Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğuna olduğu gibi, İngiltere'ye de tabii bir düşman olduğunu ilâve etmiştir.

Namık Paşa, buna cevaben, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun zararına büyüdüğü şüphesiz olmakla beraber bu meselede Rusya'nın gösterdiği dostluğun gayrikabil-i inkâr olduğunu beyan etmiş ve Osmanlı İmparatorluğuna mukabilinde hiçbir şey talep etmeden yardım teklifinde bulunduğu halde, bu yardımın kabul edilmemiş olduğunu, İngiltere'ye karşı olan dostluk ve itimadın bir delili olarak, bu yardımın İngiltere devletinden istenmiş bulunduğunu ve ancak bu yardım talebi Kırıl hazretleri tarafından reddedildikten sonra, Rusya'dan yardım kabul etmek zarureti hasıl olduğunu ileri sürmüştür.

Bundan başka Namık Paşa bu tahriratında hareket günü Hariciye Nazırı tarafından çağrılarak kendisine Fransa elçisi (Baron Roussin) İstanbul'a vardığı ve üç gün sonra da Rusya donanmasının İstanbul'a vürud ettiği, mezkûr elçi Reis Ef. ile anlaşarak Mehmet Ali'yi taht-ı itaata getireceğini taahhüt etmiş olduğu¹, Rus yardımına artık ihtiyaç kalmadığından Padişah tarafından Rus donanmasının avdeti emir buyrulduğu ifade edilmiş ve bundan dolayı artık Petersburg üzerinden gitmeğe lüzum kalmadığı söylenmiştir.

Namık Paşa aynı tarihte gönderdiği diğer bir mektupta, avdetinde Fransa'da gerek Kırıl, gerek Hariciye Nazırı ile yaptığı temaslari anlatmakta ve Fransa elçisinin Mehmet Ali'yi taht-ı itaata alacağına dair yapmış olduğu taahhüdüne karşı, gayri resmî teşekkür ettiğini bildirmektedir. Fakat birkaç gün sonra Avusturya elçisinden, devleti tarafından gelen tahriratta, İbrahim Paşa'nın Mısır kuvvetlerini, yiyecek temini bahanesiyle, İzmir'e gönderdiğini ve İzmir ihtisap memurunu azlederek yerine Manisa mütesellimi Kara Osman Zade'yi tayin ettiğini haber

¹ Karş. Kâmil Paşa, C. III., s. 139-140; Ernst Molden, Rus yardımı reddedildiği takdirde Baron Roussin «par toute influence de son gouvernement», Mehmet Ali ile bir anlaşma meydana getireceğini taahhüt ediyordu, s. 53; S. Abu İzzeddin, s. 123.

alan Namık Paşa, Fransa Hariciye Nazırına meseleyi açmış ve sözde kalan vaatlerle, İbrahim Paşa'nın durdurulamayacağını ifade etmiş ve yalnız Fransa'ya bel bağlamak, Osmanlı İmparatorluğu için zararlı olacağını ileri sürmüştür.

Hariciye Nazırı cevabında, Hüseyin Paşa'nın mağlûbiyetinden sonra Fransa'nın donanmasını hazırlamış olduğunu, İbrahim Paşa Adana'da kalmayarak ilerlemek istediği takdirde arkasını kesmek üzere emir aldığını söylemiş, ancak Sadrazam Reşit Mehmet Paşa ordusunun da bozgunluğu çok âni olduğundan Fransa donanmasının vaktinde yetişemediğini bildirmiş ve Mehmet Ali vaki olan teklifi kabul etmediği takdirde muharebeye mübaşeret etmesi için donanmaya katli emir verildiğini ilâve etmiştir. Şu halde anlaşılıyor ki, zannedildiği gibi Baron Roussin keyfi hareket etmemiş, hükûmetinin kararlaştırdığı hattı hareketi takip ederek, Reis Ef. ile kendi arasında aktedilen, 21 Şubat tarihli anlaşmayı¹, kendi şahsi mesuliyeti tahtında değil, aldığı emre imtisalen imzalamıştır².

Namık Paşa'nın yine aynı tarihte gönderdiği başka bir mektubunda³ 25 Şevval 1248 (= 17 Mart 1833) tarihinde Londra'dan hareket ederek hareketinin ikinci günü Paris'e eriştiğini ve burada da dokuz gün kaldıktan sonra Petersburg tarikiyle döndüğünü bildirmektedir. Namık Paşa bu tahririnde, Lûtfi tarihinde (s. 102-103) zikredilen 20 adet topun İngiltere Kırallı tarafından, Padişaha hediye edildiğini ayrıca zikretmektedir.

Namık Paşa Paris'ten hareketle üç gün sonra Frankfurt'a muvasalat etmiş ve buradan Berlin, Petersburg tarikiyle döneceğinden ve buralarda da bir müddet kalması iktiza ettiğinden, kendisine tevdi edilen İngiltere Kırallı, Başvekili ve Hariciye Nazırının cevaplarını bir an evvel İstanbul'a ulaştırmak için, bu mektupları kendi tarafından yazılan 10 Zilk'ade 48

¹ Bu anlaşma Reşat Ekrem'in "Osmanlı muahedeleri ve kapitulasyonları" adlı eserinde (s. 160-161) Kütahya muahedesi diye dercedilmiştir ki, tamamiyle yanlıştır; böyle bir muahedenin zaten mevcut olamayacağını, aşağıda ispat edeceğiz.

² Karş. Kâmil Paşa, C. III., s. 140.

³ Başvekkâlet arşivi, sand. 220, sı. yok, tarih 10 Zilk. 48.

(= Mart sonu Nisan başı 1833) tarihli üç kıt'a mektupla¹ beraber, maiyetinde bulunan Yüzbaşı Haydar Bey vasıtasıyla Viyana ve Belgrad yolu ile İstanbula göndermiştir.

Ernst Molden eserinde (s. 43) Namık Paşa'nın Londra'da soğuk bir tarzda karşılanması, İngiltere'den beklenen bütün ümitleri kırmıştı ve bu sırada İstanbul'da İngiliz nüfuzu çok zayıftı demektedir. İngiltere her ne kadar büyük mecburiyetler karşısında Osmanlı teklifini reddetmiş ise de, Türk elçisini diğer elçilerin özenecekleri bir şekilde karşılamıştı. Namık Paşa Mavroyani ile beraber, bizzat Kral tarafından Windsor² sarayına davet edilerek, üç gün burada misafir edildiler.

Namık Paşa, buradaki hatıratını da gönderdiği tahrirata ilâve etmeği ihmal etmemiştir. Namık Paşa bu tahriratında çok parlak bir şekilde ağırlandığını, yemekte daima Kraliçenin sağında oturduğunu yazmakta, Kral ve Kraliçe ile olan samimi musahabelerinden, at gezilerinden bahsetmektedir. Bu musahabelerde Kral Padişahın resmini talep ediyor, Namık Paşa hususi mektebin Padişahın şerefine tatilini rica edebiliyor; nihayet Kral Fransa'nın, Mehmet Ali'nin fesadında methaldar olduğunu ve İngiltere'nin Fransa ile ittifakından memnun olmadığını beyan edecek derecede Türk elçisine açılıyor.³

Konya meydan muharebesinin neticesi İstanbula 27 Aralık 1832, Viyana'ya ise 15 Ocak 1833 te vusûl buldu. Konya meydan muharebesinin neticesi İstanbul'da büyük akisler tevhit etti. Osmanlı İmparatorluğu mahvolmak derecesine düşmüştü; çünkü Namık Paşa'nın Londra müzakerelerinden bir netice çıkmadığı gibi, bundan evvel vaki olan Rus teklifinin kabul edilmemesi yüzünden, Ruslar da darılmış bir vaziyette bulunuyorlardı; yahut Osmanlılar bu kanaatta bulunmakta idiler⁴.

Fakat Ruslar, bilhassa İngiltere'den yapılan müzakerelerden bir netice çıkmadığını görünce bu işin peşini bırakmadılar.

¹ Başvekâlet arşivi, sand. 220, s. No. yok, tarih 10 Zilk. 48.

² Londra'nın 34 km. garbında bir kasabadır; 1931 sayımına göre nüfusu 20284 kişidir. İngiltere hanedanı 1917 tarihinde itibaren Windsor adını hanedan adı olarak almıştır.

³ Başvek. arş. sand. 220, s. No. yok, tarih 10 Zilk. 48.

⁴ G. Rosen, Geschichte der Türkei ..., c. I, s. 163-164.

Rusya'nın hususi elçisi General *Murawieff* (Muravyef) 21 Aralık'ta, yani Konya meydan muharebesinin vuku bulduğu gün İstanbul'a gelmiş ve *Ribeupierres*'in yerine Rus elçisi olan *Butenieff* (Butenef)'in yardım teklifini tekit ve teyit ederek, Mehmet Ali ile anlaşma hususunda yardımda bulunmak için Sultan'ın emirlerine âmade olduğunu bildirmişti¹.

İstanbul'da da Rus yardımı hakkındaki nokta-i nazarlar birbirinden çok farklı idi: Divan böyle bir yardımın tamamiyle aleyhinde bulunmakta ve Rus yardım teklifinin reddedilerek Mehmet Ali ile doğrudan doğruya anlaşmak arzusunu izhar etmekte idi. Sultanın itimat ettiği Ahmet Fevzi Paşa² gibi bazı rical ise bilâkis Rus yardımını istemekte idiler.

II. Mahmut Rus ve Fransız tesirleri arasında bir iki gün bocaladıktan sonra kaybedecek vakit olmadığından, Rus teklifini kabul etmiş ise de ertesi gün bunun tehlikesini düşünerek sözünü geri almıştı. Fakat Ocak ayı başında Londra'dan gelen haberler, maddi bir yardımın temin edilemediğini bildirdiğinden, II. Mahmut bunun neticesi olarak, Devlet ricalini, 3 Ocak'ta, Harbiye Nezaretinde, bizzat hazır bulunduğu bir içtimaa davet etti.

II. Mahmut bu içtimada hazır bulunanlara, vaziyetin çok tehlikeli olduğunu izah ederek, bu azgın âsiye karşı ne gibi bir vasıta kullanılacağını sordu. Bu hususta elde artık hiçbir şey kalmadığından, meclis susmuştu. Bunun üzerine II. Mahmut elde mevcut az kuvvetin başına geçerek vatani müdafaaya gideceğini bildirdi. Nihayet mecliste bulunanlar Mahmut'tan Rus Çarının yardım teklifinin kabul edilmesini rica ettiler³.

İşte *Hünkâr iskelesi* muahdesiyle neticelenen Rus yardım teklifi bu şartlar içinde kabul edilmişti.

Rus hususi murahhası *Murawieff* ile (Rosen'e göre) şu noktalar üzerinde anlaşıldı:⁴

1. General *Murawieff*'in yaveri *Miralay Duhamel* Kütahya'ya gidecek orada mevcut olan Osmanlı ordusunun vaziyet-

¹ G. Rosen, *Geschichte der Türkei* . . . c. I., s. 164.

² Mısır meselesinin ikinci safhasında, Nizip vek'asını müteakip, donanma ile birlikte, Mehmet Ali'ye iltica etmiş ve bundan dolayı Firari lakabını almıştır.

³ G. Rosen, c. I., s. 165.

⁴ G. Rosen, c. I., s. 164-6.

hini gözden geçirecek ve bundan sonra Konya'da bulunan Mısır Başkumandanlığı ile temasa gelerek, kendisine babasıyla yapılacak olan anlaşmayı anlatacak ve Rus Çar'ının Mısır ordusunun daha fazla ilerlemesi, Rusya için, bir meydan okuyuşu şeklinde kabul edeceğini bildirecekti.

2. Murawieff İskenderiye'ye, Mehmet Ali'ye gidecek ve Rus Çar'ının bu ihtilâflı meselenin halinde büyük bir alâka duyduğunu bildirecekti.

Halil Paşa, Mehmet Ali'ye gönderilecek ve Murawieff'in de tavassutu ile bir anlaşma için müzakereye başlayacaktı.

Mehmet Ali'ye Akkâ Paşalığı da verilecekti; kendisinden donanmanın teslimi ve ancak Sultanın izin vereceği küçük gemilerle iktifa etmesi istenmekte idi. İşte Mehmet Ali bu şartlarla affedilecekti.

Görülüyor ki, Rosen'e göre, Rus Generali hem Osmanlı murahhaslarına Mehmet Ali ile anlaşmada yardım edecek, hem de Mehmet Ali'nin Osmanlı devletine karşı yaptığı düşmanca hareketlerine bir son vermesi için tavassut ve teşebbüste bulunacaktır. Fakat Halil Paşa'ya verilen talimatnamede¹ birinci noktaya temas edilmediği gibi, Osmanlı murahhasları Mehmet Ali'nin Murawieff hakkında kullandığı lisandan şüphe ederek, Rus Generali ile Mısır'da temasa bile gelmemişlerdi². Bundan başka Murawieff'in verdiği lâyhadan³ da Türk murahhaslarının gönderileceğinden zaten haberi olmadığı anlaşılmaktadır.

Ernst Molden eserinde Murawieff Türk elçilerini beklemeden Mısır'a hareket etti diyor.⁴ Türk elçilerinin Mısır'a muvasalatlarında Rus murahhasının henüz burada olduğunu yukarıdaki izahtan ve ayrıca Murawieff'in İstanbul'a avdetinde Babiali'ye takdim ettiği, zikri geçen lâyhadan anlıyoruz; fazla olarak Mehmet Ali ile Murawieff arasında şiddetli münakaşaların geçmiş olması da doğru değildir⁵. Murawieff'in Babiali'ye

¹ Bağvekâlet arşivi, sand. 73, s. 20364 A; Lûtfi tarihi, c. iv. s. 183-185. Lûtfi tarihindeki talimatname eksiktir.

² T. T. E. M. . No. 19 (96) , s. 89; Bağvekâlet arşivi, sand. 73, s. 20382. Mecmuaya tarih alınmamıştır; vesikanın tarihi 11 Ramazan 1248.

³ Bağvekâlet arşivi, sand. 72, s. 20119.

⁴ Ernst Molden, s. 45.

⁵ Ernst Molden, s. 45, -Çar senin dostun değildir; o, Sultanın dostudur ve dostu kalacaktır.- Karg. Prokesch-Osten, s. 31.

verdiği lâyiha bunu katiyetle tekit etmektedir¹. O halde Ernst Molden de, Viyana arşivinde yaptığı derin tetkik ve incelemelerine rağmen, malzemenin eksikliği dolayısıyla, meseleyi lâyikiyle kavrayamamış ve izah edememiştir. Ernst Molden Osmanlı murahhası olarak Mısır'a gönderilen Halil Paşa'yı Husrev Paşa'nın oğlu olarak gösteriyor ki, bu da yanlıştır².

Prokesch - Osten da "Duhamel, İbrahim'in karargâhına gidecek ve Halil Paşa'nın anlaşmak üzere Mısır'a hareket ettiğini bildirecekti, diyor³. Bu noktanın da hakikata uygun olmadığı anlaşıyor. Duhamel Rus elçiliğine verdiği takrirde, Murawieff hususi elçiliğine temas ediyorsa da, Halil Paşa'dan katiyen bahsetmemektedir⁴.

Kâmil Paşa'nın eserinde de bu hususta şu malûmat vardır : "Bu diplomatin vürudü (Murawieff), Rusya'nın Mısır'a ve yahut lâakal Rusya İmparatorunun beyan-ı iğbirarını müeddi olur zannolunurken Mısır valisi ile Rusya mebusu beyninde muamele-i nevazişkârane ile i'tilâf-ı tam husulê gelmiş olması badi-i taaccüp olup Mehmet Ali devlet-i metbuası hakkında hissiyat-ı halise izhar ederek Mōsyō Murawieff'in ricası üzerine İbrahim Paşa'ya tevakkuf emri verilmişken ve benaberrin kırk gün mütareke dahi kararlaştırılmış iken Fransa sefirinin vürud eden tahriratı işi alt üst ederek maksadının zıddı bir netice husulünden ihtiraz olunur idi⁵."

Kâmil Paşa bu fikrinde mübalâğa etmektedir. Murawieff'in Mısır'a gelişi meseleyi halletmiş değildi. Meselenin halli Mehmet Ali'nin şartlarının kabulü ile olacaktı; Mehmet Ali Osmanlı saltanatını yıkarak Osmanlı İmparatorluğunu kâmilten idaresi altına alamıyacağını, böyle bir hâdisenin bütün Avrupa devletlerini silâhlı olarak kendi karşısına çıkaracağını anlamıştı. Bu sırada İbrahim Paşa'nın gayesi Tunus'tan Bağdad'a kadar Arapça konuşan ülkeleri ve milletleri müstakil olarak, Mısır'ın idaresi altında toplamak; Mehmet Ali'ninki ise daha

¹ Başvekkâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20119.

² Ernst Molden, s. 44, not 2.

³ Prokesch - Osten, s. 28.

⁴ Lûtfi terihi, c. iv., s. 24 - 25.

⁵ Kâmil Paşa, c. iii., s. 141.

mutedildi ve Mısır Kölemen İmparatorluğunu ihya ve Filistin ve Suriye'den maada Anadolu'nun cenup kapılarını da elde etmeği istihdaf ediyordu¹.

Elde edebildiğim kaynak ve vesikalara istinaden vardığım netice, Murawieff'in Osmanlı elçilerinin gönderileceğinden haberi olmadan Mısır'a gitmiş olmasıdır. Mehmet Ali'nin ayrıca Osmanlı murahhası olup olmadığını anlamak ve olması icabetliğini ima yollu Murawieff'e sorduğu sualler buna delâlet ettiği gibi, Murawieff'in lâyihasında bildirdiği Mehmet Ali Paşa'ya İstanbul'a murahhas göndermesi hususundaki teklifi de bunu tekit etmektedir. Mehmet Ali'nin ordusuna dur emri vermesi her ne kadar Murawieff'in ısrarı üzerine gibi görünüyorsa da, bunun hakikî sebebi Rus Generalinin tehdidi ve ısrarı olmayıp, bilâkis Mehmet Ali Paşa'nın arzusunun tamamıyla yerine gelmiş, yani Halil Paşa'nın Mısır'a anlaşılmak üzere gönderileceğini haber almış olmasıdır. Mehmet Ali Rus Generalinden memnun bile ayrılmıştır; çünkü Rus Generali anlaşmanın hangi şartlar dahilinde yapılacağı meselesinin Rusya'yı ilgilendirmediğini sarahaten söylemişti. Şu halde Avrupa tarafından Mehmet Ali'ye karşı yapılan en kuvvetli tazyik bile muhasamata son verilmesini istemekten başka bir şey yapmadı, bundan dolayı Osmanlı murahhasları nihayet Mehmet Ali'nin tazyik, hattâ tehdidi karşısında, onun ağır şartlarını kabul etmek zorunda kaldılar.

Rusya haddi zatında Osmanlı Devletinin bir derece daha zayıf düşmesini isterdi; çünkü Rusya'nın emelleri zayıf bir Türkiyede daha kolaylıkla kabili tahakkuk idiler; fakat İbrahim Paşa'nın Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi, aksine olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetlenmesini mucip olabilirdi. Dikkat edilecek olursa Mehmet Ali'nin zaferleriyle tehlikeye düşen Osmanlı memleketi değil Osmanlı hanedanı idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun başına haris ve Avrupa medeniyetini ve tekniğini kabul ve iyi bir surette tatbik eden bir hanedanın geçmesi Rusya'nın öteden beri güttüğü emellerine büyük bir engel olabilir ve o ana kadar, bilhassa Edirne muahdesiyle elde edilen, Rus muvaffakiyetlerini ve imtiyazlarını yok edebilirdi. Bundan dolayı Rusya her ne pahasına olursa olsun II. Mahmud'un sü-

¹ Davut Berekât, s. 89 - 90.

kûtuna mâni olmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu o zayıf vaziyetinde bırakmak zaruretinde idi. İşte Mısır meselesi esnasında bu nokta-i nazar Rus siyasetinin temelini teşkil etti¹.

Murawieff'in İstanbul'a gelmesi üzerine akdedilen müzakereler, İstanbul'da Rus ve Fransız rekabetini son raddeye getirdi ki, bu rekabette İngiltere ekseriya Fransa'yı, Avusturya ise Rusya'yı iltizam etti².

Fransa bu ana kadar İstanbul'da bir maslahatgüzar bulundururken, bu vaziyet karşısında Baron Roussin'i büyük elçi olarak gönderdi. Baron Roussin 17 Şubat 1833 tarihinde İstanbul'a geldi³. Bundan dolayı büyük entrikalar ve siyasi oyunlar çevirecek derecede kuvvetli olmayan Butenieff'in faaliyeti fena bir vaziyete girdi⁴. Bunun üzerine Murawieff'ten sonra Çarın itimadını kazanmış olan Kont Orloff, büyük selâhiyetlerle İstanbul'a fevkalâde elçi olarak gönderildi. Kont Orloff 5 Mayıs tarihinde İstanbul'a muvasalat etti⁵. Bu sıralarda Ottenfels Avusturya elçisi olarak İstanbul'da bulunuyordu; fakat Mart ortalarından itibaren Baron Stürmer elçi tayin edildi. Ekim'den itibaren İstanbul'da bulunan Stürmer hakkında Fransızlar birçok entrikalar çevirmişler, hattâ bidayette Osmanlılar nezdinde onun hakkında bir adem-i itimad bile uyandırmaya muvaffak olmuşlardı⁶. Görülüyor ki, Fransızlar yalnız Ruslar aleyhine değil aynı zamanda Rusya'yı iltizam eden Avusturya'ya karşı da cephe almaktadırlar. Prokesch-Osten da bu sırada Avusturya namına Mısır'da anlaşma şartlarını hafifletmek üzere Campbell ile, bilhassa Mehmet Ali'nin Adana'dan vazgeçmesi için çalışmaktadır⁷.

Bu sırada Mısır meselesinin sıklet merkezi İstanbul'da idi. Rusya ve Fransa Babıali'ye yardım etmek hususunda birbiriyle müsabakaya girişmişlerdi. 25 Aralık'ta Fransız ajanı Mimaule ve Amiral Hugon'a Mehmet Ali'ye tazyik yapılması

¹ Ernst Molden, s. 42.

² Aynı eser, s. 42.

³ Aynı eser, s. 53.

⁴ Goryanof, (Gorainof, Serge). Devlet-i Osmaniye ve Rusya siyaseti (terc. edenler: Macar İskender ve Ali Reşat), s. 64.

⁵ Ernst Molden, s. 63.

⁶ Aynı eser, s. 43.

⁷ Prokesch-Osten, s. 44.

için talimat verildi. Fakat Babıali bu gibi vaitlerin neticesini bekleyecek vaziyette değildi; bundan dolayı yukarıda zikredildiği gibi, 29 Aralık'ta Rus Generali Murawieff'in Mısır'a gitmesi kararlaştırıldı¹. Murawieff Mısır'a Çarın bir elçisi olarak gidecek ve Mehmet Ali'nin deruhte ettiği son hareketlerin Rusya için ehemmiyetsiz bir şey olmadığını, Mehmet Ali bu vaziyette devam ederse, isyan hareketlerinin bir düşmanı olan Rusya Çar'ını, Sultanın yanında bulacağını bildirecekti. Fakat Babıali bir taraflı siyaset takip edemezdi, umumî durum çok nazikti; bir taraflı siyaset takip edilerek neticelerini beklemeğe müsaadesi yoktu; bundan dolayı, aynı zamanda Fransızların da teşvikiyle, Mehmet Ali ile doğrudan doğruya anlaşmak üzere, Tophane Müşiri Halil Rifat Paşa'yı Amedi-i Hümayun Reşit Bey'le beraber Mısır'a gönderdi².

Osmanlı murahhaslarına verilen talimat şunları ihtiva ediyordu³:

Hatt-ı Hümayunun verilmesi,

Mısır, Girit ve Cidde eyaletlerinin ipka edildiği,

Sayda, Trabulus-Şam eyaletlerinin, Kudüs, Nablus sancaklarının yeniden tevcih edildiği,

Mehmet Ali bunlarla iktifa etmiyerek, Şam-ı Şerif ve belki de Halep taraflarının kendine ilhakını ve Adana mıntakasından kereste kesmek ve nakletmek mezuniyetini istediği takdirde, bunların savuşturulmasına çalışılması,

Şam eyaleti için ısrar ettiği takdirde, meselenin İstanbul'dan istizan edilmesi,

Harp esiri olarak Mısır ordusunda bulunan Reşit Mehmet Paşa'nın muazzezden İstanbul'a gönderilmesi,

Osmanlı ordusundan alınan esirlerin ve harp ganimetlerinin kâmilan iadesi,

Mısır kuvvetlerinin geri çekilmesi,

¹ Ernst Molden, s. 44.

² Bağvekâlet arşivi, sand. No. 73, s. No. 20364; Lâtîfi tarihi, c. iv., s. 183-185; (Talimatnâmenin ihtiva ettiği bazı maddeler eksiktir); karşı. Ernst Molden, s. 44. Avrupa müverriblerinin hapsinde bu şartlar eksik bulunmaktadır.

³ Lâtîfi tarihi, c. iv., s. 26; T. T. E. M. No. (96) 19, s. 85 vd.

Mehmet Ali'ye meyledenlere sahabet edilmemesi,

Devlet-i aliyenin harp dolayısıyla vuku bulan birçok masraflarının ve biriken vergilerin ödenmesi,

Yeniden büyük gemilerin inşa edilmemesi,

Mısır'da Darphane-i âmireyi zarara sokacak para basımından vazgeçilmesi,

- Bundan başka Hicaz'da nüfuzunun azaldığına tahammül edemeyen Babiali -

Mehmet Ali'nin taraftarı olan Şerif Mehmet (Muhammed) bin Avn yerine eski Şerif Abdülmuttalib'in geçirilmesi,

Yeni tevcih edilen yerlerin vergilerinin şimdiden iyi bir şekilde tesbit ve hususi kayıtlarından çıkarılacak olan bu mıntakaların eski vergi miktarlarının üzerine biraz da zam edilmesi.

Bundan başka Mehmet Ali'ye gerek Sadaret Kaymakamından¹, gerek Seraskerlik makamından² ayrı ayrı tahrirat gönderilmişti.

Sadaret Kaymakamı tarafından yazılan mektupta ezcümle, kendisinin Padişah'ın indinde büyük itibarı olduğuna ve son hâdiselerin ancak Akkâ meselesinden çıktığına temas edilerek İslâmlar arasında daha fazla kan dökülmesinin önüne geçilmesi için, *bundan evvel iş'ar edildiği veçhile Tophane-i amire Müşiri Halil Rifat Paşa'nın Amedi-i Divan-ı Hümayun Mustafa Reşit Bey'le beraber afvı ihtiva eden hattı şerif gönderildiği zikrediliyor ve adeta rica eder bir lisanla tahtı itaata girmesi temenni ediliyordu.*

Serasker tarafından gönderilen tahrirde de, bundan evvel Halil Paşa'nın anlaşılmak üzere Mısır'a gönderilmesini istediği halde o zaman Halil Paşa'nın Kaptan'ı Derya bulunması, derhal gönderilmesine mâni olduğu, bu defa bu arzusunun yerine getirilerek, bir hattı hümayun ile affedildiği ve artık lâıyk olmayan hareketlerden vazgeçmesi rica yollu temenni edilmekte idi.

Osmanlı İmparatorluğu Mehmet Ali ile, yukarıda Halil Paşa'nın talimatnamesinden öğrendiğimiz şartlar dahilinde,

¹ Başvekkâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20364 B.

² Başvekkâlet arşivi, sand. 72, sı. 20364 C.

anlaşmak isterken, Mehmet Ali ve İbrahim Paşa'ların bu husustaki fikri şu merkezde idi:

İbrahim Paşa babasına yazdığı bir mektupta bu husustaki fikirlerini şu suretle hulâsa ediyor¹:

"20 Ocak ayında ordumuz Konya'dan hareket etti; soğğun şiddetinden ve nakil vasıtası olarak kullanılan deve-lerin azlığından dolayı, küçük birlikler halinde ilerliyoruz. İstanbul'dan gelen haberlerden yolumuz üzerinde bize mukavemet edecek bir kuvvetin mevcut olmadığını anladık; İstanbul'da bile mukavemet için hiçbir hazırlıkta bulunulmamaktadır. Bu da onların artık bütün ümitlerini sulhte aradıklarına en büyük bir delildir. Bu sulhu temin için Halil Rifat Paşa'yı sana gönderdiler; fakat ben şu kısa görüşümle anlıyorum ki uğursuz (meş'um) Sultan Mahmut tahtta durdukça hakiki bir sulh temin edilemez, ihtilâflara katî bir son verilemez. Bu talihsiz ümmete olan sevgimiz ve bu husustaki gayretimiz hakkı için bize farz olan yalnız kendi maslahatımız değil, aynı zamanda her şeyin üstünde ve her şeyin önünde tuttuğumuz bu ümmetin menfaati ve selâmetidir. Bunu düşünerek bundan evvelki karara dönmeli ve bu uğursuz Sultanı hal ve yerine Veliahtı tahta çıkarmalıyız; ta ki bu hal bu ümmeti derin uykusundan uyan-dırmağa sebep olsun.

Avrupa buna muhalefet eder diye itiraz edersen, hiç sakınma, Avrupa'nın müdahalesine vakit bırakmayız ve bu suretle bu taraftan gelecek olan tehlikeyi önlemiş oluruz; ülkümüz duyulmadan yapılmış, Avrupa emrivaki karşısında bırakılmış olur. Avrupa bu devletteki hırs ve tamalarını, tatmin için fırsat bekliyor. Bundan dolayı hâlâ onun idaresi altında bulunmak ve arkasından gitmek bize düşen bir vazife sayılamaz. Bundan başka 84 (?) senedir gerçekleşmesine çalıştığı bir hatt-ı hareketten Avrupa'yı menetmek kudretimiz dahilinde midir?

Biz tanrıdan yardım dileriz, vaziyet ne olursa olsun ileride vukubulacak olan şeyin bu gün vukubulması daha hayırlıdır. Bunun tahakkuku için Allaha sığınarak Bursa'ya ve Mudanya'ya doğru ilerlemeğe azmettim. Senden veyahut

¹ Davut Borekât, s. 86-87.

İstanbul'dan beni ilerlemekten menedecek her hangi bir haber almama vaktin müsaadesi yoktur. Burada (Konya) mintakanın fakir oluşu dolayısıyla askerin iâşesi mümkün değildir. Bundan dolayı yapılacak yegâne şey Bursa'ya gitmektir. Ben size oradan hâdiselerin inkişafına göre alacağımız kararları tatarla bildiririm..

İbrahim Paşa Bursa'ya erişmeden, yukarıda temas ettiğimiz veçhile babasından aldığı emir mucibince Kütahya'da durmuştu. İbrahim Paşa, Halil Rifat Paşa ile babası arasında sulhun yapılabileceğine ihtimal veriyorsa da, bu husustaki düşünceleri babasından ayrı idi. İbrahim Paşa Ruslar'dan korkmuyor, onlarla harbetmekten çekinmiyordu. Fransa elçisinin Kütahya'ya kendisine gönderdiği memura "İstanbul'a giderek, Sultan'la beraber kahve içmeği çok arzu ettiğini, Rus meselesini katıyen mühimsemediğini," bildirmişti. Bundan başka II. Mahmut ile yapılacak bir sulhun daimî olmayacağına, harbe daha kuvvetli bir surette hazırlanabilmek için bir mütareke halinde kalacağına inanıyordu. Bundan dolayı 3 Şubat tarihinde babasına yazdığı mektupta şöyle diyordu:¹

"İstiklâl maddesi iki elçi² ile beraber yapılacak müzakerelerde en başta gelmelidir; çünkü istiklâl hayatı bir meseledir ve dolayısıyla her şeye tekaddüm etmesi icabeder. Bunu temin ettikten sonra Antalya, Adana ve Kıbrıs adasını istemeliyiz³. Mümkün olduğu takdirde Tunus ve Trablus (Garp) da bunlara ilâve edilmelidir. Bunlar isteklerimizin en azı olmalıdır. İstiklâlimizi elde etmekteki gaye ülkemizi merkezileştirmek ve onu garantilerle çevirmektir; bunun için elden geldiği kadar ısrar etmeliyiz. İstiklâlimizi elde edemezsek sarfettiğimiz bütün bu mesai boşa gidecektir. Eğer bu "habis" hükümetin idaresi altında kalacak olursak, bizi ardı arkası kesilmeyen talepleri ile ızaç etmekte devam edecektir... Antalya ve Adana'yı istemek-

¹ Davut Berekât. s. 89-90.

² Davut Berekât, "iki elçi," den Halil Paşa ve General Murawieff'in sikredildiğini bildiriyorsa da, zannınca bundan maksat Halil Paşa ve Regit Bey'dir.

³ Anlaşılan İbrahim Paşa, Şam ve Halep te dahil olmak üzere bütün Suriye'nin ilhakını gayri kabil-i münakaşa addediyor ve bunları zikretmeğe bile lüzum görmüyor.

teki sebep, kereste ihtiyacımızı temin etmek içindir. Çünkü donanmamızın istikbali, memleketimiz keresteden mahrum olduğu müddetçe, buna bağlıdır. İngiltere'nin bize kereste ihracını menettiğini ve sen de Avusturya'ya muracaat ettiğini, fakat reddedildiğini yazıyorsun... Kereste meselesinin ehemmiyetini daha fazla tebarüz ettirmeğe lüzum görmüyorum; çünkü bizzat sen yeni emrinde Türk ordusunu karşılamak hususunda ittihazi elzem olan bütün vesilelere baş vurmamızı emrederken diğer taraftan bütün kuvvetimizi kereste istihsali için sarfetmemizi tavsiye etmiştin. Kıbrıs'ın Mısır'a ilhakı ise münakaşa götürmez bir zarurettir: Kıbrıs evvelâ donanmamıza bir üs vazifesi görecektir, saniyen Babıali'ye karşı ölkemize girecek bir yolu kapayacaktır. Müzakereler esnasında Bağdad'ı, sonra terk etmek üzere isteyebiliriz. Burası Sennar¹ gibi Mısır'a çok uzaktır, idaresi için büyük meblağlara ihtiyaç vardır ve bu bakımdan fazla değeri yoktur..

Yukarıda zikredildiği gibi, Mehmet Ali, İbrahim Paşa'nın 28 Aralık'ta beyan ettiği, ilerlemek hususundaki, fikrini tasvib ederek oğluna ilerlemesi için emir vermişti. Bunun üzerine İbrahim Paşa da 20 Ocak'ta Konya'dan hareket etmişti. Fakat İbrahim Paşa Osmanlı ricalini telâşa düşürmemek ve onları gafil avlamak için esir olan saf Osmanlı Sadrazamı Reşit Mehmet Paşa'yı pöhpöhlenerek kandırması ve ona Mısır ordusunun ilerlemesinin sebebini şu suretle İstanbul'a bildirmişti²:

“Taraflı Sadrazamiden vürud eden şikâanın aynen suretidir.

“Al-abdû yûdebbiru vallahu yükaddiru mazmun-i hakikat-nûmunu müktezasınca bu aralık Konya'da ikametimiz her çend şuunat-i kevnîye ve mukadderat-ı ilâhiye iktizasından olarak lillahlilhamd cümlemiz ehl-i islâm olduğumuzdan ziyadece teessûf edecek değil ise de artık cemi milel ve ümem indilerinde menfur ve alalhusus beynelmüslimin mebguzu ilâhi olduğu gayrı mestur olan imtidad-ı muharebe ve sefk-i dimâ-i beşeriye maddesi nezdî mekârimvefd-i Şahanede tecvîz buyurulmadığından bu defa mübarek kariha-i suphiye-i hilâfetpenahiden halen

¹ Eski Sennar coğrafi terimi, Gök- ve Ak-Nil arasında bulunan ve burdudu tesbit edilmemiş olan bir bölgenin adıdır. Bu terim bugün eskimiştir.

² Başvekkâlet Arşivi, sand. 70, nr. 19894.

Tophane-i amire müşiri saadetlû Halil Rifat Paşa oğlumuz mahsusan Mısır valisi atufetlû Mehmet Paşa (Mehmet Ali Paşa kasedilmektedir) hazretleri tarafına mübarek hatt-ı Hümayun-ı Şahane ve memurin-i kâffe ile (memuriyet-i kâffe) tayin buyurulup hemen bahren gitmek üzere olduğundan ümmet-i merhume meyanında ve şu eyyam-ı mübarekede şeran ve aklen bir veçhile caiz görülmeyen vukuat-ı gayr-i lâyika in şaallâhu tealâ külliyyen bertaraf olarak evvel beevvel matlup olan asayiş-i bilad ve ibat kaziyesi hasıl ve bizim dahi avdetimiz hizi husule mütevasıl olması memulleriniz idüğünü havi bu defa tesyir kılınan kaime-i beşaret semiyeleri reside-i saha-i vusul ve hizi dahi millet-i islâmiye iktizasınca huzuz-i derun karini husule olması ve inkılâbat-ı dehriye üzere nice vüzera ve sair büyük cenkçilerin başına gelen mutaa olunur ve cenk usulunce hasmı bozmak yer almak ve urulmuş esir olmak şiveleri ihtimalâtlan olduğu mülâhaza kılınur ise bizim bu gûna müsaferetimiz bunlara nisbetle bir şey değil ise de nevamma teessûf üzere olduğunuzu ima etmeniz taraf-ı hulusveriye olan muhalâsat ve muhabbetinizi bir kat dahi isbat etmiştir. Bu keyfiyet işarları üzere saadetlû İbrahim Paşa karındaşımıza ifade olundukta vermiş olduğu cevap şu veçhiledir: Efendim sefk-i dima-i beşeriye maddesi ötedenberu menfur olup madde-i mezburenin meyaneden defü refi canımıza minnet olduğu tariften müstağnidir. İşte hamden sümme hamden min ba'd bu misillu vukuat-ı na merziye zuhur etmiyeceği suretleri zerre kadar şüphe vermiyecek veçhile göründü ve bu ana kadar ne olmuş ise olup damen-i alvu safh ile köşe-i nisyanda setr olundu bu nimetin şükrünü eda etmek için millet-i İslâmiye ve saltanat-ı Osmaniye yolunda can ve baş feda ederek bez-i vücud eylemek üzerimize feriza-i zimmet oldu cenab-ı valây-i Vekâletpenahilerinin şimdi hemen alelacele üç beş uşak ile ve kurada menzil beygirleriyle yola çıkup bunca şan ve şöhratinizi görmüş beldelerin içinden geçerek ve birtakım eracif makulesinin lisanına düşerek avdetleriniz caiz olmayıp mademki aradan muhasama kaziyesi kalktı ve cümlemiz ehl-i islâm olup Devlet-i Aliyyenin bendesiyiz saye-i Şahanede ne makamınızın şerefine ve ne de bizim bendeliğimize lâayık görülemez bizim dahi işte bu mevsimde idare ve zahire cihetiyle Konya'da geçinmemiz ne

derecelerde müşkül ve burada daha ziyade eğlenilse askerlerimizin telef olmasına badi olması muhtemel idüğü ve fakat bu sebeb-i müstakille ile buradan hareket ve Bursa taraflarına doğru azimet eylememiz zaruret lâzım geldiği re'yülayn meşhud-ı devletleridir. Bursa tarafları Asitane'ye yakındır oralarından bilizze veliclâl lâzımgelen ta'zim ve tekrim ile buyursanız daha münasip olur ve eğer orduy-i Hümayun orada ise tarafımızdan bir kasdın sudurundan korkulmasın, zira şimdi bizim Bursa'ya doğru gitmemiz ancak muzayaka-i idaredendir, yoksa başka garaza mebni değildir; binaenaleyh Konya'da kalarak bunca ibadullâh olan asker telef olsun ne revay-i hak ve ne riza-yi Şahane'ye muvafıktır. Feamma asker-i Şahane orada ise ordularımızı yanyana kurarız ve karındaşcasına geçiniriz. Allah etmesünki bizden bir tavr-ı na merziye sudur etsün. Bu abd-i fakirin hiçbir zamanda söz ve sazımdan nükül etmediğim bit-tecrübe malûm-ı devletleri olup bu defa dahi kelâmımda (...) hile ve hud'anın olmadığı (...) mahsûs-u alileridir, yine rey ve irade sizindir deyu hatm-i kelâm etmiş olduğu ve filhakika bu mevsim-i şedidede (şeditte olacak) askerleri Konya'da sıkışmayup rahatsız olduğundan başka zahire ve me'külat babında ve yakacak odun hususunda muzayaka ve ıztırapları derece-i kemal olduğu dergâr ve çarşu ve pazara giden dört beş nefer uşak bendelerinin dahi takrir ve şehadetlerinden aşikâr olmağla Paşay-ı müşarünileyh hazretlerinin işbu kelâmlarından bir sıfat (?) veyahut başka bir suret anlaşılmadığı biminnihî tealâ malûm-ı atıfetleri buyurulmak için işar olundu Sultanım., 21 Ş. (Şaban) 48 (- Ocak ortaları).

Murawieff Mısır'a hareket ederken Duhamel de İbrahim Paşa'ya gönderilmişti. Duhamel Rus elçiliğine takdim ettiği takririnde, İbrahim Paşa'ya ileri hareketini durdurmasını, babası ile anlaşmak üzere General Murawieff'in Mısır'a gittiğini, daha şimdiden Rus donanmasının mühim bir kısmının hizmet-i irade-i seniyyeye tahsis edildiğini bildirdiğini yazmıştı. Murawieff'e gelince, İstanbul'a avdetinde, Babıali'ye takdim etmiş olduğu lâyi-hada, Mehmet Ali ile olan mülakatlarını hulâsaten şu tarzda anlatmaktadır¹:

"Ocak'ın birinde İskenderiye'ye varılmış ve ikisinde Meh-

¹ Bağvekkâlet argivi. sand. No. 72, sı. No. 20119.

met Ali ile ilk mulakat yapılmıştır. Mehmet Ali bu mükâmelede Murawieff'e istediklerini tahriren bildirmesini, kendisinin de tahriren cevap vereceğini söylemiştir. - Murawieff tahriren bildirecek bir şeyi olmadığını, Çarın şifahi olarak arzularını tebliğa memur olduğunu, bu arzunun ise kan dökülmesine bir son verilmesinden ve metbuuna karşı arz-ı inkıyad etmesinden ibaret olduğunu bildirmiş,-fakat Mehmet Ali'den daima kaçamaklı cevaplar almıştır. -Murawieff, Mehmet Ali'den katî bir cevap alamadığından, bundan sonraki mülakatında memuriyetini ve Çarın arzularını yeniden tekrar etmiş,-Mehmet Ali cevaben, bendelik sıfatıyla muttasıf olmaktan bir an hali kalmadığını ve İmparatorun arzusunu yerine getireceğini bildirerek, Generalin önünde, oğluna, düşmanca hareketlerini kesmesini âmir bir tahrirat kaleme aldirmiş ve bu emrin tatbiki için 20 gün müsaade istemiştir (4, 16 Ocak).

Murawieff Rus Çar'ının, Osmanlı İmparatorluğuna Karadeniz donanmasıyla yardım etmek üzere olduğunu beyan ve Çarın isyan hareketlerinin düşmanı olduğunu bildirmiştir.-Mehmet Ali cevabında uyduğu (anlaşılan Osmanlı murahhaslarıyla) zaman sadık bir bende olacağını ve vergi vereceğini bildirmiş, fakat Çar'ın da, her halde, kendisinin gadre uğramasını isteyeceğini söylemiştir. - Çar'ın mütevassıt bir rol oynamıyacağını, arz-ı itaat etmesini istediğini bildiren Murawieff, Mehmet Ali'den taraf-ı Şahaneye arz-ı itaatını bildirecek bir zatın gönderilmesini söylemiştir. - Fakat Mehmet Ali kendisinde böyle münasip bir şahsın bulunmadığını bahane ederek reddetmiştir.-

Bilâhara yalnız Murawieff ve kendi tercümanı Bogos Bey'le kalan Mehmet Ali, Murawieff'in husumetin terki kâfi gelirmiş sualine karşı, -ben sâkit kalırım ve cevaba intizar ederim demiştir.-Murawieff nereden cevap bekleyeceğini sormuş ve ne kendisinin, ne de hükümetinin bu hususta verecek bir cevabı olmadığını, Zat-ı Şahanenin de (anlaşma hususunda) daha evvel hareket edeceğini ummadığı söylemiştir¹. Mehmet Ali bunun ilk olarak vukua gelmediğini ileri sürerek, zat-ı şahanelerinin birçok

¹ Bundan kati olarak anlıyoruz ki, yukarıda temas ettiğim gibi, Murawieff, Babıali'nin, Halil Paşa'yı Mısır'a murahhas olarak göndermeğe karar verdiğinden haberdar değildir.

defalar Mısır'a hususi memurlar gönderdiğini, bundan başka bu hususta Sadrazamı murahhas kabul edebileceğini ve iki günde Tarsus'a gemi gönderebileceğini söylemiş ve Murawieff'in itirazlarına rağmen, işin iyi bir şekilde tesviye edileceğini belirtmiştir.

Mehmet Ali Ocak'ın sekizinde vuku bulan mükâlemelerde Halil Paşa'nın gönderilmesinden çok memnun olduğunu, sabahlara kadar uyumadığını söylemiş ve Halil Paşa'yı karşılamak için fevkalâde merasim hazırladığını anlatmıştır. - Fakat Mehmet Ali, bütün bunlara rağmen, her ihtimale karşı, İbrahim Paşa'ya imdat kuvvetleri göndermekte devam etmiştir. - Mehmet Ali sözüne devam ederek, kendisinin (Murawieff'in) daha İstanbul'da iken, Halil Paşa'nın mülakat neticelerini Babıali'ye ı̇şar edeceğini söylemiş; - Murawieff'in, Türk murahhaslarının "ruhsatı kâmileleri," yokmudur sualine de, - ruhsatları olduğunu, fakat *aralarında hiçbir tahrirat vuku bulamayacağını, tabi ile metbu arasında muahede olamayacağını, karar-ı Şahane hatt-ı Hümayun ile halka bildireceğini* söylemiştir¹.

Muravvieff bundan sonra lâyihasında, Halil Paşa'nın dokuz Ocak'ta Mısır'a muvasalatını anlatmakta, fakat buna rağmen Mehmet Ali'nin 35000 asker elbisesi diktirmek üzere bütün Mısır terzilerini çalıştırdığına, asker toplamak ve saire ile daima harbe hazırlandığına temas ederek 14 Ocak'ta hareket ettiğini bildirmektedir; son olarak ta Mehmet Ali'nin taahhütlerine rağmen hâlâ harp hazırlıklarına devam ettiği nazar-ı itibara alınarak, boş durulmamasının doğru bir hareket olacağını arzetmektedir.

Reşit Bey'le Nara burnunda birleşen Halil Rifat Paşa 21 Şaban 48² (13 Ocak 1833) tarihinde Mısır'a hareket etti ve Şaban'ın sonunda buraya vardı³. Osmanlı murahhasları ellerindeki talimatnamenin ihtiva ettiği şartlar dahilinde Mehmet Ali ile anlaşmağa muvaffak olamamışlardı. Mehmet Ali kendisine tevcih edilen yeni eyaletlerle iktifa edemiyeceğini,

¹ Demek ki, herkesten evvel müdafaa etmei icabederken, Mehmet Ali bile Kütahya Muahedesi'nin mevcudiyetini reddetmektedir.

² Başvekâlet arşivi, sand. No.73. sı. No. 20321.

³ " " " " 73. " 20382; T. T. E. M. No. 19 (96), s. 88-95; mecmuuda tarih ve imza ihmal edilmiştir; tarihi 11 Ramazan 48 dir ve Halil Rifat Paşa ile Mustafa Reşit Bey'in mühürlileridir.

Sayda ve Trabulus-Şam'a ilâveten Şam ve Halep eyaletleriyle İçel ve Alaiye sancaklarının da ilhakını talep etmiş¹ ve Konya meydan muharebesinin vuku bulduğuna ve Sadrazamın esir olduğuna temas ederek, istediklerinin yerine getirilmediği takdirde, ordusunun İstanbul'a kadar gideceğini tehdit olarak söylemiştir².

Söz esir Sadrazam'a intikal ettiğinde, bidayette, derhal mektup yazılarak Konya'dan veyahut İskenderiye'ye gelmek üzere hareket etmiş ise, bulunduğu yerden, doğru İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiş ise de, ertesi günkü içtimada (cuma günü 5 Ramazan 1248) Reşit Paşa'nın İbrahim Paşa'yı kandırarak ileri gitmek üzere anlaştıklarını ileri sürmüş³ ve bunun Dersaadete ihbar edilmemesini istemiştir. Bu vesile ile kendisine Sadrazam'ın tahliyesi tekrar edildikte, "Sadrazam efendimiz artık diyar-ı Ruma gidemez", cevabında bulunmuştur⁴. Şerif Abdülmuttalib'in Şerif bin Avn yerine Mekke Emiri tayin edilmesini de reddetmiştir⁵. Harp tazminatı için, her eyalete taksim edebildiği takdirde kendisi de hissesine düşecek miktarı vereceğini bildirmiştir. Harp ganimetlerini iade etmesi hususunda da, Hums muharebesinde elde ettiği dört gemide bulduğu topları eriterek çivi yaptığını ve Mısır gemilerinin inşasında kullandığını, bundan dolayı bunların ancak parasını verebileceğini; Konya meydan muharebesinde aldığı top ve mühimmat ile bilâhara elde ettiği dört gemiyi aynen iade edeceğini taahhüt etmiş; harp gemilerinin çoğaltılmaması meselesini kabul edemeyeceğini, çünkü bunların hepsinin Devlet-i aliyyenin hizmetine tahsis edileceğini, ancak darphane-i amirenin usulüne hâlel vermekten sakınacağını söylemiştir⁶.

Mehmet Ali Osmanlı murahhaslarıyla yaptığı müzakere-lerde çok ağır bir lisan kullanmış, Rus yardımına ve Avrupa

¹ Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, s. No. 20382; T. T. E. M. No., 19 (96), s. 92.

² Aynı mecmua, s. 93.

³ " " " s. 91.

⁴ " " " s. 95.

⁵ " " " s. 90.

⁶ " " " s. 94.

müdahalesine kulak asmayacağını beyan etmiş, böyle bir yardım ve müdahale vuku'bulsa bile, askerinin İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla hiçbir fayda temin etmeyeceğini ve icabında Rumeli ahalisini, Arnavutları ve Boşnakları ayaklandırabileceğini söylemiştir¹.

Bunun üzerine Osmanlı murahasları, böyle büyük talepleri arza bile cesaret edemeyeceklerini beyan etmişlerse de Mehmet Ali üzerinde bu da bir tesir yapmamış ve fütursuzca Osmanlı murahaslarına hitaben bunu Dersaadet'e arz veyahut avdet etmekte veyahut biriniz avdet ederek, diğeriniz cevaba intizaren burada kalmakta muahhyersiniz, demiştir².

Meseleyi müştereken mufassal bir tahrirle, 11 Ramazan 48 (Ocak sonu, Şubat başı 1833) tarihinde Babıali'ye arzeden Osmanlı murahasları, aldıkları emir mucibince bunlardan Reşit Bey geri dönmüş, Halil Rifat Paşa Mısır'da kalmıştır³.

Şevval'in 29 uncu günü (= 21 Mart 1833) İstanbul'a muvasalat eden Reşit Bey, daha o gece Serasker'e mülâki olarak Mabeyn'e gitmiş ve vaziyeti teşrih etmiştir. Bunun üzerine Babıali'de yapılan içtimada ve bilâhara Fransa ve Rusya elçileriyle yapılan mülâkatlarda Reşit Bey'in maiyetine Hülefadan Şekip ef. terfik edilerek, yeni bir talimatname ile İbrahim Paşa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve Reşit Bey Zilka'denin 9 uncu günü Kütahya'ya hareket etmiştir⁴.

Lütfi Ef. nin Esat Ef. den naklen verdiği bu malûmatın, bazı noktaları itibariyle tamamıyla hakikate uygun olmadığı anlaşılıyor. Bir defa Reşit Bey'in, daha doğrusu bir memurun yeni bir talimatname ile Kütahya'ya, İbrahim Paşa'ya gönderilmesi fikri bizzat Sultan Mahmud'undur. Sadaret Kaymakamının takdim ettiği bir telhisten bunu açıkça anlıyoruz:⁵

"Şevketlû, Kerametlû, Mehabetlû, Kudretlû velinimetim Efendim, Padişahım,

"Mukteza-yi ruhsat-ı seniyye-i Şehinşahileri üzere bugün Babılilerinde muhtasarca meclis akdile Vassaf Ef. kulları dahi

¹ T. T. E. M. No. 19 (96), s. 93.

² " " " " , s. 93.

³ " " " " , s. 87; Lûtfi tarihi, c. iv., s. 28.

⁴ Lûtfi tarihi, c. iv., s. 28.

⁵ Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, s. 20345.

vürud ederek mevrîd-i ilhamat-i Rebhaniye olan mübarek hatır-ı kerametmeasir Hilâfetpenahilerine sanîh olan mutalâat-ı saibe-yi biletraf tebliğ ve tefhim etmekle, Huda bilirki, zihn-i derrak-i Felatun pesend Şahanelerine lâyiğ olan tedabir ve arâ mahz-ı isabet ve aynı keramet olup bütûn erbab-ı ukul bir yere getürülse bundan ilerisünü bulmak mahal ender mahal olmağın mütehat-tim-i zimmet abidanemiz olan tezayüd-i ömrü Şevket-i Hazret-i zıllûlahileri ed'îye-i hayriyesi tekrar betekrar yadu tizkâr kılın-dıktan sonra emru ferman-ı kerametunvan-ı şehriyarilerinin ma-ni-i rekikası üzerine cereyan eden müzakerat-ı kemteranemizde, vakaâ mülâhaza-i münife-i tucdarileri iktizasınca saye-i şevket-vaye-i cihanbanilerinde asker ve leşker ihraç ve tertibi ve Rus-yaludan asakir-i berriyye celbi mümkün ise de biraz vakte muh-taç olacağı ve İbrahim'in ise Kütahya'dan berulere hareketi tak-dirinde babasının mesulâtına müsaade gösterilmek çirkin düşe-ceği cihetlerle maslahatın şimdilik şöylece bitürülmesi suretine bakılmak ehem ve elzem olup şöyleki Mehmet Ali'ye mukad-demce ihsan-ı hümayun-ı şahaneleri buyurulan eyalât ve elviyeye bu kerre Şâm ve Halep eyaletleri dahi ilâve buyurularak Ada-na eyaletile İçel ve Alaiye sancaklarının tahlisine çalışılmak üzere Amedci kullarının Kütahya'ya ırsalile yedine verilecek tali-matta irade-i seniyye-i mülûkânleri mukteza-yi münifi üzere bazı çeremonyalı tabirat ve teminat serdile herifi ikna ve irzaya çalışup husulu takdirinde anın Kütahya'dan gerulara tahrikile kendusu dahi binup Mısır'a gitmek ve şayet yine inat ve ısrar edecek olur ise olvakit keyfiyeti bu tarafa işar ve istizan ile gelecek (?) cevabına intizaren İbrahimi orada oyalandırmak gibi şeyler derc ve tezkir ve İbrahime dahi bir kıta sathice mektup tahrir ve tesyir olunması....»

Sultan Mahmud bu takrire yazdığı hat'ta Amedî (Amedci) Reşit Bey'in derhal gönderilmesini istemektedir:

~Benim Vezirim.

Mecliste bilmüzakere arzolunan işbu takririn ve müzekkere ile kaleme aldırılan müsvedde manzur ve tafsîl-i keyfiyet mu-maileyh Vassaf Efendinin tahrir ve ifadesinden malûm-ı Hü-mayunum olmuştur, çünkü bu bapta hatır-ı Hümayunumuza lâyiğ olan tedabir cümledeniz tarafından dahi tasvîp ve istihsan

olunmuş, hemen bu veçhile icra ve mumaileyh Reşit Bey'in dahi acaleten harcırahı ve yedine verilecek talimatnamenin itasıyle ihraç ve izamına mübaderet olunsun..

Bundan başka Sadaret Kaymakamından takdim edilen diğer bir tahrirden¹, Fransa ve İngiltere elçileriyle ayrı ayrı mü-lâkat yapılarak Amedçi Reşit Bey'in Fransa elçisiyle birlikte gitmesi veyahut, hiç olmazsa, müessir bir tahrirat yazarak maslahatgüzarı ile göndermesi kararlaştırılmış olduğunu anlıyoruz. Rusya elçisinin bu takrirden ismi geçiyorsa da İbrahim Paşa, Reşit Bey ve Fransız elçisi veyahut maslahatgüzarı hakkında olmayıp Hocabey'de (Odesa) hazır duran 5000 Rus askerinin celbi hakkındadır. Bir de Reşit Bey 9 Zilkade tarihinde değil, bu ayın sekizinde hareket ettiğini, bizzat kendisinin Kütahya'dan Babıali'ye gönderdiği lâihadan anlıyoruz².

Reşit Bey'e verilen talimat şunları ihtiva ediyordu³:

"Reşit Bey İbrahim Paşa'ya bundan evvel Mehmet Ali ile geçen müzakereleri, Mısır'dan avdetini, Mehmet Ali Paşa'nın isteklerini anlatacak ve bu defaki irade-i Şahaneyi tebliğ edecek,-

Mehmet Ali'nin bütün isteklerinin yerine getirilmesinde büyük müşkül ve mahzurların bulunduğunu anlatacak ve meseleyi bu defa ilâveten verilen eyaletlerle halletmeğe çalışacak⁴:-

¹ Başvekalet arşivi, sand. No. 73. sı. No. 20345 B.

² T. T. E. M. No. 19 (96), s. 95 vd. ³ Lûtfi tarihi, c. IV., s. 187-8.

⁴ Bu eyaletlerin aeden ibaret oldukları talimatnameye dercedilmemiştir; bk. Lûtfi tarihi, c. IV., s. 187-8. Yalnız yukarıda geçtiği gibi 73-20354 No. vesikadan bunların aeden ibaret olduklarını anlıyoruz: "Mehmet Ali'ye mukaddemce ibsan-ı Hümayun-ı Şahane buyurulan eyalât ve elviyeye bu kere Şam ve Halep eyaletleri ilâve buyurularak Adana eyaletiyle İçel ve Alâiye sancaklarına tablisine çalışmak üzere..."; bundan başka meselelerin hitamında Halil Paşa'ya avdet etmesi hususunda gönderilen tahrirden Reşit Bey'e verilen talimatnamenin şartlarına şu suretle temus edilmiştir: "... Evvelce ihasan ve tebliğ buyurulan Sayda ve Trabulus-Şam eyaletleri ve Kudüs ve Nablus sancaklarına ilâveten, Şam-ı Şerif eyaletinin dahi tevcih ve ibsan ve şayet yalnız Şam eyaletiyle bitürülmesine dahi kanaat gösterilmeyüpte Halep eyaletinin talep ve iltimasında ısrar olunur ise nihayetünihaye eyalet-i mezkûrenin dahi ilhakı rehini cevaz olabileceğini müşarûniyley (Reşit Bey) İbrahim Paşa hazretlerine tebliğ ve tefhim ederek ledelmuvafaka derhal keyfiyet bu tarafa bildirilmek ve zinhar bundan başka bir hatve mahallin lâkırdısına girişilmemek üzere mir-i mumai-leyh bendeleri talimat-ı seniyye ile Kütahya'ya memur kılınmış...". Başvekalet arş. 72-20111 B.

İbrahim Paşa böyle salâhiyeti olmadığını bahane edecek olursa kendisinin de bir vezir olduğu ileri sürülerek babası üzerinde elbette müessir olacağı anlatılacak ; buna rağmen bildirilen şartlar kabul edilmediği takdirde Devlet-i Aliyye'den başka bütün Avrupa devletlerinin kendi aleyhinde hareket edecekleri zikredilerek iknaa çalışılacak, -

Mesele böylece halledildiği takdirde, tevcihatın icrası için keyfiyet derhal bildirilecek, -

İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırılan yerlerin bazılarının kendisine tevcih edilmesine taraftar ise derhal bunların icrası yapılacak, -

İbrahim Paşa'nın geri çekilmesini temin ettikten sonra Halil Rifat Paşa'ya verilen talimat maddelerinin icrası için İskenderiye'ye dönülecek, -

İbrahim Paşa'ya, sıdk u istikamette devam ettikçe, Babıali tarafından hiçbir aleyhte hareket çıkmayacağına, babasına ve kendisine bu hususta hatt-ı şerif ihsan buyurulacağına teminat vererek, şüphelerini ve itimatsızlıklarını gidermek için çalışacak, -

Bütün arzularının yapılmasında ısrar edecek olursa, meseleyi arz ile gönderilecek cevaba intizar edilecek.

Reşit Bey Kütahya'dan gönderdiği ilk tahririnde, İbrahim Paşa ile yaptığı müzakerelerin neticelerini ve bazı müşahede ve fikirlerini bildirmiştir¹. Bu tahrire nazaran İbrahim Paşa da Mehmet Ali'nin talepleri üzerinde şiddetle ısrar etmiş ve Reşit Bey de bilmecburiye Şam ve Halep eyaletlerinin tevcih edileceğini ve Adana'dan yalnız kereste kesilmesine müsaade edilebileceğini söylemiştir. Fakat İbrahim Paşa'nın çok şiddetli ısrarı karşısında Reşit Bey Adana'nın da terkine razı olmuş, hattâ İçel ve Alâiye sancaklarından katedilmiş ve satın alınmış kerestenin nakline de müsaade etmiştir. İbrahim Paşa da bu eyaletlerin tevcihine dair resmî haber gelir gelmez askerini derhal geri çekeceğine söz vermiştir. -

İbrahim Paşa Varenne'den Anadolu halkından kendisine tabi olanların mesul tutulmamaları için bir taahhüt senedi istemiş ve gerek Reşit Bey, gerek Varenne'in, bu husustaki ısrarlarını

¹ T. T. E. M. No. 19 (96) , s. 95 - 99.

nazarı itibara almayarak böyle bir senet te koparabilmiştir; çünkü bu sırada Kastamonu'da M. Ali taraftarı altmış kişinin idam haberi gelmişti. - ¹

Haleb'i, Rakka ve Diyarbakır ile birlikte isteyen İbrahim Paşa müzakere neticesi, Diyarbakır'dan vazgeçmiş ise de Rakka eyaletinin zikri geçtiği taktirde görüşülmek üzere bu tevcihlere razı olmuştur.-

Adana'nın da tevcih edildiği haberi, II. Mahmud'u fevkalâde müteessir etmiş ve hiddetlendirmişti. Kabul edilen şartlar, Reşit Bey'e verilen talimatın çok haricine çıkmakta idi; bundan dolayı Reşit Bey'in idamına hüküm verilmiş, fakat Darphane-i Amire Defterdarı Şehit Ali Rıza Ef.'nin şefaatiyle kurtulmuştur ².

Reşit Bey'in, İbrahim Paşa'nın bu taleplerini kabul etmesinde Varenne'in de tesiri olduğu anlaşılıyor; çünkü Fransa'yı, Babıali ile Mehmet Ali arasında tesbit edilecek anlaşma şartları değil, Rus nüfuz ve müdahalesi alâkadar ediyordu. Zaten Roussin'in oldukça şiddetli bir surette idare-i kelâm etmesi, Rus nüfuzunu İstanbul'dan uzaklaştırmak gayesinden ilerlemişti. Fransa için, hiç şüphesiz, Haleb ve Adana'nın Mehmet Ali'ye tevcih edilmesi, Rusların İstanbul'a girmelerinden çok daha ehvendi ³.

Reşit Bey'e Adana hususunda gelen cevap menfi idi. Babıali'den Reşit Bey'e gönderilen bu cevapta ⁴, Avrupalılar "Berr-i Şam,, denilen yerlerin tevcihini münasip gördükleri; halbuki Haleb bile bu tabirin içine girmediği halde sırf maslahatın kırılmaması için tevcihine müsaade edildiği, Adana'nın tevcihine cevaz verilemeyeceği bildirilmekte ve bilhassa Rusya'nın, Mısır kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilinceye kadar dönanmalarını Boğaz'da tutacaklarını haber verdiklerinden, bu suretle yeniden birtakım gaileler çıkacağına işaret edilmektedir. Bu tahrirde son olarak Fransa elçiliği de maslahatgüzarına, bu hususta, katı bir surette emir vermiş olduğu haber verilerek, Reşit Bey'den Adana'yı kurtarmak için gayret sarfetmesi isteniyordu.

¹ Karş. İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Kastamonu'da Tahmisioğlu vak'ası.

² T. T. E. M. No. 19 (96), s. 87, not ¹.

³ Davut Berekât, s. 100.

⁴ Bağvekâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20111.

Reşit Bey'in bunun üzerine fevkalâde telâşa düştüğünü, Babıali'ye gönderdiği 24 Zilkade 48 (=14 Nisan 1833) tarihli mektubundan anlıyoruz¹. Hayatının da tehlikeye girdiğini zanneden Reşit Bey'in, bundan sonra İbrahim Paşa üzerine artık hiçbir tesir yapamayacağı pek tabiidir.

İbrahim Paşa Adana'nın tevcih edilmeyişine fena halde kızıyor; babasına bu hususta bir şey yazamayacağını, Büyük Devletlerin sulhun yapılmasını istediklerini, ancak sulh şartlarının kendilerini ilgilendirmedığını - ki Murawieff'in sözleri de bundan ibarettir -, bundan dolayı ne kendisine, ne de babasına tazyik yapmayacaklarını sert bir lisanla ilâve ediyor. Reşit Bey bu ikinci tahririnin sonunda², Adana meselesinin bir kere daha Mısır'a tebliğini ve gelecek cevaba göre hareket edilmesini teklif ediyor ve İbrahim Paşa'nın halen olduğu yerde bekliyeceğini ve yeniden tecavüz etmek niyetinde olmadığını bildiriyor.

Reşit Bey dört gün sonra yazdığı üçüncü bir tahriratında³ İbrahim Paşa'yı Adana'yı istemekten vazgeçirmeğe bir türlü muvaffak olamadığını İbrahim Paşa'nın şiddetli bir lisan kullanarak babasının rızası ve emri olmadan hiçbir şey yapamayacağını beyan ettiğini, Anadolu'dan çekilmesinin, burada tayin ettiği memurlara yol vermesinin, ancak Adana'nın tevcihi veya yahut babasından Adana'dan feragat ettiğine dair emir gelmesiyle mümkün olacağını, bildirdiğini yazıyor; - bundan başka, Halil ve Mehmet Ali Paşa'lara yeniden mektuplar yazılmasını ve sefirlerden tahrirler alınarak birlikte gönderilmesini tavsiye ediyor. Şayet iş uzayacak diye İbrahim Paşa yeniden ilerlemek isterse elinden geldiği kadar mâni olmağa çalışacağını; cevap gelinceye kadar bekliyeceğini; eğer bunlar gururlarında devam ederek harbe başladıkları takdirde kendisini burada "mühlike" de unutmamalarını rica ediyor ve tahrirata ilâve ettiği derkenarında⁴ İbrahim Paşa'nın lisanını biraz yumuşatarak, adamlarından biri olan Baki Ef. vasıtasıyla, kendisinin de

¹ T. T. E. M. No. 19 (96), s. 99-103.

² T. T. E. M. No. 19 (96), s. 99-103.

³ Aynı mecmua, s. 103-106; Bağvekalet arşivi, sand. No. 73, s. No. 20383 A, B.

⁴ Aynı mecmua, s. 106-107; aynı vesika.

vüzeradan olması dolayısıyla mansıp ve mesnet ricasına hakkı olduğunu ve Adana eyaletinin kendi uhdesine tevcih edilmesini rica ettiğini, - fakat kendisinin böyle bir tevcihin birincisinden farklı olamayacağını söylediğini bildiriyor. -

Baki Ef. giderek tekrar gelmiş ve bunu bizzat kendileri yazmak istediklerini, ancak "rabıtalı," bir kâtipleri olmadığı için bu maruzatın Şekip Ef. tarafından kaleme alınmasını rica etmiştir. -

Reşit Bey ilâve ederek, bu ricanın yerine getirildiğini, fakat ileride burada askerî birlik bulunduramamaları için yazılan tahrir müsveddesinde yalnız "muhasıllık," unvanını kullandığını zikretmektedir.

II. Mahmud'un bu vaziyet karşısında bile Adana'nın tevcihine şiddetle muarız olduğunu görüyoruz. Sadaret makamının, Reşit Bey'in bu mektubunu takdim hususunda yazdığı tezkereye II. Mahmut aşağıdaki hattı yazmıştır¹:

"Benim Vezirim,

İşbu takririn bu defa Amedci'nin harf-i mahuda ile vürud eden tahriratının aynı ve halli manzur ve meali malûm-ı Hümayunum olmuştur. Bunların haklarında bu kadar ihsan ve inayat-ı celile-i Şahanemiz olmuş iken yine buna kanaat etmiyerek şu Adana hususunda bu derece ısrar gûna muamele göstermeleri artık doğrucası hazım olunur şeylerden değildir. Bahusus bu kadar Avrupa devletleri memurlarına taraf-ı Devlet-i Aliyyemizden bu Adana'nın verilmeyeceğine dair kavi sözler verilmiş iken bunun üzerine yine dayanılmayup ta hemen maslahat bertaraf olsun yollu muvafakat olunması nasıl tecviz olunur bilemem velhasıl takririnde istizan olunduğu üzere Serasker Paşa ve sair icabedenler ile etrafiyle bilmüzakere suret-i kararını tekrar taraf-ı Hümayunumuza arz ve işar eylesin."

Osmanlı murahhasları Mısır ve Kütahya'da Mehmet Ali ve İbrahim Paşa'larla anlaşmağa çalışırken, İstanbul çok heyecanlı, siyasi münakaşalara ve müzakerelere sahne oluyordu. Bu münakaşaların en ehemmiyetli mevzuu Rusların fiili yardım meselesi idi. Bu siyasi mücadelelerde, yukarıda kısaca temas edildiği gibi, esas iki rakıp, Fransa ve Rusya çarpışıyor, bu mesele

¹ Başvekkâlet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20383 A, B deki hatt-ı Hümayun.

ile yakından alâkadar olan diğer iki devletten İngiltere Fransa'yı, Avusturya ise Rusya'yı iltizam ve fikirlerini müdafaa ediyordu.

1832 senesinin sonları ile 1833 senesinin başlarında Rusya Mısır meselesinde büyük bir rol oynamak üzere bulunuyordu. 21 Aralık'ta Konya meydan muharebesiyle Osmanlı İmparatorluğu, toplayabildiği son orduyu, komutanı da dahil olmak üzere, kaybetmişti. Ocak ayı başında Londra'dan gelen haberler İngiltere'den istenilen yardımın temin edilemediğini bildirmekte idi. İbrahim'in sistemli bir şekilde yaptığı propaganda, hemen bütün Anadolu'yu hükümet merkezinden ayırmıştı. İbrahim Paşa'nın, Reşit Mehmet Paşa vasıtasıyla 21 Şaban 48 (=13 Ocak 1833) tarihinde, askerin iagesini temin etmek bahanesiyle, Bursa'ya kadar ilerlemek zorunda olduğunu bildirmesi; aynı tarihte, tabii mecburiyet altında büyük fedakârlıklarda bulunularak, Mısır'a gönderilen Osmanlı murahhaslarının 11 Ramazan 48 (= Şubat başları 1833) tarihinde, Mehmet Ali'nin büyük isteklerini ve ağır şartlarını bildiren mektupları; 7 Şubatta Mısır'dan İstanbul'a dönen Murawieff'in, Mehmet Ali'nin ordusuna dur emrini vermesine rağmen, aynı zamanda Mehmet Ali'nin harp hazırlıklarını bildiren ve Babiali'ye bunlara aldanmıyarak hazırlıklı olmasını tavsiye eden raporu; İbrahim'in Kütahya'da durmasına rağmen etraftaki köy, kasaba, hattâ şehirleri zaptetmeğe başlaması, Devlet-i Aliyye'nin son ümitlerini de kırmış, Rus fiili yardımından vazgeçilemeyeceğini, bu yardımın Osmanlı İmparatorluğu ve hanedanını inkırazdan kurtaracak en son, fakat "tehlikeli" bir çare olduğunu vazıh bir şekilde meydana koymuştu.

Esir Sadrazamdan gelen (21 Şaban) ve-kendi aklınca İbrahim Paşa'nın meşru bir şekilde Bursa'ya ilerlemek mecburiyetinde olduğunu bildiren mektup üzerine, Rus yardımının zaruri olduğu kabul edilmekle beraber, diğer Avrupa devletlerini de tahrik etmek suretiyle bu yardımı Osmanlı devletine daha faydalı, başka bir tabirle daha az zararlı bir hale koymak için¹, Fransa maslahatgüzarı ile temasa gelinmişti²;

¹ Osmanlıların, Ruslarla yaptıkları müzakerelerde alınan kararlardan Fransızları ve İngilizleri haberdar ettikleri halde, bunun aksini yapmadıkları anlaşılmaktadır.

² Başvekâlet arşivi, sand. No. 73, sı. No. 20367.

maslahatgüzarlık tarafından bildirilen, Mehmet Ali'nin arzusu, yani anlaşmak üzere Mısır'a Babıali tarafından bir murahhas gönderilmesi¹, yerine getirildiği halde hâlâ Anadolu'nun içlerine ilerlemek davasında oldukları anlaşıldığından, yeniden harp tedarikine başlamak zarureti hasıl olduğu bildirilmişti.

Fransa maslahatgüzarı Mehmet Ali'nin emirlerinin henüz İbrahim Paşa'ya erişmediğini bildirerek, yakında alacağı bu emirlerle artık şahsi birtakım tecavüzlere kalkışamayacağını söyledi. Reis Ef. buna cevaben, Mehmet Ali'nin emirlerinin mahiyeti bilinmediğinden ve bu emirlerin ne zaman İbrahim'in eline geçeceği malûm olmadığından, ihtiyatı elden bırakmamak ve Rusya'nın vadettiği ve Petersburg'ta bütün elçilere bildirdiği berrî ve bahrî yardımın kabul edilmesinin, bu hâdise karşısında zaruri olduğunu ileri sürdü.- Maslahatgüzar Devlet-i Aliyye'nin kendi askeri ile ihtiyat tedbirleri alabileceğini söyleyerek, Rusya'dan yardım talebinin mahzurları olduğunu söylemesi üzerine,- Devlet-i Aliyye'nin durumu teşrih edilmiş ve İbrahim Paşa'nın geri çekilmesinin veyahut ta Rus yardımının kabulü şıkları arasında kalındığı beyan edilmiş ve İngiltere sefaretine de aynı şekilde haber verileceği bildirilmiştir. Maslahatgüzar, Mehmet Ali'nin muhakkak surette Halil Paşa ile anlaşacağını nazarı itibara almak icabettiğini, yakında cevap geleceğini, halbuki mevsim kış olduğundan, büyük bir ordunun Konya'dan buralara kadar gelmesi bir aydan fazla süreceğini ilâve etmiş ve Rusya'dan yardım talebinin mahzurları üzerinde ısrar etmiştir.- Fakat Reis Ef. şimdiki durumun Mehmet Ali ile anlaşmadan ziyade, İbrahim'in yürüyüşünün durdurulmasını icabettirdiğini bildirmiştir.- Bunun üzerine maslahatgüzar İbrahim'e yeniden bu hususta tebligat yapacağını bildirmiş, bunun gizli tutulmasını ve yazılacak tahririn devlet tatarıyla gönderilmesini istemiştir; İngiltere'den aynı şeyin yapılmasını, Mısır tarafında Napolyon'un adamları bulunduğunu ve bunların İngiliz tavassutunu iyi karşılayamayacaklarını bildirmiştir.

Takririn son kısmından da, Babıali'nin bu teşebbüslerine rağmen bununla iktifa etmediğini, Rus yardım teklifinin ve

¹ Mehmet Ali'nin bu arzusunun bilhassa, Fransız maslahatgüzarının tavassutu ile meydana geldiği ortaya çıkıyor.

ettiğini söyleyerek, bunun tahriren kendisine bildirilmesini istedi¹. Bunun üzerine Rusya elçisine aşağıdaki müzekkere verildi²:

"Devlet-i aliyyenin dost-u halisi ve mühibb-i muhlisi olan Rusya devletinden ianeten matlub-u âli olan asakir-i berriyyeden Hocabey'de hazır ve amade olduğu elçi bey cenapları tarafından icnad olunan beşbin nefer asakirin imkânı derece bu tarafa sürat-ı celplerine himmet olunması ve kezalik Hocabey'de evvel hazırlanmak ve badehu tevkif kılınmak üzere tenbih-i cenab-ı İmparatori vukubulmuş olan diğer beşbin neferin dahi ledeliktiza bu tarıftan haber vardıgı gibi sefineye rakip olacak surette mahallinde müctemean tevkif kılınması ve memleketeyn tarafında kezalik ifade-i Devlet-i Aliyyeye ve cenab-ı haşmetmeab-ı İmparatorinin taraf-ı saltanat-ı Seniyyeye derkâr olan mihr u muhalâsatına mebni hazırlanmış olan piyade ve süvari 30 bin asakir dahi esbab-ı hakikiyesi elçi Bey cenaplarına mahremane şifahen beyan ve izah kılındığı üzere bundan böyle icabı takdirinde derhal celbolunmak üzere fakat şimdilik çend eyyam bulundukları mevkide müctemean tevkif olunmaları hususları derdest olan maslahat-ı Saltanat-ı Seniyye iktizasından olarak böylece muvafakat kılınması Rusya devleti tarafına mültemis-i Devlet-i Aliyye olmakla Devlet-i müşarûnileyha tarafına bu veçhile tahrir ve işara himmet eylemesi için elçi-i mumaileyh cenaplarına işbu müzekkere-i dostane ile beyan olunmuştur."

Fakat bu sırada Mısır'da Halil Paşa'nın fevkalâde büyük merasimle karşılanmış olması haberi, Babıali'yi şaşırttı; Babıali'de Mehmet Ali ile istenilen şartlar dahilinde sulh yapabileceği zannı uyandı. Fazla olarak Fransız propagandasının da tesiriyle Rus yardımına lüzum kalmadığı bildirildi³.

Şarkta en büyük rol Rusların eline geçmişti. Bunun neticesi olarak Fransa'nın da kati tedbirler almak mecburiyetinde kaldığını görüyoruz. Bu sırada İstanbul'a elçi tayin edilen Baron Roussin bu gaye ile 17 şubat tarihinde İstanbul'a

¹ S. Goriamof, s. 62; Rosen, c. I., s. 169.

² Başvekâlet arşivi, sand, No. 70, s. No. 19771.

³ S. Goriamof, s. 62-63; Rosen, s. 169.

gelmişti ¹. “*Napolyon mektebine*,” mensup olan Roussin şiddetle sahaya atıldı. Tam salâhiyete malik olduğunu bildirdi; Rus yardımı reddedildiği takdirde, Halil Paşa'ya verilen şartlardan daha hafif şartlarla sulhu temin ve Mehmet Ali bu şartları kabul etmediği takdirde de onu silâh kuvvetiyle bu şartları kabule icbar edeceğini hükümeti namına vadetti ².

19 Şubatta Reis Ef. ile ilk mülâkatını yapan Baron Roussin, Mehmet Ali ile bir anlaşma yapabileceğini, fakat Mehmet Ali'nin yaptığı fütûhatta tamamiyle haksız olmadığını söylemişti. Reis Ef. cevabında bir âsi için meselenin bu tarzda tahlil edilemeyeceğini, Babıali ile Mehmet Ali arasında bu anlamda bir sulh yapılamıyacağını, bundan başka Rus donanmasının akşama sabaha geleceğini, fakat kendisi (Baron Roussin) Sultan tarafından tesbit edilen şartları garanti edebildiği takdirde bu yardımı reddedileceğini bildirdi. Reis Ef. Rus yardımının 2 gün evvel reddedildiğini, Fransız rekabetinden istifade etmek gayesiyle zikretmemişi. Roussin bu mülâkatta istenilen garantiyi teahhüt etmekte tereddüt etmiş ise de ³, bir gün sonra, Rus donanmasına lüzum kalmadığı haberini götüren Rus gemisinin başka bir yoldan (bililtizam?) gitmesi dolayısıyla, Rus donanmasına tesadûf etmemesi yüzünden, 20 Şubatta hiçbir tehire uğramadan Rus donanmasının İstanbul boğazına muvasalatı, Roussin'i istenilen garantiyi vermeye icbar etmişti ⁴. Aynı günün akşamı Babıali ile temasa gelen Roussin 2 Şevval 48

¹ Ernst Molden, s. 53; Prokesch-Osten, s. 33; Kâmil Paşa, c. III., s. 139 vd.; S. Abu İzzeddin, s. 123; Davut Berekât, s. 91 vd. ise Roussin'in 20 Şubat, Rus donanmasının ise 19 Şubat tarihinde İstanbul'a geldiklerini zikretmektedir.

² Prokesch-Osten, s. 33.

³ Ernst Molden, s. 59.

⁴ Kâmil Paşa, c. III., s. 139; Prokesch-Osten, s. 33. Cadalvène et Barrault'un «bütün güçlüklerin çözülmek üzere olduğu bir sırada Rus donanmasının Boğaza gelmelerini zikretmeleri hakikata uygun değildir; Roussin'in imzası altında, Fransız namına icabında silâh kuvvetiyle tesbit edilen şartları, Mehmet Ali'ye kabul ettirmegi teahhüt etmesi, Rus donanmasının Boğazlara gelmesinin tabii bir neticesi idi. Bk. Ernst Malden, s. 54, not 1.

(=21 Şubat 1833) anlaşmasını¹ imza etti. Reis Ef. ile Baron Roussin tarafından anlaşma mucibince, Mehmet Ali'ye yalnız Akkâ, Trabulus Şam, Kudüs ve Nablus veriliyor, yani Halil Rıfat Paşa'ya verilen talimatnamedeki şartlardan daha hafif şartlar kabul edilmiş bulunuyordu. Baron Roussin bu şartları Mahmut Ali'ye, icabederse silâh kuvvetiyle, kabul ettirmeği Fransa hükümeti namına teahhüt etmişti.

Bu anlaşma üzerine Baron Roussin Kaptan Oliver'yi Mehmet Ali'ye, yaveri Yüzbaşı Foltz'ı (Folz) da İbrahim Paşa'ya gönderdi². Mehmet Ali'ye gönderilen tahrirde³, Babıali'nin, İbrahim Paşa'nın Anadolu içinde süratle ilerleyişinden kuşkulandığını ve haklı olarak Rusya'nın teklif ettiği yardımı kabul ettiğini bildiriyor ve bu hâdisenin Avrupa'nın rahatını bozduğunu, Osmanlı devletini tehlikeye düşürdüğünü, gerek bundan, gerek bundan doğacak diğer hâdiselerden kendisinin de mesul olacağını ileri sürerek, Fransa kiralığı namına Osmanlı murahhası Halil Paşa ile anlaşmasının doğru olacağını söylüyor, eski eyaletlerden maada, Akkâ, Kudüs, Trabulus-Şam ve Nablus'un tevcihini kabul ederek, bu tesbit edilen hudutlar gerisine çekilmesini oldukça ağır bir lisanla ifade ettikten sonra, itidal ile hareket etmenin bir zaruret olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu ile imzalandığı teahhütnamenin muhteviyatını, Fransa devletinin yerine getireceğini tehdit makamında ve katiyetle bildiriyor ve nihayet Fransa'nın, biraz da kendi eseri olan bir varlığa karşı taarruz etmek zaruretinde bırakılmamasını temenni ediyordu.

Yüzbaşı Foltz da aşağı yukarı aynı mealde bir mektubu, İbrahim Paşa'ya götürmüştü⁴. Roussin bu mektu-

¹ Bu anlaşma, Noradounghian, c. II, s. 228 ve Baron Testa, c. II², s. 354 te mevcuttur. Testa da Mehmet Ali'ye tevcih edilen eyaletler "... le departements d'Acre, de Tripoli, de Syrie değil de Tripoli de Syrie veya hut ta Tripoli en Syrie olması icab eder, (virgöl fazladır). Reşat Ekrem Osmanlı muahedeleri ve kapitülasyonlar adlı caerinde (s. 160-161) bu anlaşmayı, «Kütahya muahedesi» nin metni olarak gösteriyor ki, tamamıyla yanlıştır. Karş. S. Abu İzzeddin s. 123; E. Molden, s. 54.

² Rosen, c. I, s. 171; Cadalvène et Barrault, s. 364.

³ Testa, c. II², s. 357-358 ve Cadalvène et Barrault, s. 372-373, bu tahririn de ikinci eserde daha sıkkatli ve daha doğru olduğu anlaşılıyor.

⁴ Testa, c. II², s. 358-359.

bunda İbrahim Paşa'ya, son hâdiseler dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunun Rusya'ya bir ganimet olmaması ve Avrupa'yı karmakarışık edecek bir istilâ bahanesinin önüne sed çekilmesi, ancak İngiltere ile anlaşılan ve Mehmet Ali'ye güvenen bir Fransa ile kabil olduğunu söylüyor ve İbrahim Paşa'yı iş birliğine davet ederek, yukarıda zikredilen şartlar dahilinde Babıali ile anlaşmak icabettiğini bildiriyor, ordusunu derhal geri çekmesini istiyordu.

Fakat Mehmet Ali artık kendisine tam mânasiyle itimat eden bir millete hükmettiğine kani olduğundan, meseleyi şahsi değil millî saydığını ve hakikaten müstakil bir hükümdar edasıyla cevap verdiğini görüyoruz. Zaten Mehmet Ali bu hislerini ve istiklâl duygularını Osmanlı murahhaslarıyla yaptığı müzakerelerde de gizlememiş, tabiine, İslâm âleminin başı olan Sultanın murahhaslarına mağlup bir düşmanın elçilerine yapılan muameleyi tatbik etmekten çekinmemiştir¹.

Mısır'da Fransız ve İngiliz konsolosluklarıyla Baron Rous-sin'in 22 Şubat tarihli notasına verdiği cevaplarda Mehmet Ali'nin artık kendisinin müstakil bir milleti olduğuna kanaat getirdiğini ve kendisinin bu milletin başı addettiğini katiyetle anlıyoruz. Bu iki cevabın ehemmiyetlerine mebni aşağıya dercedilmelerini münasip gördüm.

Bunlardan birincisi, Mısır'daki Fransız ve İngiliz konsolosluklarına gönderilmiş olup tercümesi şudur:

"Gerek efkâr-ı umumiye gerek şariat ve kanun, gerek bütün Anadolu ve Arabistan âlimlerinin bana gönderdikleri fetvalar, milletimi her türlü vasitalara başvurarak kuvvetlendirmek vazifesini uhdeme vermektedir. Milletimi kuvvetlendirecek vasitalardan biri de, şimdiye kadar zaptettiğim yerlerin benim elimde kalmasıdır. Ben bunun için bu kadar zaman ve bu kadar kan feda ettim; onun için bu küçük şeref bana verileceğini bir hak olarak iddia ediyorum. İyi yaşayabilmek arzusu beni, bana bütün itimadını veren milletimi terk etmeğe sevk edemez. Bilâkis hence bu uğurda ölmek büyük bir şereftir.

İngiltere ve Fransa hükümetlerinden kendi şeref ve ente-

¹ Lütfi tarihi, c. IV., s. 28.

reselerine ve aynı zamanda hakka uygun bir hatt-ı hareket itihaz etmelerini rica ederim¹..

Diğeri 8 Mart tarihli dir ve Baron Roussin'in 21 Şubat anlaşması üzerine yazdığı 22 Şubat tarihli tahririne cevaptır:

"22 Şubat tarihli notanızla Akkâ, Kudüs, Nablus ve Trabelus'tan maada arazi almağa hakkım olmadığını iddia etmiş ve askerlerimi diğer mıntakalardan geri çekmemi bildirmişsiniz. Bundan başka, verdiğiniz emirlere nazaran, yaveriniz de iddialarımda ısrar ettiğim takdirde, Fransa ve İngiltere donanmalarının Mısır sahillerini abluka ederek, tarafınızdan tesbit edilen şartları silâh kuvvetiyle kabul ettireceklerini anlattı.

Zaptettiğim yerleri temellük etmeme hangi hakla mâni olmak istiyorsunuz? Milletim bütün mevcudiyetiyle arkamdadır. Türkiye'de daha büyük hâdiseler yaratabilmek için Rumeli ve Anadolu ahalisini tahrik etmem kifayet eder. Bütün zaferlerime rağmen yalnız Suriye kıtasıyla iktifa ettim. Burası yalnız kuvvetimle değil, aynı zamanda, rey-i âmin inzimamiyle elime geçmiş ve elimde kalmak istemektedir. Türk milletinin beyhude yere kanını dökmek ve Avrupa diplomasisinin bu husustaki, fikrini öğrenmek için muzafferden ilerleyen ordumu durdurdum. Şimdi bütün bu müsamahalarım mukabil, "milletimin," büyük yardımlarıyla, kanı pahasına zaptettiği bu yerleri geri vermekliğim talep ediliyor ve bütün bu kazandığım yerlerin bir Paşalık kadar ufak bir kısmı bana bırakılacağı bildiriliyor.

Görmüyor musunuz? yaptığınız bu hareketle beni siyaseten idama mahkûm ediyorsunuz. Bütün bunlara rağmen, Fransa ve İngiltere hükümetlerinin haktan ayrılmıyacaklarını ve bu meseleyi şerefleriyle mütenasip bir surette halledeceklerini ümit etmekteyim. Fakat bu ümidim boşa çıkarsa tanrının karar ve hükümlerinden başka hiçbir şeyi nazarı itibara almayacak, ölmü şerefsizliğe tercih ederek nefsimi milletimin hakkını müdafaa yolunda severek feda edeceğim.

İşte bütün azim ve irademle üzerinde ısrar edeceğim, son kararım budur²..

¹ S. Abu İzzeddin, s. 124; Edouard Guvin, l'Egypte en XIX siècle, Paris 1817, s. 423-424.

² S. Abu İzzeddin, s. 124-125; E. Guvin, s. 424-425.

İbrahim Paşa da Amiral Roussin'in mektubuna cevap olarak, halen bulunduğu yerde, yani Kütahya'da, babasının emriyle kaldığını, kendi arzusuyla ne ileri, ne de geri gidemeyeceğini ve böyle bir emri ancak ve yalnız Mısır'dan telâkki edebileceğini bildirdi¹.

İbrahim Paşa bu esnada, yukarıda zikredildiği gibi, Kütahya'ya kadar ilerleyerek ordusunun büyük kısmı ile burada durdu ise de civar mıntakaları küçük müfrezelerle işgal etmeğe başladı. 19 Şubat tarihinde İzmir'de İbrahim Paşa'nın buraya gelmekte olduğu haberi alındı, bu haber üzerine İzmir valisi Tahir Bey umuru idareyi İbrahim Paşa namına idare etmek üzere âyandan Emin Ef.'ye teslim etti. Bu haber 24 Şubatta İstanbul'a vardı ve hükümet ricalini büyük bir telâş ve endişeye düşürdü².

Şu halde umumî vaziyetten, ne Murawieff, ne Varenne, ne de Roussin'in siyasi müdahalelerinin, İbrahim Paşa'nın ordusunun önünde bir set teşkil edemedikleri anlaşılıyor. Rus donanmasının İstanbul önlerinde daha uzun müddet kalmasının en mühim sebebi budur diyebiliriz. Mamafih Roussin verdiği söze sadık kalmış ve İzmir'de Fransız konsoloshanesindeki Fransız bayrağını indirtmiş, buna uyarak Avusturya, Rusya ve İngiltere'de aynı şekilde hareket ettiklerinden Emin Ef. idareyi tekrar Osmanlı valisi Tahir Bey'e teslim etmek mecburiyetinde kalmıştı³.

8 Mart tarihinde Halil Rifat Paşa Mehmet Ali'den 21 Şubat anlaşmasına göre Roussin tarafından gönderilen 22 Şubat tarihli mektubun muhtevasını öğrendi. Mehmet Ali Halil Paşa'ya sonuna kadar ilerlemeğe azmettiğini bildirdi. Bu katı cevap karşısında Halil Paşa'ya dönmekten başka yapacak bir iş kalmamıştı. İşte bu vaziyet Reşit Bey'in, bildiğimiz veçhile, İstanbul'a dönmesini tacil etti; Reşit Bey Mehmet Ali'nin şartlarından en ufak bir tadil bile yapmak istemediğini, oğlu İbrahim Paşa'ya, tesbit ettiği şartlar dahilinde anlaşmak üzere, tam salahiyet verdiğini, 21 Şubat ittifakının tatbikinde

¹ Davut Berekât, s. 94.

² Davut Berekât, s. 94; hâdisa Kâmil Paşa'nın eserinde başka türlü kaydedilmiştir. Bk. Kâmil Paşa, c. III., s. 141.

³ Davut Berekât, s. 94-95; Kâmil Paşa, c. III., s. 141-142.

ısrar edildiği takdirde, İbrahim Paşa'ya ilerlemek üzere emir verilmiş olduğunu, bildirecekti.

Bunun üzerine Reşit Bey ve Olivier avdet ettiler; iki murahhas 13 Mart tarihinde İstanbul'a vardıkları zaman, vaziyet şu merkezde idi: Rus donanması hâlâ Boğaz'da, çekilmesi şöyle dursun, bilâkis kuvvetinin artırılması düşünülmekte, İbrahim Paşa bir haftalık bir mesafede, İstanbul'u hâlâ tehdit etmekte. Çünkü ne Babiali katı olarak Rus donanmasının İstanbul'dan çekilmesini isteyebilmiş, ne de Roussin vadini yerine getirebilmişti. Fakat, buna rağmen Roussin kanaatinde ısrar etmekte devam ediyordu. Roussin'in bu sırada Fransa Hariciye nezaretine yazdığı bir tahririnde şunları görüyoruz: "eger Fransa ve Avrupa, Osmanlı İmparatorluğunu korumak ve kurtarmak istiyorlarsa Mehmet Ali'nin, harple dahi olsa, durdurulması icabediyor. Bu yapılmadığı takdirde 8 günlük gibi kısa bir mesafede bulunan İbrahim Paşa ilerlediği gibi iş işten geçmiş olacaktır. Sultan bütün Suriye'yi vermek mecburiyetinde kaldığı farzedilse bile, acaba Rusya buna müsaade edecek midir?,"¹.

Bundan anlaşılıyor ki, Baron Roussin Rus siyasetinin ruhunu kavramamış bir vaziyettedir: Bir müddet sonra Rusya, Babiali ve Mehmet Ali arasındaki ihtilâf ve mücadelenin Suriye'de (Anadolu dışında) olduğu müddetçe kendi haline bırakılması teklifinde bulunmuştu. İngiltere tarafından reddedilen bu fikir Rus siyasetine tamamiyle uygun geliyordu. Çünkü Suriye, Mısır, Hicaz ve Arabistan'da hüküm süren ve Fransa'ya istinad eden kuvvetli bir hükümet Rusya için çok ehemmiyetli bir müttefik, İngiltere için ise çok tehlikeli bir rakip olabilirdi².

Babiali Mehmet Ali'nin bu katı reddi, hattâ ihtarı üzerine, Rus askerî kuvvetini reddetmek şöyle dursun, bilâkis bu askerî kuvvetin arttırılması zorunda kaldı.

Fransızlar Rus rekabeti dolayısıyla Adana'nın da Suriye'ye ilâveten verilmesine taraftar idiler. Fransa sefiri, Mehmet Ali'ye Suriye ve Adana'nın verilmesinin, Rusların İstanbul'a

¹ Davut Berekât, s. 100.

² A. Hasenclever, *Die orientalische Frage in den Jahren 1838-1841. Ursprung des Meereangevertrages vom 13. Juli 1841*, s. 38-39.

girmelerinden daha şayanı tercih olduğunu açıkça söylemekten çekinmemiştir¹.

Avusturya'ya gelince, Rusya'nın Devlet-i Aliyye'ye komşuluğu dolayısıyla, Fransa ve İngiltere devletlerinden çok daha ziyade, Devlet-i Aliyye'ye büyük bir alâka duyduğunu, anlatmağa çalışıyordu. Meselenin halli için "*hayrhaneye*," sarfedilen Rus emeklerinden, gönderilen Rus hususi elçilerinin faaliyetlerinden², Rus Çar'ının Osmanlı imparatorluğu lehinde olan siyasetinden bahsediyordu. Fransız siyasetinin muvaffakiyetsizliğini belirtmek için, Baron Roussin'in lâzımgelen tazyiki yapmadığı anlatılıyordu.

Avusturya, Rusya siyasetinden tamamiyle emindi. Avrupa devletlerinin, Rusların Boğaz'da bulunmalarından beyhude yere kuşkulandıklarına, Rusya'da ne Katarina siyasetindeki, ne de Edirne muahedesindeki halet-i ruhiyeden eser kalmadığına kani'di.

Avusturya, Fransa'ya bel bağlanılmasını istemiyordu. Fransız iç siyasetinin muvaffakiyetsizliğinin, Fransa'nın kendi gaileleri ile uğraşmak zorunda kaldığından ilerigeldiğini belirtiyordu; Fransa'nın Rusya ve 400000 mürettep askeri olan Avusturya ile başa çıkamayacağını anladığından, Mehmet Ali'yi tutmak siyasetinden vazgeçtiğini, Babıali'ye anlatıyor ve Babıali'yi, Adana'nın verilmemesi hususunda teşçi ediyordu.

Fakat Reis Ef. nin Rusya, sonraları Avusturya ve İngiltere devletlerinin İskenderiye'ye hususi memurlar göndererek Mehmet Ali üzerine tazyikler yaptıklarını, Fransız maslahatgüzârının ayrıca Kütahya'ya giderek İbrahim Paşa ile temasa geldiğini, Fransa'nın gerek İstanbul'dan gerek Paris'ten ayrıca Mehmet Ali üzerine müessir olmak istediğini fakat ittihaz edilen bütün bu tedbirlerin, arzu edilen neticeyi hasıl edemediğini, vaziyetin, ya Adana'nın tevcihini veyahut yeniden harbe başlamağı icapettirdiğini ve Rus askerinin Kütahya'ya ilerlemesi ihtimâl Fransa'nın da diğer tarafa yardımını icabettireceğini bildirince, Avusturya elçisinin de Adana'nın derhal tevcih edilerek

¹ Davut Berekât, s. 100.

² Murawieff'in elçiliğinde, kendisine yardım edilmesi Metternich tarafından Baron Ottenfels'e emir verildiği gibi, İskenderiye'ye seyahatında da Avusturya konsolosu Acerbi kendisine yardım etmek üzere emir almıştı. Bk. E. Molden, s. 44.

meseleye kat'i bir son verilmesinin muvafık olacağını bildirdi¹.

İngiltere sefirine gelince, bu hususta reyî sorulduğu zaman resmî bir şey ifade edemeyeceğini, yalnız mukavemete muktedir olunmadığı takdirde, Mehmet Ali'ye isteklerinin verilmesinin doğru olacağını söylemişti.

Görülüyor ki, bütün devletler, tavşana kaç, taziya tut demekle uğraşmaktadırlar. Bir taraftan Mehmet Ali'ye Adana'dan vazgeçmesi için büyük bir gayret sarfeden İngiltere ve Avusturya, hususî elçileri Campbell ve Prokesch-Osten ile mütemadi bir surette tazyik yaparken, diğer taraftan her iki devletin İstanbul'daki elçileri, vaziyete göre Adana'dan vazgeçilebileceğini veyahut terkedilmesi icabettiğini söylemekte idiler. Çünkü mesele artık Adana'nın tevcih veyahut ademi tevcih meselesi değil, Rusların bir an evvel Boğazdan çekilmeleri meselesi idi.

29 Mart tarihinde Baron Roussin ile Babiali arasında ikinci anlaşma vücade geldi². Bu anlaşmada İngiltere sefiri M. Mandeville de Babiali'nin arzusu üzerine bu anlaşmaya fikren iştirak etmişti. Kararlaştırıldığı veçhile, Mısır'dan avdet eden Reşit Bey'e Şekip Ef. de terfik edilerek Kütahya'ya gönderildiler. Fransa maslahatgüzarı Varenne de Osmanlı murahasalarına refakat edecek ve Roussin ve Mandeville'den aldığı iki mektubu³ teslim ederek ayrıca İbrahim Paşa üzerine müessir olmağa çalışacaktı.

Bu sırada Fransa Hariciye Nezareti tarafından Mehmet Ali'ye hususî memurlar gönderildiği gibi, Lord Palmerston da nihayet Akdeniz filosunu İskenderiye sularına gönderdi. Donanma Mehmet Ali'ye karşı tazyik yapmak mecburiyetinde kaldığı takdirde, Mısır'ın Suriye ile olan irtibatını kesecek⁴, karşılaşıldığı takdirde Fransa donanmasının da yardımı istene-

¹ Başvekâlet Arşivi, saad. 73, s. 20373.

² Davut Berekât, s. 100, 101.

³ Mandeville'in bu mektubu Testa c. II² s. 373-374'te mevcuttur, tarihi 29 Mart 1832 ise de yalıstır, 1833 olacak. Testa'da bu gibi ufak hatalar çoktur, kullanırken dikkat etmek icabediyor.

⁴ İngiltere'nin bu son hareketiyle II. Mahmud'un arzusu yerine gelmiş. Namık Paşa'nın hususî memuriyetinin istihdaf ettiği gaye elde edilmiştir.

cek, Rus donanmasına dost ve müttefik muamelesi yapılacak, bu işe iştirake davet edilecekti¹.

Sir Putney Malcolms'ın hakikaten İskenderiye önle-
rinde tehditkâr bir vaziyet alması, Miralay Campbell'in
ve Prokesch-Osten'in Adana'yı olsun bırakması ve Suriye
ile iktifa etmesi üzerinde kuvvetle ısrarları, nihayet Mehmet Ali'yi
Adana'dan vazgeçirmişti. Mehmet Ali 10 Mayıs tarihinde murah-
haslara bu hususta söz vererek, 14 Mayısta da bu kararını
konsoloslara tahriren bildirmişti². Fakat geç kalınmıştı.

İbrahim Paşa Nisan başında ordusuna yeniden ilerlemesi
için emir vermiş ve ancak Reşit Bey ve Varenne'in ken-
disine gelmekte oldukları haberi üzerine ordusunu durdurmuştu.
Bu murahhaslar 5 Nisanda Kütahya'ya geldiler ki, 5000 Rus
askeri yeniden İstanbul'a varmış bulunuyordu³. Osmanlı İmpa-
torluğu bir taraflı bir siyaset takip edemediği gibi, Büyük
Devletler de kendi aralarında, meselenin halli hususunda, anlaşı-
mamakta idiler. Her devlet Mısır meselesinin hallini kendi
teşebbüs ve tesiriyle vücade geldiğini veyahut, hiç olmazsa,
vücade gelişinde büyük bir rol oynadığını görmek ve göster-
mek istiyordu. Bundan dolayı Rusya Reşit Bey ve Varenne'
in götördükleri sulh şartlarının Rusya'yı tahkir edici bir mahi-
yette olduğunu ileri sürmüş ve Halil Paşa'ya verilen şartlar
dahilinde bir anlaşmanın elde edilmesi hususunda ısrara başla-
mıştı⁴. Bu vaziyet Babıali'nin canına minnetti. 15 Nisanda neşre-
dilen tevcihatta Mısır, Şam, Halep, Akkâ, Berut, Trabulus-Şam,
Girit, Kudüs ve Nablus'un Mehmet Ali Paşa'ya, Habeşistan,
Cidde, Mekke İbrahim Paşa'ya tevcih edildiği bildirilmiş, ihtilâf
mevzuu olan Adana meskût geçilmiş, bahis mevzuu edil-
memişti⁵. Bundan başka Babıali Roussin'den tekrar 21 Şubat
tarihli anlaşma şartları ile müzakere yapılmasını istedi; fakat
elçi 29 Mart anlaşmasının tesbit ettiği maddelerden ufak bir
değişmeyi bile kabul edemeyeceğini ve aksi takdirde Varenne'i

¹ Davut Berekât, s. 101.

² Prokesch-Osten, s. 43-44 ve E. Molden, s. 61.

³ Davut Berekât, s. 102.

⁴ Aynı eser, s. 103.

⁵ Aynı eser, s. 104. ve Testa, II², s. 377 ve Takvimi Vakayı.

derhal geri çağırarak bu meseleden elini çekeceğini bildirdi.¹

Rusya'nın daha katt bir müdahalesi vuku bulmadan, ne pahasına olursa olsun, meselenin sūratle halledilmesini İngiltere'nin de arzu ettiğini görüyoruz. 2 Mayıs tarihinde İngiltere sefiri olarak İstanbul'la gelen Lord Ponsonby, Sultanın hūr olduğunu, memleketi hakkında istediği şeyi tatbik edebileceğini bildirdi ki, bu Rusya müdahalesinin önüne geçmek için sarf edilmiş bir sözdü².

Diğer taraftan İbrahim Paşa'nın, Babıali'nin gösterdiği son mukavemete de şiddetle dayanması, Reşit Bey'in ve Varenne'in gayretlerinin boşa gitmesi, hem Babıali'nin hem de bu hususta bidayette çok enerjik davranan II. Mahmud'un cesaret ve azmini kırmış, Adana'nın ilhakına ister istemez razı etmişti. 3 Mayıs tarihinde Reşit Bey'in ve İbrahim Paşa'nın yaptıkları son teklif şekli kabul edilerek, Adana'nın da muhassıllık olarak İbrahim Paşa'ya tevcihi kararlaştırıldı³.

II. Mahmut her ne kadar Adana'nın tevcihine razı olmuş ise de bunun ileride meydana getirebileceği neticeleri, şimdiden düşünmeğe başladığını görüyoruz. Reis Ef.'nin Nemçe elçisiyle yaptığı mülakat hakkındaki tahrir yazdığı hatta şöyle demektedir⁴:

"Benim Vezirim,

Nemçe elçisiyle olunan müzakere ve mücavebatı mütezamın işbu takririn manzur ve malûm-ı Hümayunum olmuştur. Elçi-i mersûma elhaletû hazihî tutulan usûle göre hadamat-ı riyasetten, yolunda cevap verilmiş ve mersûm dahi yeni baştan muharebenin vukubulmasını tercih etmeyüp Adana'nın ihalesiyle maslahatın bitirilmesi indinde münasip mülâhaza eylediğini ifade eylemiş, çünkü bu Adana'nın ehveni şer olarak ihalesi lâzım gelmiş ise de, ancak Rusya'lunun sonradan muameleyi değiştirmesinden ve Fransalunun bir sözde durmayup, televvün-i mizacından maslahatın imtidadiyle maazallah bu Adana maddesi âlet olarak fenaya varacağı anlaşılmış olduğundan bizzarur icra

¹ Davut Berekât, s. 103.

² Prokesch-Osten, s. 44.

³ Davut Berekât, s. 106

⁴ Başvekâlet arşivi. sand. No. 73, sı. No. 20346 daki hatt-ı Hümayun.

olunmuş olduğu müsellemdir yoksa bu Adana'nın bu veçhile ihalesinde hatıra gelen mahaziri adide ilerude başkaca mutalâa olunacak maddeden olmağla maslahat bitti demeğe gelmez. Avakib-i umuru düşünmek lâzımdır..

Adana'nın tevcihi ile Mısır meselesinin bu birinci safhası sona erdi. Bu hususta yazılan ferman mühimmat-ı harbiye nazırı Emin Ef. ile Kütahya'ya gönderildi. Zilhicce ortaları 1248 (=5, 6 Mayıs 1833) tarihli olan bu fermanla ezcümle şöyle deniyordu: ¹.

"...Habeş valisi ve Cidde mutasarrıfı vezirim İbrahim Paşa ...

...hakkında ez serinev teveccühât-ı mekûrimgayat-ı Padişahanem zuhuriyle mukataat hazinesinden zabt ve idare olunmakta olan Adana eyaletinin ber vechi muhassıllık uhdene ihale olunmasına dair bu defa adab-ı sıdk-ı ubudiyet üzere vukubulan istida ve iltimasına binaen hakkında müsaade-i Şehinşahanam sezavar kılınarak avatıf-ı şamiletülavarik-i mülûkânemden şeref efzayı sudur olan hatt-ı Hümayun-ı makrun ve şehriyanem mantuk-i münifi üzere zikrolunun Adana eyaleti muhassıllık veçhile sana deruhde ve ihale kılınmış olmakla vüsul-ı ferman-ı maaniunvan-ı Şahanemde eyaleti mezkûreyi tarafından munsif ve mutedil mütesellimle idare ederek hilâfetsimat-ı mülûkâneme vedia-i hazret-i halikulberaya olan ehali ve fukara ve aceze ve reayanın bilvücûh esbabı refah u rahatlarını istikmâl ve Adana caddesinin husul-i emniyetiyle... ve eyaleti mezkûre muhassıllık emvalinin dahi vaktü zamaniyle tesbiline... avasit-ı Zilhicce 1248.

5 Mayıs tarihinde Çar'ın büyük salâhiyetlerle gönderdiği ikinci fevkalâde elçisi olan Orlof İstanbul'a vardı. Orlof Adana meselesinde her ne kadar geç kalmış ise de, Osmanlı İmparatorluğu ile yeni anlaşmalar vücutte getirmek için henüz vakit erkendi. ²

Orlof II. Mahmut ile valisi Mehmet Ali Paşa arasında olan ve "*Kütahya Anlaşması*," ismini verebileceğimiz anlaşma hak-

¹ Macmûat al-fermanat al-şahanniyye al-sadire ilâ vülati Mısra ve Hidivihâ, c. iv., No. 558.

² E. Moldau, s. 63.

kında şu mutaada bulunmuştu: "Bu anlaşma hakikî bir sulh temin etmiş değildir. Bu anlaşma ile bir mütareke elde edilmiştir ki, ancak 5-6 sene devam edebilir¹.

Kütahya Anlaşması birçok tarih kitaplarında² "Kütahya Muahedesi", ismi altında geçmekte ise de, "muahede", tabirini burada kullanmak, bence, yerinde olamaz, çünkü iki tarafın murahhasları arasında alıp verilmiş ve karşılıklı bir sürette imzalanmış bir senet yoktur. Bizzat Mehmet Ali Murawieff'le yaptığı müzakereler esnasında Babıali ile kendi yanı metbu ile tabi arasında bir muahedenin mevcut olamayacağını açıkça söylemiş ve Murawieff avdetinde, Babıali'ye verdiği lâyiha-da bunu zikretmiştir³. Böyle bir muahedenin mevcut olmasını en ziyade arzu eden Mehmet Ali bile bunu kabul etmedikten sonra, böyle bir muahededen bahsetmek elbette abes olur. Anlaşmanın aktinden sonra, Mehmet Ali, Osmanlı İmparatorluğunun yine bir valisi olarak kalmıştır. Hükümdar ile bir vali arasında, siyasi mânada bir muahedenin mevcut olamayacağı bedihidir.

Vakaa gerek Mısır'da Mehmet Ali, gerek Kütahya'da İbrahim Paşa'larla ayrı ayrı sulh müzakereleri yapılmıştı; fakat tesbit edilen maddeler ve şartlardan iki tarafın imzaladığı siyasi bir vesika, bir muahedename vücade getirilmiş değildi. Tesbit edilen maddeler ve şartlar hemen hemen arazi ilhakından ibaretti ki, bunlar da münferit fermanlar halinde, normal tevcihatta kullanılan ifadelerle Mehmet Ali veyahut İbrahim Paşa'lara verildikleri bildirilmiştir. Bu fermanları *Haim Nahoum*'un topladığı, "*Macmuat al-fermanat al-şahaniye al-sadire ilh. veyahut bunun bir hulâsası olan 'Recueil de firmans impériaux Ottomans...*" adlı eserlerden takip edebiliriz.

Bu fermanlar 6 Mayıs tarihinde (=16 Zilhicce 48) Anadolu'nun bütün Vezir, Mirmiran (Mir-i Miran), Molla, Naib, Mutesellim, Voyvoda, Ayan ve diğer memurlarına hitaben istar edilen umumî bir fermanla bir araya toplanmıştır⁴.

¹ Davut Berekât, Orlof'un 5 Nisanda geldiğini yazıyor ki yanlış, s. 107.

² Msl. Rosen, Stera, Jorga, Sax ilh.

³ Başvekâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20119.

⁴ Testa, c. II, s. 378; Davut Berekât s. 108; Cadalvène et Barrault, s. 488-489. Testa'da tarih 5 Mayıs olarak gösterilmiştir (16 Zilhicce 1248) Ed. Driault'da bu tarih 7 Mayıs 1834 gösteriliyor ki yanlış (s. 196, Nafiz tercümesi, Şark meselesi).

Bu ferman dan gaye hiçbir zaman bir muahedeyi ilân etmek değil, bilâkis Mehmet Ali ve İbrahim Paşa'lara verilen eyaletlerin Padişahın bir lûtfü olarak göstermek ve Osmanlı İmparatorluğunda kalan kısımlarda umumî af ilân ederek mücadele esnasında Mehmet Ali tarafına geçen halkı kuşkulandırmamak, bozulan asayiş i bir kat daha bozmamak düşüncesiyle yapılmıştır. Dikkat edilecek olursa ferman bütün Osmanlı ülkesine bile teşmil edilmemiş, ilgisi dolayısıyla yalnız Anadolu'ya tahsis edilmiştir.

Bu ferman da Mehmet Ali'nin Girit ve Mısır valiliklerinde ipka edildiği ve hususi iltimasına mebni kendisine yeniden Şam, Trabulus-Şam, Sayda, Safed, Halep eyaletleri ve Kudüs ve Nablus sancakları ile hac muhafızlığı, Cerde Başbuğluğu unvanları tevcih edildiği; oğlu İbrahim Paşa'nın Mekke Şeyhülharem unvanına ve Cidde valiliğine nail olduğunu ve Adana eyaleti de muhassılık suretiyle kendisine verildiği bildirilmekte ve hükümet âyan ve erkânına aff-ı şahaneyi ilân etmeleri, geçmişten dolayı kimseden hesap sormamaları, geçmiş i unutmaları ve halkın şüphelerini gidermeleri emir edilmekte idi.

Gerek Mehmet Ali Paşa, gerek İbrahim Paşa, II. Mahmud'a ve diğer Osmanlı ricaline, kendilerine yapılan bu ihsanlara teşekkür en tahrirler yazdılar ki, bunlar da Kütahya muahdesinin mevcut olmadığını gösterir vesikalardır.

Mehmet Ali Zilhicce sonunda (selh) (20-21 Mayıs 1833) tarihinde yazdığı teşekkürnameyi¹ aşağıya dercediyorum:

"Devletlü, inayettlü, merhamettlü, veliyyünniam biminnetim, efendim, Sultanım hazretleri,

"hakkı nahakk-ı bendeğide lema-i tıraz bürüz olan afitab-ı rahm u atıfet cihanbani gün begün eşi'abaş-ı efzayış u firavani olmaktan naşı muktebes olduğum envâr-ı telâttufat-ı malâniha-ye ve âsar-ı taattufat-ı bihadd u gayeden fazla bu defa dahi ferd-i aferidenin mîdhal-i şefaati tahallül etmeksizin mücerret taraf-ı lâyhüşşeref hazret-i kütisitaniden lûtfen ve atfen Adana eyaleti ber veçhi muhassılık atufettlü İbrahim Paşa oğlumuz bendelerinin uhdesine ihale ve tefviz buyurulduğu ve iktiza eden emr-i şerifi müşarünileyhe götürmek ve Kütahya'dan hareket ve avdet-

¹ Başvekâlet arşivi, sand. No. 72, sı. No. 20055 A.

lerine dair bazı fermayış-ı varidat-ı senniyyeyi şifahen tebliğ ve ifade eylemek için rical-i Devlet-i Aliyye'den halen mühimmat-ı harbiye nazırı saadettü Mehmet Emin Ef. bendeleri ba irade-i seniyye-i Şahane mahsusan memur buyurulmuş olduğu tebşirat-ı şamil olan bir kıta fermanname-i veliyyünniameleri ziver-i saz-ı enamil-i tâzim u istihar ve revnektırız-ı (e) kefi tebci u sar olmuştur. canib-i seniyyülmenakip zıllüllâhiden evvel ve ahır meşhud-ı abidanem olan mekârim-i bi intihanın eday-ı hakk-ı teşekküründe acz ü kusurum müsellemler idüğü emr-i gayr-i mübhemdir, hemen Rabbim Taalâ hazretleri şevketlü, mehabettü veli nimet-i âlem Padişahımız efendimiz hazretlerini mededühür seriray-ı şevket-i iclâl ü deyheym-i piray-ı şekve ü icbal eyleyüp teveccühât-ı seniyye-i zıllüllahilerinden fark-ı übidanemizden dur eylemeye âmin. Çaker-i keminelere mazhur olduğum bu niam-ı celile mukabelesinde yalnız ifay-ı dua ile iktifa etmiyerek, inşallahu taalâ saye-i şevketvaye-i cihanbanilerinde niçe hademat-ı mebrure-i şahanelerine mal u can feda edercesine sa'yu küşişle bekâm olmaklığımı dahi cenab-ı izid-i müteâ hazretlerinden temenni ve niyaz etmekte olduğumu ve bu temennimin bilüfillâhilmuin semeresini görmek iktisay-ı amâl-i bendegânem idüğü beyaniyle müşarünileyh bendelerinin Kûtahya'dan hareket ve avdet hususu mukaddemce saub-ı bendegiden memur-ı mahsus ile ismarlanmış idüğü Müşir-i Tophane-i Amire atüfetlü Halil Rifat Paşa bendelerinin saadetleriyle hakipay-ı âsafilerine arz olduğu ve bu takdirce şimdîyedek Kûtahya'dan kalmış bulunduğu in şallahu taalâ muhat-ı ilm-i âlem-i daverileri buyuruldukta bundan böyle dahi istifay-ı teveccüh-ı âli-i Şehinşahiye müstelzim olur himem-i celile-i hidivileri erzan ve saub-ı bendegâneme mahasin-i anzar, mekârim-i asar veliyyünniameleri şayan buyurulmak babında emru ferman hazret-i men lehülemdir..

İbrahim Paşa da, gerek II. Mahmud'a gerek Sadaret'e ve Ahmet Paşa'ya teşekkür ediyordu. İbrahim Paşa 11 Mayıs tarihli teşekkür namesinde¹ saye-i şahanede Adana'nın muhasıllık unvanıyla muti bir hadim olan kendisine verildiğine müteşekkiren Sultana uzun ömürler temenni ediyor; Sultana hayatı

¹ Tosta, c. II², s. 378-379; Davut Berekât, s. 109.

müddetince hulûs-i kalp ve sadakatle hizmette devam edeceğini -sanki Sultanı hal'etmeği düşünen, onu elçilerine mağlûp bir düşmanın elçilerine yapılan muameleyi reva gören kendisi değilmiş gibi-adeta içten gelen bir samimiyetle arz ediyordu.

İbrahim Paşa Sadrazama da aynı mealde mektup yazmış ve lûtf-i Şahanenin kendisine mühimmat nazırı Emin Ef. vasıtasıyla tebliğ edildiğini, yolda durmadan doğruca Adana'ya gideceğini bildirmişti¹.

Kâmil Paşa ve ondan naklen Ahmet Rasim Kütahya anlaşmasının tarihini 14 Mayıs 1243 olarak gösteriyor² ve şöyle diyor: "14 Mayıs 1243 tarihinde aktolunan bu müsalâhaya Kütahya sulhnamesi tesmiye olunmuş ve bu ise şeklen bir muahede tarzını haiz olmayup Babıalice o senenin tevcihâtı resmîyesinde Mısır ile Berriyetüşşam Mehmet Ali Paşa uhdesine ve Medayin-i mukaddese İbrahim Paşa uhdesinde gösterilüp Adana sancağı dahi muhassıllık unvanıyla müşarünileyhe ilâve-i memuriyet edilmiş idi. Başka bir güne teminatı haiz olmayan bu tevcihat devletin iradesine menut olarak sair eyalât-ı Şahane misillü senevî lâzımüleda bir vergi dahi tahsis olunmuş ve bilâ şûphe Babıalî şarait-i mezkûreyi vaz-ı mevzi-i müzakere etmek ümidiyle bilmeceburiye kabul eylemiştir.„

S. Abu İzzeddin'in eserinde de, 14 Mayıs 1833 tarihi Kütahya anlaşmasının akdedildiği tarih olarak gösterilmiştir³. S. Abu İzzeddin bu hususta şöyle demektedir: "Mehmet Ali'nin sert lisanı ve Rusya'nın askerî müdahalesi, Avusturya, İngiltere ve Fransa'yı korkuttu. Bunlar sulhun zarureti ve Mehmet Alinin isteklerinin kabulü hususunda Babıalî'yi tazyika başladılar. Rusya diğer devletlerin bu arzularının tahakkukunun önüne geçemedi. Sultan da siyaset ve harp sahasında ayrı ayrı mağlup olduktan sonra Suriye'yi ve Adana'yı Mehmet Ali'nin idaresi altındaki ülkelere ilâve etmekten başka çare bulamadı. Bunun üzerine 16 Zilhicce 1248 (6 Mayıs 1833) tarihinde Mehmet Ali'nin Mısır, Girit valiliklerini tasdik, Suriye'nin ve Adana mıntıkasının tevcih

¹ Davut Berekât, s. 109-110.

² Kâmil Paşa, c. III., s. 143; Ahmet Rasim, Osmanlı tarihi, c. IV., s. 1894. Bu tarihte muhakkak bir matbaa hatası olacak, çünkü 1243 hiçbir tarihte uymamaktadır; karş. s. 6.

³ Süleyman Abu İzzeddin, s. 126-127.

edildiğini ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinin ve Mekke Şeyhülharemlığının yeniden verildiği ve Adana'ya muhassıl tayin edildiğini bildiriyordu. 24 Zilhicce 1248 (= 14 Mayıs 1833) tarihinde Sultan Mahmut ve Mehmet Ali arasında Kütahya anlaşması akdedildi; bu anlaşmayı İstanbul'da Sultan namına Baron Roussin, Kütahya'da İbrahim Paşa da babasının yerine imza ettiler. (Yukarıdaki) Hattı şerifin esaslarına göre tanzim edilen bu anlaşmaya göre Mehmet Ali, bundan evvel eski valilerin Suriye için verdikleri vergiyi vermediği ve askerlerini Anadolu'dan kendi idaresi altına verilen mıntakalara çekmediği teahhüt ediyordu..

Abu İzzeddin kitabını büyük bir dikkat ve itina ile yazmasına rağmen maalesef bu noktayı ihmal etmiş, 14 Mayıs tarihini nereden aldığını zikretmemiştir. Mamafih Baron Roussin ve İbrahim Paşa tarafından imzalanan böyle bir anlaşma olduğunu kabul etsek bile, buna muahede dememize imkân yoktur; çünkü herhangi bir elçinin başka bir devletin hükümdarını temsil etmesi mantıkan mümkün değildir.

Bu anlaşma Kütahya anlaşmasında kararlaştırılan ve 6 Mayıs tarihli fermanla ilân edilen şartların Fransa elçisi tarafından garanti edilmesi demektir ki, bununla Osmanlı devletinin bir taahhüt altına girdiği elbette kabul edilemez. İbrahim Paşa'nın müzakereleri arasında Fransa maslahatgüzarı Varenne'den Anadolu'da Mehmet Ali tarafına meyledenlere verilecek umumî affın Fransa tarafından garanti edilmesini ve bu hususta Fransa sefaretinden musaddak bir senet verilmesini istediğini görüyoruz ki, bu 14 Mayıs tarihinde aktedildiği zikredilen anlaşmaya çok benzemektedir. Reşit Bey, İbrahim Paşa'nın bu teklifini Zilkade 48 tarihinde gönderdiği tahriratında şöyle anlatmaktadır¹: "... ve müşarünileyhe ahaliden tabaiyyet edenler kaziyye-i ittibalarından dolayı mesûl olmamaları için maslahatgüzarı mersumdan taahhüt tekeffülû mutazammın bir kıta senet istemekle, mersûm vermekte tereddüt edüp çakerleri dahi bu husus mukaddem pederinize ifade olundukta o makule eşhas hakkında sahabet ve şefa'at etmiyeceğine söz vermiş olduğundan şimdi bunun lâkırdsı iktiza etmez yollu iptaline çabalayup mas-

¹ T. T. E. M. No. 19 (96), s. 98-99.

lahatgüzar-ı mersûm dahi hayli dayanmış ise de faide etmeyüp maslahatın kırılacağı anlaşılmış olduğundan leffen takdim olunan müsvode veçhile bir sened kaleme alınmış ve müşarünileyhe ledelirae itaya razı olarak Dersaadet'te olan Fransız sefareti tarafından imza olunmak üzere bir sureti dahi maslahatgüzar-ı mersûm canibinden irsâl kılınmış idüğü ve bu aralık Kastamonu ahalisinden elli altmış kadar adam idam olunduğu müşarünileyh maslahatgüzar-ı mersûma mâraz-ı şikâyetle söylemiş ve mersûm dahi vakaa o makulelerin tedibi lâzimedenden ise de şimdilerde acele iktiza etmediğini ve bu senedi istemesi dahi böyle şeylerden neşet eylediğini ifade etmiş olup her ne ise Anadolu ahalisinin mecmuu bir Mısır keyfiyetinden kuşkulanmış olduklarından mesuliyet havfile müşarünileyhin arkasına düşüp gilmelerine meydan bırakılmamak için şu gailenin defini mu'lin evamir-i aliyye neşri yakışık aldığı halde o makuleler hakkında afvı temini mütezammın bazı fakarat derc olunması münasip gibi görüldüğü¹....

Bence "Kütahya muahedesi," diye gösterilen 14 Mayıs tarihli vesika da Fransa elçiliği tarafından, tıpkı yukarıdaki beyanatta görüldüğü veçhile, İbrahim Paşa'nın ısrarı üzerine verilen ve tesbit edilen maddeleri garanti eden bir senetten başka bir şey değildir.

İbrahim Paşa'ya, Adana'nın muhassıllık unvaniyle kendisine verildiğini bildiren fermanla siyasi müzakereler tamamiyle sona ermiş addedilebilir. Şimdi Mehmet Ali İbrahim Paşa'ların uhde-lerine tevcih edilen bu yeni vilâyetler için verecekleri verginin tesbiti, yani meselenin malî cephesi kalmıştı. Bunun hal ve tesbiti için de sabık defterdar Hacı Ethem Ef. Mısır'a gönderildi².

Hacı Ethem Ef.'ye vergiler hakkında verilen talimatname-
de³ bilhassa şu noktalar istenmekte idi:

Hacı Ethem Ef. Mehmet Ali'nin gerek eskiden elinde bulunan, gerek yeniden tevcih edilen yerlerin vergilerini tesbit

¹ Reşit Bey'in bu beyanatından, 6 Mayıs tarihli fermanla münderic olan umumî af meselesine verilen ehemniyetin de bizzat Reşit Bey'in tavsiyesiyle olduğu anlaşıyor.

² Lütî tarihi, c. iv., s. 30-31; Davut Berekat, s. 112-113.

³ Bağvekâlet arşivi, sand. No. 73, s. No. 20393 A.

ve vergilere münasip miktarda bir zam yapılmasını teklif edecek,-

Bu vergilerin miktarını bir hulâsa halinde Mehmet Ali'ye verecek, vergilerin muntazam bir surette tediye edilmeleri hususunda müessir olacak, Mehmet Ali'nin Fransa'ya 200000 kese borcu olduğu şeklindeki, mazeretlerini makul bir surette rededecek,-

Mehmet Ali ile olacak müzakerelerinde serbest bırakılan hacı Ethem Ef., ancak zaruret halinde Babıali'ye danışacak,-

-Babıali Mekke şerifi hakkında Mehmet Ali'ye müessir olamamış, Mehmet Ali'nin taraftarı olan Emir Avn Mekke şerifi kalmıştı-Ethem Ef. sabık şerif Abdülmuttalib'in gelirinin de İstanbul'a gönderilmesini isteyecek,-

Mehmet Ali vergilerin tediyesinde ağır davrandığı takdirde, hacı Ethem Ef. Taşoz adasının malikâne olarak kendisine bırakıldığını ve harp esnasında alınan top ve saire gibi bozularak başka hususlarda kullanılmış olan ganimetlerin bedelin-den de vazgeçildiğini söyleyecek ve bu suretle vergilerin tediyesine, Mehmet Ali'yi, razı edecek,-

-Mehmet Ali Adana eyaletinin, Osmanlıların kabul ettikleri hudutlarına çekilmemişti; Maraş eyaletine tabi Antep'e kadar olan mıntakaları, Haleb'in mülhakatı bahanesiyle askeri işgal altında bulundurmakta devam etmişti.- Ethem Ef. Antep'in müstakil idare edilegeldiğini beyan ederek, bu hususta Babıali'nin eskiden beri mütesellimliği elinde tutan aileden Arif Bey'i mütesellim tayin ettiğini bildirecek, bu taraflara Mehmet Ali'nin müdahale etmesini temin edecek,-

Adana'nın eski vergi miktarına 500 kese akçenin zammını kabul ettirecek,-

Sayda valisi Abdullah Paşa'nın emlâkinin geliri ve sarrafına olan borcu meselesi hakkında da Mehmet Ali'nin düşüncelerini öğrenecek.

Mehmet Ali bidayette Mısır için 4000 kese vergi veriyordu. Fakat Mehmet Ali 1806 fermaniyle taahhüt ettiği bu miktarı yalnız "Kahire,, adı verilen vilâyet için vermekte idi ki, bu da sahil kısmı ile Orta Mısır'ı ihtiva ediyordu. Said'e gelince, burası birçok kısımlara ayrılmıştı ve her bir kısımda bir Memlûk beyi hüküm sürmekte idi. Iskenderiye ve Buhayre ayrıca birer idare merkezi olup hâkimi Babıali tarafından tayin

edilirdi. 1807 tarihinde Mehmet Ali İngilizleri Reşit ve İskenderiye'den çekilmeğe mecbur edince, Babıali burasının da Kahire eyaletine, yani Mehmet Ali'nin vilâyetine ilâveten verilmesine razı oldu. Bu sırada Mehmet Ali'nin geliri 35000 keseyi bulmuştu.

1811 senesinde Mehmet Ali Memlûkleri ortadan kaldırınca Sa'id kısmı da Mehmet Ali'ye verildi. Bunun üzerine Mehmet Ali de Babıali'ye vermekte olduğu vergiyi arttırdı. 1811 senesinden itibaren Mehmet Ali 12 000 kese vergi vermeğe başlamıştı.

Mehmet Ali'nin Mısır'daki ıslahatı ve aldığı müsbet tedbirler, sarfettiği büyük mesai sayesinde, Mısır'ın serveti büyüyünce, 1814 senesinde Vahhabi harbi ve 1824 Mora harbi sıralarında, Babıali bu verginin artırılmasını istemişti; halbuki bu esnada Mehmet Ali Mısır servet ve ordusuna istinaden, gerek Arabistan, gerek Yunanistan'da Osmanlı hâkimiyetinin tahkimi için uğraşmış, can ve para sarfetmişti. Denildiğine göre yalnız Mora harbi Mehmet Ali'ye 20 milyon Frank'a mal olmuştu.

Ethem Ef. Mısır'a geldiğinde hem yeni vergileri, hem de harb dolayısıyla tediye edilmeyen vergileri istemiş, fakat bu esnada Suriye harpleri dolayısıyla Mısır malî vaziyeti fena bir halde olduğu için, Mehmet Ali bunu kabul etmemiş ve uzun müzakerelerden sonra 1834 senesi Mayısından itibaren 12000 kese Mısır, 18000 kese Suriye ve Adana ve 2000 kese de Girit adası için vergi vermeği ve Urfa'dan askerini geri çekmeği taahhüt etmişti¹.

Adana meselesinde Avrupa devletlerinin, Rus nüfuzunu uzaklaştırmak için Mehmet Ali lehine hareket etmeleri, vakaa meseleyi daha çabuk halletti; fakat aynı zamanda Osmanlıları daha ziyade Ruslara yaklaştırdı. Hattâ bir aralık Babıali'nin Ruslarla iyice anlaştıktan sonra-her halde Orlof'un tesiri olacak-yeniden celâdet kesbederek el altından Kütühya anlaşmasını bozmak için zemin hazırlamağa çalıştığını görüyoruz. Fakat başta İngiltere sefiri Lord Ponsonby olmak üzere bütün sefirler bunu reddettiler. İngiltere sefiri bu münasebetle, "*Mehmet Ali*

¹ Adana'nın da muhassıtlık ile İbrahim Paşa'ya verilmesi üzerine mesele balledilmiş gibi görünüyorsa da, Mehmet Ali'nin boş kalan ordusunu yalnız Suriye'ye değil, Urfa, Maraş ve Antep gibi bazı Anadolu şehirlerine de dağıttığını görüyoruz. Davut Berekât, s. 112-114; S. Abu İzzeddin, s. 129-130.

şimdiki halde Babiali'ye, kendisine verilen eyaletlerden vergi olarak büyük bir meblağ vermeği taahhüt etmiştir. Mehmet Ali'nin valiliği, hayatı ile kaimdir; fazla olarak Mehmet Ali'nin kuvvetli olması, Rusya'nın Osmanlı ülkesinde daha fazla nüfuz sahibi olmasının önüne geçmek için bir vasıtaadır. İhtimal Sultanın pek yakında tekrar istiklâlini korumak için memleketin bütün kısımlarının askerlerine muhtaç olacağı vakit çok uzakta değildir. Şimdilik yapılacak en iyi siyaset, Mehmet Ali'nin emniyet ve itimadını kazanmaktır., demişti.

29 Mayıs'ta İngiltere sefaret tercümanı bu nasihatları Babiali'ye takdim ettiği zaman, Reis Ef., Mehmet Ali için "bu hain, kucakta ısıtılan bir yılandı., sözünü sarfetmişti. Görülüyor ki, Babiali'nin Mehmet Ali Paşa hakkındaki şüpheleri katıyen izale edilmiş değildir. Bilhassa İbrahim Paşa Arap İmparatorluğunun kurulmasını daima tasarlamaktadır¹. Bundan dolayı Bağdad İngiliz konsolosu, Iskenderiye'de bulunan İngiliz konsolosuna, daha 6 Şubat 1833 te yazdığı bir tahrirde, "Arap milleti gözlerini İbrahim Paşa'ya tevcih etmiştir., diyordu².

Hakikaten İbrahim Paşa başlangıçtan beri siyaset itibariyle Mehmet Ali'den ayrılıyor, Arap unsurunu daha fazla himaye ediyor ve hâkimiyetini bu unsura istinad ettirmek istiyordu. Arap milletinin içinde büyümesi, tahsilini Mısır'da görmesi İbrahim Paşa'nın bu husustaki kanaatları üzerine büyük tesirler yapmış olduğu tabiidir.

Prokesch-Osten, Prens Metternich'e 16 Mayıs 1833 tarihinde yazdığı bu hususu ilgilendiren bir tahririnde şöyle demektedir³:

"Bir Arap İmparatorluğu kurmak mefkûresinin yaşamakta olduğunu birçok deliller ispat etmektedir. Mehmet Ali gibi yapıcı bir zekânın yanında, büyük emeller besleyen ve yüksek bir enerjiye sahip bulunan oğlu ve halefini görüyorum; İbrahim bu asrın çöçüğüdür; asrî bir surette talim ve terbiye görmüştür. Bu vaziyet İbrahim'i, dinin ahkâmına uyarak Sultana itaate mecbur kalmaktan kurtaracaktır. Bir tarafa Babiali'nin zâ'fı ve perişan hali önümde dururken, diğer tarafta kuvvetli, iyi bir surette ve

¹ Davut Berekât, s. 114-115.

² Davut Berekât, s. 114-115.

³ Aynı eser, s. 115-116.

modern vasıtalarla talim ve terbiye görmüş bir Arap ordusu ve kuvvetli bir donanma görüyorum. Bunlara fazla olarak uykusundan uyanan Arap âleminin düşüncesini de ilâve edebiliriz. Mehmet Ali bu Arap ülkelerinde büyük bir şöhret ve şerefe nail olmuştur. „

Mehmet Ali ile oldukça yakından temasa geldiği aşîkâr olan¹ Prokesch-Osten bu noktaları, bu sıralarda Mehmet Ali'ye gelen ve İngiltere arşivinde hıfzedilmekte olan bir takrir dolayısıyla bildirdiği anlaşıyor².

Mehmet Ali'ye takdim edilen bu takrirden, düşünölmekte olan Arap Devletinin hudutlarının şöyle çizilmiş olduğunu göröyoruz³ :

“En doğru ve tercihe şayan nizam, Afrika'da Mısır, Nubya, Sennar, Darfur ve Kerdufan'dan Acem körfezine kadar Arap memleketlerinin cümlesinden ve bütün Suriye de dahil olmak üzere, buradan Fırat nehrinin şark sahiline kadar olan bütün bu sahadan bir Arap devleti teşkil etmektir.

Eğer bunu tamamlayabilerseniz, bütün Arap âlemi sizi Hilâfet-i İslâmiye veyahut Hulefay-i Rasîdin uğrunda ayaklanmış bir ferdi veyahut Tanrının İslâmiyeti kurmak için gönderdiği biri gibi selâmlıyacak ve tebci edecektir. Her Arap bugün

¹ 28 Nisanda Roussin Mehmet Ali'ye yazdığı bir mektupta, «Fransa'nın muvafık bulduğu şartlar, bundan ziyade fazılaştırılmaz,» dediği halde 8 Mayıs'ta yazdığı diğer bir mektubunda, Adana'nın da ilhakından dolayı Mehmet Ali'yi tebrik etmekte ve ezcümle şunları demektedir : «Bogazlarda vukua gelen hâdiseler, Fransa'ya, Mısırı kuvvetlendirmesinin zaruri olduğunu gösterdi; Fransa bütün Suriye'yi temine çalıştı; bu hususta sarfettiği mesai diğer devletlerin mesaisinden daha çok fazladır. Biz bu neticeyi fasilasız bir surette, üç ay süren devamlı bir mesai yasesinde elde edebildik». Mehmet Ali beriki tahririn de orijinallerini Prokesch-Osten'e teslim ederek, bunları Metternich'e vermesini söylemiştir. Bk. Prosch-Osten, s. 44.

Bundan Mehmet Ali ile Prokesch-Osten'in çok samimi oldukları anlaşıyor. Fakat daha doğrusu, Mehmet Ali istifade edebileceği bir şahıs elde ettiğine kanidir ve ona karşı açılması da ondan ilerigeliyor. Dikkat edilecek olursa, Prokesch-Osten Mehmet Ali'nin Suriye'ye tasarruzu, Avusturyalı ve bilhassa ihtilâf düşmanı Metternich'in adamı olmasına rağmen Mehmet Ali'nin bu mücadelesini bir isyan değil meşru bir mücadele şeklinde tasvir etmekte ve bütün kabahatı II. Mahmud'a yüklemektedir.

² Davut Berekât, s. 115.

³ Davut Berekât, a. 115-116.

buna, kendini emellerine götürecektir istikamet gibi bakmaktadır... İşte Mekke Şerifi, kuvvet ve azametinize hayran olanların başında geliyor; rey-i âm sizinle beraberdir....

Bunu elde etmek için Bağdad âyanı ve Fırat'ın şark sahilindeki büyüklerle temasa gelmek, onları da bu husus için davet etmek icabeder.

İngilizler Acem körfezine yaklaşmağa mümanaat etmezler. Siz de bu suretle burada nüfuzunuzu tahkim ederek ticaret, sanat ve dini himaye edersiniz; İstanbul'da pek yakında bir felâketin çökeceği muhakkaktır...

Bundan dolayı sizin takip edeceğiniz hatt-ı hareket, Türkiye ve Toros'ların öbür tarafını Avrupa'nın ittihaaz edeceği kararlara terkederek, müdafaaya çekilmektir.

Hiç şüphesiz ki Avrupa Suriye'yi istirdad etmek isteyecektir. Bundan dolayı süratle harekete geçmek icabediyor. Suriye'deki ordunuzun müdafaaya vasıtaları eksiktir. Ordunun 20 bataryaya, kâfi miktarda mühendis, hastahane ve doktora ihtiyacı vardır. Orduya iltihak edenlerden, yani gayri muntazam askerden maada, ordunun mevcudu 130000 e çıkarılmalıdır....

İskenderiye'de de Avusturya murahhası Prokesch-Osten İngiliz murahhası Campbell ve bilâhare bunlara iltihak eden Prusyalı Roquerbe ve Fransa'nın genel konsolosu Mimaut ve buna yardım etmek üzere gelen Bois de Comte Mısır meselesini halletmek için çalışmışlardır.

Fakat İstanbul'daki rekabet burada da kendini gösterdi. Fransızların düşmanlığı, İngilizlerin kıskançlığı dolayısıyla, Prokesch büyük mesai sarfetmek mecburiyetinde kaldı. Mehmet Ali'ye gelince, Avrupa mümessillerinin bu vaziyetini tamamiyle müdrikti; onları iyi bir şekilde idare etmesini bildi. Mehmet Ali garp devletlerinin mümessilleri ile konuşurken Osmanlı İmparatorluğuna karşı olan Rus emellerinin önüne çekmek istediği setten bahsediyor, Sultana karşı duyduğu ubudiyet hislerini anlatıyordu. Mehmet Ali müşterek bir donanmanın kendisini tehdit edemeyeceğini biliyordu, bundan dolayı, görüldüğü veçhile, isteklerini hafifletmek şöyle dursun, bilâkis evvelkilere Adana'yı ve Toros geçitlerini ilâve etti. Fransızların ve İngilizlerin de is-

rarı üzerine Babıali, Mehmet Ali'nin bu son isteğini de yerine getirmek mecburiyetinde kaldı¹.

Reşit Bey ve V a r e n n e Kütahya'da yaptıkları müzakerelerde elde ettikleri yegâne muvaffakiyet, İbrahim Paşa'yı hususi bir elçi göndererek Sultan'dan Adana eyaletinin, Osmanlı İmparatorluğunun bir veziri sıfatıyla kendisine tevcih edilmesini rica etmeğe razı etmeleri olmuştur. Bu suretle, hiç olmazsa şeklen olsun, Osmanlı devleti yeniden küçük bir vaziyete düşmekten kurtulmuştu. Bois de Comte'un her ne kadar bir rolü olmamış ise de Prokesch ve Campbell'in tavsiyeleri ve meseleyi izah etmek üzere serdettikleri mutalâalar nihayet Mehmet Ali'yi, yukarıda temas edildiği gibi, 14 Mayıs tarihinde Adana'dan vazgeçmeğe mecbur etmişti. Konsolosluklar, Mehmet Ali'nin bu kararını henüz ellerine almışlardı ki, İstanbul'dan gelen tatarlar, Emin Ef.'nin, Adana'nın da tevcih edildiğine dair olan fermanla, 7 Mayıs tarihinde Kütahya'ya hareket ettiği haberini getirdiler². Geç kalınmıştı, Sultan 3 Mayıs tarihinde Adana'yı da muhassıllık sıfatıyla İbrahim Paşa'ya tevcih etmeğe razı olmuş, 5'te bu kararı ilân ederek, 6'da yazılan fermanı, 7 Mayısta Emin Ef. ile Kütahya'ya göndermişti. Campbell'e İskenderiye'yi abluka ile tehdit etmek hususundaki emir ancak iş işten geçtikten sonra gelebilmişti. Gerek Talleyrand, gerek Palmerston'un bir dörtler anlaşmasıyla Babıali lehine meseleyi ele almak düşüncesi, gerek Metternich'in Viyana da meseleyi inceliyerek bir anlaşmaya varma teklifleri, bu vaziyet karşısında, geç kalmıştı.

Osmanlı-Mısır harbi Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine neticelenmiş, Babıali mânen ve maddeten küçülmüş, bir valisine mağlup olmuştu. Avrupa devletlerinin müdahalelerine rağmen, bazan istememelerinden, bazan da kudretlerinin yetişmemesinden, Osmanlı İmparatorluğu için çok feci ve acı olan bu akibetin önüne geçememişlerdi. Fransa'nın şöhrat ve nam kazanmak isteyen faaliyeti de bu siyasi mücadelede hissedilir bir derecede ağır mağlubiyetlere uğramıştı. Osmanlı İmparatorluğunun en ziyade yardım beklediği devlet, İngiltere, kendisini bu

¹ Ernst Molden, s. 64.

² Aynı eser, s. 61; not 612.

büyük felâketiyle baş başa bırakmış, yardım bakımından gerek kavliyat, gerek filiyat sahasında en ziyade Rusya rol oynamıştı. Avusturya'nın faaliyetine gelince pek basit kalmıştı; Rus politikasının samimi olduğunu, bu hususta Rusların hususi hiçbir emelleri olmadığını tekeffül etmiş ve rolü bilhassa bu sahada olmuştu¹. Bu suretle Rus donanma ve askerlerinin İstanbul'a gelmeleri ve burada Mısır'lıların tamamıyla, kendilerine verilen hudutların gerisine çekilinceye kadar beklemeleri, daha kolay olmuştu.

Rusya takip ettiği bu üstün siyasetin semeresini görmekte geçikmedi. Avrupa Devletleri, İstanbul'un bu tehlikeli misafirlerine şüpheli gözlerle bakarken, İstanbul'da Osmanlı ricali ile Rus diplomatları arasında yapılan konferanslarda, Rusya'ya Şark meselesinde büyük bir nüfuz veren ve bundan dolayı Avrupa siyasetinde büyük bir rol oynayan "*Hünkâr İskeleyi*," muahdesi imzalanıyordu.

b — Hünkâr İskeleyi² Muahdesi³.

1833 Nisan ayı siyasi tedbirlerin çok faal olduğu bir aydı. Nisan ayı içinde Boğaza üçüncü bir Rus askeri birliğinin geldiğini görüyoruz; bu suretle Roğaz'daki Rus askeri kuvvetinin

¹ Hillebrand, Geschichte Frankreichs, c. 1., s. 534; Avusturya'nın bu esnada Rusya'ya karşı şüphelendiğini ve Baron Stürmer'i elçi olarak İstanbul'a ve Prokesch-Osten'i de genel konsolos olarak Mısır'a gönderdiği zikrediliyorsa da doğru değildir. Baron Stürmer'in İstanbul'a gönderilmesi daha 1832'de kararlaştırıldığı (yani çok evvel) gibi Prokesch de genel konsolos olarak değil hususi murabbas olarak Mehmet Ali'ye müessir olmak üzere Mısır'a gönderilmişti. Bk. E. Molden, s. 62.

² Boğazda Anadolu sahilinde olan bu yerde dikilen taş üzerine Rusçadan başka, Sadr-ı Ali Kethüdası Pertev Ef. tarafından yazılan şu kit'a da hakkedilmişti, Lâtfi tarihi c. IV., s. 27:

*Bu sahraya müsafir geldi gitti asker-i Rusi,
Ba senk-i Küh-ı pegker yadigâr olan nişan kalsun
Vıfakı devleteynin böyle dursun sabit u muhkem;
Lisan-ı dostanda dasitanı çok zaman kalsun.*

³ Metin için bk. Muahdat Mecmuası, c. IV., s. 90-93; Cadalvêno et E. Barrault, s. 490-494; Lâtfi tarihi, c. IV., s. 89-91 mukaddemesiyle beraber, fakat gizli madde yok, Muahdat Mecmuasına nazaran bazı ufak farklar var; Noradounghian, c. II., s. 229.

mecmuu 13000¹ kişiyi bulmuştu. Yine aynı ay içinde, bayram münasebetiyle, yapılan tevcihata Me h met Ali ve İbra him Pa ş a 'ların isimleri zikredilmiş ve tevcihata ek olarak Mehmet Ali ve İbrahim Paşa'ların memuriyetleri tasdik, Kudüs, Akkâ, Şam, Trabulus-Şam ve Haleb'in ilâveten bunlara tevcih edildiği bildirilmişti.

Miktarı artmakta olan Boğazdaki Rus kuvvetleri, Fransız, İngiliz hattâ Avusturya hükümetlerini ciddi bir surette endişeye düşürmüş, Berlin bile bu vaziyete iyi gözle bakmamağa başlamıştı.

Nisan ayı ortalarında Amiral Hugon komutasında bir Fransız donanması ve Sir Pult, Malcolm idaresinde de bir İngiliz donanması İzmir körfezinde göründüler. İngilizler fazla olarak Lord Ponsonby gibi tecrübeli bir diplomatı İstanbul'a göndermişler ve bu meselede, şimdiye kadar olduğu gibi, pasif kalmak istemediklerini ima etmişlerdi².

Batı Devletleri Mehmet Ali üzerinde müessir olarak, Rus nüfuzunu bir an evvel İstanbul'dan uzaklaştırmak için bütün kuvvetleriyle çalışmağa başladılar. Fransa bunun için, yukarıda görüldüğü gibi, Mısır'a Bois-le-Comte'ı gönderdi; *Prokesch-Osten* ve *Campbell* de Mısır'a bu husus için gönderilmiş bulunuyorlardı. Fakat Mehmet Ali üzerine tazyik yapan devletler, diğer taraftan Babıali'ye Mehmet Ali'nin taleplerini kabule teşvik ediyorlar, hattâ yaziyete göre, bazan bunu ısrarla istiyorlardı. Bilhassa Lord Ponsonby anlaşma hususunda Babıali'ye daha kolay müessir olabileceğini umuyordu. Hakikatte Büyük Devletler arazi bakımından Babıali'yi Mehmet Ali'ye karşı tutmağı düşünmüyolardı; Osmanlı Devletinin tamamiyeti mülkiyesinin bu vaziyet karşısında, ancak Ruslara karşı bir mânası vardı.

Ugradığı büyük mağlûbiyetler ve Mehmet Ali ve İbra him Pa ş a 'ların pervasızca hareketleri dolayısıyla zaten azmi kırılan II. Mahmut nihayet bu devletlerin siyasi entrikalarından da bıkmış usanmış ve 5 Mayıs tarihinde *Adana'nın* İbra him Pa ş a 'ya *Muhassıllık* unvaniyle verilmesine razı olmuştu. Mayıs

¹ Rosen, c. I., s. 176; Graf Prokesch-Osten (Mehmet Ali s. 45) bu mikdarı 15000 olarak veriyor.

² Rosen, c. I., s. 178

ortalarında bu tevcih hakikaten yapıldı. Mısırdaki Bois-le-Comte (Fransız), Campbell (İngiliz) ve Prokesch-Osten (Avusturya) ¹ gibi büyük Devletler murahhaslarının ısrarları üzerine Mehmet Ali, yukarıda görüldüğü üzere, Adana'dan sarfı nazar etmiş ise de, II. Mahmud'un Adana hakkında verdiği son karar üzerine, Büyük Devletler Mehmet Ali'ye yaptıkları tazyikten birdenbire vazgeçmişler, bu suretle hakiki gayelerinin neden ibaret olduğunu açıkça ortaya atmışlardı. Çünkü bu sırada Büyük Devletleri ilgilendiren şey metbu ile tabi arasındaki hudut meselesinin halli değil, Rusların İstanbul Boğazından mümkün olduğu kadar çabuk uzaklaşmalarının temini idi ².

İstanbul bu sıralarda cihan siyasetinin merkezi haline gelmişti. Rusya'nın nazik durumunu kuvvetlendirmek icabediyordu. Bundan dolayı 6 Mayıs'ta ³, yani Adana'nın terkinden bir gün sonra ⁴ Graf (Comte) Al. Orlof (Orloff, Orlow, Orlov) fevkalâde murahhas olarak, Çarın Sultana mahsus bir mektubuyle ⁵ İstanbul'a geldi. Orlof aynı zamanda bütün Rus kuvvetlerinin umum komutanı tayin edilmişti ⁶. Orlof'a verilen talimatnamede ⁷ her şeyden evvel Fransa'nın entrikaları yüzünden bozulan Rus menfaatlarını korumak işiyle muvazzaf olduğu zikredildikten sonra, kendisinden hulâsaten aşağıdaki maddeler isteniyordu: Babıali'yi Rusya'nın yardımına güvenilebileceğine inandırmak; Fransa'nın İstanbul'daki nüfuzunu kırmağa çalışmak; Avusturya'nın yardımını temin ve İngiliz tesii-

¹ Rosen, c. I., s. 178; Prokesch-Osten, s. 43-44, yalnız kendi ve Campbell'in rolünden bahsetmesine ve Bois-le-Comte'un murahhaslığından bahsederken gülünç bir elçilik (misyon) demesine rağmen, Rosen bunlardan bilhassa Bois-le-Comte'tan bahseder.

² Prokesch-Osten, s. 45.

³ Rosen, s. 179; Ernst Molden, s. 63, Orlof'un İstanbul'a muvasalatını 5 Mayıs olarak tesbit etmektedir.

⁴ Schiemann, Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I., c. III., s. 220, Adana'nın 4 Mayıs'ta Mahmut tarafından terk edildiğini söylüyor; Prokesch-Osten Orlof'un 5 Mayıs'ta İstanbul'a geldiğini yazıyor. s. 46.

⁵ Mektup hakkında bk. Goryanof (M. İskender ve Ali Reşat terc.) s. 66.

⁶ Stern, Geschichte Europas, c. IV., s. 491.

⁷ Goryanof (M. İskender ve Ali Reşat terc.), 64-65: bir rivayete göre bu bîsuatki talimatname sonradan göndevilmiştir. Karş. E. Molden, s. 69; Goryanof (terc.), s. 71; Rosen, c. I., s. 183 vd.

rini azaltmak için vaki olacak bir müdahelenin Osmanlı İmparatorluğunun bakasını temin etmekten başka bir gayesi olmadığını açıkça ispat etmek; bu hususta müstakil hareket etmek ve bir ecnebi müdahalesine yer vermemek¹; Rus donanma ve ordusunun, Mehmet Ali ile anlaşma vuku'bulur bulmaz ve Mısır askeri Toros'ların gerisine çekilir çekilmez, İstanbul'u terketmek.

Graf Orlof Adana meselesinde bir rol oynamakta her ne kadar geç kaldı ise de, Türk-Rus münasebetlerini daha esaslı bir surette geliştirecek tesbit etmek fırsatını buldu².

Mehmet Ali ile olan bu ihtilâf halledilmişti; bundan dolayı Rus'ların artık Boğazdan çekilmeleri lâzımgeliyordu. Kendisine Osmanlı ricali tarafından müracaat yapıldığında, çok mü-lâyim davrandı ve Mısır'lıların kendilerine verilen hudutların gerisine çekilmeleriyle beraber Rus kuvvetlerinin de Boğazı terkedeceklerini bildirdi. Bu hususta vaktinde ve doğru malûmat alabilmek için yaveri Baron Sieven'i bir Osmanlı memuriyle birlikte İbrahim Paşa'nın ordusuna gönderdi³.

Orlof Osmanlı ricali arasında derhal büyük bir sempati kazandı⁴. Bu hususta sarfettiği büyük meblâğların da rolü olduğu söyleniyor⁵. Orlof aynı zamanda Avusturya elçisi Baron Stürmer'den büyük yardımlar gördü. Stürmer'in, Rus'ların lehine aldığı vaziyet Osmanlı ricaline Rus'ların başka bir emeli olmadığı hakkında oldukça inandırıcı bir kanaat vermişti⁶. Görülüyor ki Kütahya anlaşmasıyla Mahmut ile Mehmet Ali arasındaki ihtilâf her ne kadar halledilmiş ise de, bulanık bir hale gelen Avrupa siyaseti bu anlaşma ile henüz durulmamıştı.

Baron Roussin büyük bir telâşa düştü. Batı Devletlerinin donanmalarını Çanakkale Boğazına girmelerini istiyordu; Broglie⁷ de aynı fikirde idi. Yeni İngiliz sefiri Ponsonby'nin vazifesi de her ne kadar Roussin ve Stürmer ile birlikte Rus donanmasının İstanbul'dan çekilmesini temin etmek

¹ Bana öyle geliyor ki bu madde ile kastedilen devlet Avusturyadır. (?)

² E. Molden, s. 63.

³ Rosen, c. I., s. 181.

⁴ E. Molden, s. 64.

⁵ Schiemann, c. III., s. 221, not 1.

⁶ E. Molden, s. 64.

⁷ Fransa hariciye nazırı.

ise de, Palmerston Fransa'nın bu şiddetli müdahalesine yaklaşmadı¹ ve Ponsonby vasıtasıyla Babıali'yi İngiltere'nin Fransa ile birlikte Boğazlara girmek emelinde olmadığını bildirdi². Zaten Türkler de Fransızların Marmara'ya girmek teklifini reddetmişlerdi³; fazla olarak Paris'teki Rus elçisi Graf Pozzo di Borgo, Lui Filip'e Fransız donanmasının Marmara'ya girmesi Rusya tarafından bir harp sebebi addedileceğini söylemişti⁴. Palmerston, vaziyetin çok nazik olduğunu, fakat Sultanla Mısır valisi arasında anlaşma vuku bulduğundan, Rusların artık vadettikleri veçhile, çekileceklerini ileri sürüyor ve Ruslara bu hususta şüphe edilmekte olunduğunu bildirmemek daha doğru olacaktır diyordu⁵.

Görülüyor ki, İngiltere Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunda hamilik rolü oynamasına müsaade edemeyeceğini ilân ederken, diğer taraftan Fransa gibi heyecan ve telâşa kapılmadan daha dikkatli ve ihtiyatlı davranıyordu. Fakat buna rağmen Palmerston Rusların vaziyetinden, hakikatte, fevkalâde endişede idi⁶.

Metternich te kefil olduğu Rus siyasetinden tamamiyle emin gibi görünmüyorsa da, muhakkak şüphe içinde olduğu anlaşılıyor. 3 Haziran'da Baron Stürmer'in Metternich'ten bütün mesaisini Rusların doğru hareketlerine sadık kalmalarını ve anlaşma için konulan şartların kabulü ile beraber Rusların çekilmesini temine sarfetmesi hususunda emir aldığını görüyoruz. Bununla beraber Metternich bu endişesini harice açmıyor, bilâkis İngiltere sefiri Lamb ve Fransa sefiri Graf St. Aulaire ile yaptığı bir konuşmada, Rusya'nın bu meselede dürüst hareket edeceği hususunda, Avusturya'yı temin etmiştir diyordu⁷.

¹ E. Molden, s. 65; karş. Goryanof (tere) s. 71.

² E. Molden, s. 66.

³ Rusların (Orlof) verdiği cesaretle Türkler Amiral Roussin'e karşı mukavemet ettiler, Fransız gemilerinin Çanakkale Boğazından geçmelerine müsaade etmediler. (Goryanof, tere. s. 69). Fransızların "La Mésange" harp gemisi Çanakkale Boğazından cehren geçmek istedi ise de, gördüğü mukavemet üzerine geri dönmek zorunda kaldı. (Gory. ter. s. 68).

⁴ Prokesch-Osten, s. 45.

⁵ Stern, s. IV. s. 492.

⁶ E. Molden, s. 66.

⁷ Aynı eser, s. 67.

Çarp Devletleri Avusturya'yı Rusya'dan ayırmak için çok çalıştılar, fakat bundan bir netice çıkmadı. Metternich Hünkâr İskelesi muahedesinden oldukça geç haberdar edildiği ve bu yüzden Ruslara karşı olan itimadı gevşediği halde, takip ettiği yoldan dönmedi; bir müddet sonra da Baron Stürmer'e, Babiali'yi bu muvaffakiyetinden, yani Hünkâr İskelesi muahedesinden dolayı tebrik etmesi hususunda emir gönderdi.

Hünkâr İskelesi muahedesiyile neticelenen Türk-Rus anlaşma teşebbüsü ilk defa Orlof tarafından değil, Mahmut tarafından yapıldı¹. Ahmet Fevzi Paşa 1833 Nisan ortalarında Rus elçisi Butenef'e muracaatta bulunarak, zaten mevcut olan itilâfın kati bir muahede ile -par un traité définitif- tesbit edilmesi temennisinde bulunmuştu².

Ahmet Paşa II. Mahmud'un bunu çoktan arzu ettiğini, fakat bunu henüz Osmanlı ricaline açmadığını, Mehmet Ali'nin Osmanlı İmparatorluğunu tehdit eden emellerinden ancak Rusya ile taarruzi ve tedafüi bir ittifak akdetmekle kurtulabileceğini ve Çar nezdinde bu hususta müracaatta bulunacağını bildirmiş ve meselenin yalnız kendisine ifşa edildiğini beyan ederek zamanı gelinceye kadar bunu diğer Osmanlı ricaline açmaması icabettiğini ilâve etmiştir.

Butenef'in bu husustaki takriri Petersburg'a erişmeden önce Orlof yola çıkmış bulunduğundan, 8 Mayıs tarihinde kendisine mufassal talimatı ihtiva eden bir tahrir gönderildi³. Bu talimatta Osmanlı teklifinin kabul edilmesini, ancak 1798 senesinde akdedilen tedafüi ittitak muahedesinde⁴ olduğunun aksi-

¹ Schiemann, III. s. 221; E. Molden, s. 68; Goryaof (terc.), 70 vd. halbuki Rosen'de (e. I, s. 183) bu hususta evvelâ Orlof'un muracaatta bulunduğunu ve meseleyi bidayette Akif Ef.'ye açtığını, fakat Akif Ek. meselenin ehemmiyetinden dolayı korktuğundan Orlof'un teklifini reddetmesi üzerine, Orlof'un Ahmet Fevzi Paşa'yı elde ettiğini ve onun vasıtasıyla Rus emellerinin tahakkuku için çalışmaya başladığını yazıyor; bununla beraber Orlof'un da müessir olduğu şüphesizdir, çünkü kendisi Petersburg'tan böyle tedafüi bir muahede krokisi getirmiş bulunuyordu. Karş. Schiemann, 221; E. Molden, s. 68-69.

² E. Molden, s. 68.

³ Bu talimatname her halde yukarıda zikri geçen talimatname olacaktır (?) bk. yukarı s. 147 ve not 7.

⁴ Reşat Ekrem, Osm. munb. ve kapitol. s. 114 vd.

ne olarak, karşılıklı bir arazi garantisinin olmaması istenmişti. Rusya, meselâ Osmanlı İmparatorluğunun Afrika eyaletlerinin müdafaasını garanti edemezdi¹.

Orlof İstanbul'da geçirdiği kısa müddetten fevkalâde istifade etti. Sultan Mahmut daha ilk kabulünde kendisine Rusya ile olacak ittifak hakkındaki arzularını tekrar etti. İş bu radeye girdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ricalini de bu fikre alıştırmak icabediyordu². Diğer taraftan bu arzuyu tahakkuk ettirecek hâdiseler de meydana gelmekte idi. Mayıs ayında Rus tavassutu ile, Baron Roussin'in mektuplarından, Fransa hükümetinin Osmanlı dinastisi yerine yeni ve Fransa'nın nüfuz ve tesiri sayesinde muvaffak olan bir hanedanın getirilmesini düşünmekte olduğu anlaşılmıştı³.

Bu gibi hallerin de II. Mahmut üzerine büyük tesirler yaptığı muhakkaktır. Anlaşma için lâzım olan ilk esasları Ahmet Fevzi Paşa ve Orlof hazırladılar; sonra bunlara Husrev Paşa ve Reisülküttap Akif Ef. Ruslar'dan da Butenev iştirak ettiler. Kararlaştırılan muahedeyi, kimsenin şüphesini celbetmeden, Husrev Paşa'nın konağında, 8 Tem. 1833 tarihinde imzaladılar⁴.

Bir tedafüi ittifakı tazammun eden Hünkâr İskeleyi muahedesi biri gizli olmak üzere, 7 maddeden ibarettir.

Muahedenin birinci maddesinde, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya Devleti arasında ebedî sulh ve ittifak olduğuna işaret edilerek, ittifakın ruhu memleketlerinin tecavüzden korunmasını güttüğünden, bu iki devlet âsayiş ve emniyetlerini ilgilendiren meselerlerde karşılıklı olarak müessir bir surette birbirine yardımda bulunacaklarını taahhüt ediyorlardı.

İkinci maddede, 2 Eylül 1829 tarihli Edirne muahedesiyile bu muahedeye giren bütün muahedeler ve 14 Nisan 1830 'da Petersburg'ta imzalanan senet ve 21 Temmuz 1832⁵ de İstanbul'

¹ E. Molden, s. 69.

² E. Molden, s. 70.

³ Rosen, c. I., s. 185.

⁴ Bk. E. Molden s. 70; Rosen, c. I., s. 186 da (Padışahın Hünkâr İskeleyi köşkünde denilmektedir.)

⁵ Muahedat Mecmuası, c. IV, s. 91 de bu muahedenin tarihi 9 Temmuz olarak gösterilmiştir. 12 gün fazlalık milâdi-efrenci (Gregor takvimi) ve milâdi-rumi (Julian takvimi) tarihleri arasındaki farktan ibarettir.

da, Yunanistan hakkında, akdedilen anlaşma harfi harfine yeniden tasdik ediliyordu.

Üçüncü maddede, muahedenin esas ruhu olan mütekabil müdafaa iktizasınca, Osmanlı İmparatorluğunun istiklâlini temin etmek, Rusya Devletinin en büyük arzusu olduğundan, umulmamakla beraber, böyle bir yardımı mucip olacak yeni hâdiselerin zuhurunda, bu iki devlet ne miktar kuvvet lâzımgelirse vermeği taahhüt ediyorlardı; deniz ve karadan verilmesi lâzımgelen kuvvetlerin miktarının tayinini Babiali'ye bırakılmıştı.

Dördüncü maddede, bu iki devletten hangisi yardım istemişse, imdat olarak aldığı deniz ve kara kuvvetlerinin iâşesi, ona ait olacaktı.

Beşinci maddede, ileride meydana gelecek hâdiseler muahedenin bünyesinde zaruri bazı değişiklikleri mucip olabileceğinden, muahedenin müddeti yalnız 8 sene olarak kabul edilmişti.

Altıncı madde, muahedenin tasdikine (ratification) aitti.

Bu muahede'nin Avrupa devletleri arasında büyük bir heyecan meydana getiren gizli maddesine gelince¹, burada mua-

¹ Hükâr İskelesi muahedesinin gizli maddesinin Türkçe metni. Muahadat Mecmuası, c. IV., s. 92-93; kerre içindeki ilâveler, Goryanof'un tercümesine eklenen metinden alınmıştır (Goryanof terc. s. 77):

«Bu defa Saltanat-ı Seniyye ile Rusya Devlet-i fabimesi beyninde akd ve temhid olunaa ittifak-ı tedafui muahede-i celilesinin (celiyosinin) evvelki maddesinin şurutunun biri mucibince tarafeyn-i fabimeyn-i (fabimeteyni) muahideyn memleketterinin emaiyeti için mütekabileten imdadat-ı maddiye ve ziyade müessir muavenetin ifasına müteahhitdirler. Mamafih Haşmetlû Rusya İmparatoru cenapları Devlet-i Aliyye'ye terettüp edecek bar ve te-kellüften (tekliften) vikayeten vakt u halden naşi Devlet-i Aliyye'ye itaya meebur olduğu belde işbu imdadı talebetmiyeceğinden ahidoame-i celide usul-ı tekabül iktizasınca ledelicap tarafı Saltanat-ı Seniyye'den olunacak ianete bedel olmak üzere Devlet-i Aliyye Rusya Devleti lehine filen Akdeniz Boğazını seddetmek, yani hiç (bir) ecnebi cenk sefinesinin her hangi (her hangi) bahane ile dubulunü teeviz oylememeğe hasretmek gerektir. İşbu madde-i münferide-i mektume akd olunan tedafui ittifakın ahitname-i celisinde harf beharf münderiç olmuş gibi meri ve moteber tutula».

Aynı maddenin Fransızca metni Cadalvène et Barrault s. 493-94'ten alınmıştır. Noradounghian c. II., s. 229 vd. ile arasında olan ufak farklar kerre içinde gösterilmiştir; E. Molden'in Goriaioff'tan aldığı madde çok eksik ve tahriflerle doludur (E. Molden, s. 72). Muahedenin bütün maddeleri için bk. Cadalvène et Barrault, s. 490-494:

hedenin birinci maddesi izah ediliyor ve Osmanlı İmparatorluğunun vaziyeti dolayısıyla, kendisinden mütekabil yardım yerine Çanakkale Boğazını cenebi harp gemilerine kapaması isteniyordu.

Baron Sieven 6 Tem. tarihinde avdet etti; Mısırlıların son neferlerine varıncaya kadar çekildikleri haberini getirdi, 9 Temmuzda Rus askerleri gemilerine bindiler ve 10 Temmuzda, öğleden evvel, bütün donanma Boğazı terketti¹.

Rusların Boğazdan çekilmeleri zannedilğinden çok kolay olmuştu. Fakat bu vaziyet devletleri müsterih ve memnun edeceği yerde düşünce ve endişeye sevketti. Bu sıralarda Rus diplomatlarının Osmanlı ricali ile sıkı münasebetlerde bulunmaları bu şüpheyi kuvvetlendirmişti. Filhakika Rusların hareketinden iki hafta sonra, 8 Temmuz tarihinde, Babiali ile Rusya

«En vertu d'une des clauses de l'article I er du traité patent d'alliance définitive (conclu) entre la Sublime-Porte et la cour impériale de Russie, (la cour impériale de Russie et la Sublime Porte) les deux (bautea) parties contractantes sont tenues de se prêter mutuellement des secours matériels (de secours matériel) et l'assistance la plus efficace pour la sûreté de leurs États respectifs. Néanmoins, comme Sa Majesté l'empereur (l'Empereur) de toutes les Russies, voulant épargner à la Sublime-Porte ottomane (Ottomane) les charges (la charge) et les embarras qui résulteraient pour elle (Elle) de la prestation d'un secours matériel, ne demandera pas ce secours, si les circonstances mettaient la Sublime-Porte dans l'obligation de la fournir, la Sublime-Porte ottomane, (Ottomane) à la place du secours qu'elle (Elle) doit prêter au besoin, d'après le principe de réciprocité du traité patent, devra borner son action, en faveur la cour impérial de Russie (Cour Impériale), à fermer le détroit des Dardanelles, c'est à dire à ne permettre à aucun bâtiment de geurre étranger d'y entrer, sous un prétexte quelconque.

Le présent article, séparé et secret, aura les mêmes (la même) force et valeur que s'il était inséré (mot à mot) dans le traité d'alliance (Alliance) de ce jour.»

Fait à Constantinople le 26 juin, l'an 1833 (le 20 de la Lune de Sefer, l'an 1244 de Hégire)

Signé Comte Alexis Orloff. (L. S.)

Signé A. Boutenieff. (L. S.)

¹ Rosen, c. I., s. 182; Schiemann, c. III., s. 221; Stern, Geschichte Europas, c. IV., s. 492 de Rusların 11 Temmuzda hareket ettiklerini yazıyor; E. Molden s. 76 de Orlof'un 12 Temmuzda hareket ettiğini bildiriyor.

arasında tedafüi bir muahedenin akdedilmiş olduğu anlaşılmıştı¹.

Bu muahedeyi akdeden iki devlet arasında kuvvet bakımından bariz farklar olmasa, bunlardan kuvvetli olanı zayıf olana karşı, gerek sulh, gerek harp halinde, sistemli bir istilâ siyaseti takip etmiş olmasa idi, bu hâdise Batı Devletlerinin pek o kadar itirazına hedef olmayacaktı. Rusların çekilmesinden iki hafta sonra muahedenin malûm olması, Batı Devletlerine Rus fedakârlıklarının mahiyetini daha vazih bir hale koymuştu. Bu muahede ile Batı Devletlerini fevkalâde kuşkulandıran Rus askerî yardımı artık bir hak olarak tanınacaktı. Yukarıda söyledigimiz mülâhazalar dolayisiyle gizli maddenin mevcudiyeti de sezilmişti, fakat bunun muhtevası hakkında uzun müddet ancak bir takım tahminler yürütülebildi.

Rusya bu muahede ile yalnız İstanbulu ve İstanbul Boğazını kendi nüfuz ve muhafazası altına almakla kalmıyor, aynı zamanda Çanakkale Boğazını da kendi nüfuzu altına getirmiş ve diğer devletlerin nüfuzuna karşı kapamış bulunuyordu. Bu durum grek Fransayı, gerek İngiltereyi tabiatıyla pek yakından ilgilendirdi. İngiltere Namık Paşa'nın murahhaslığı ile kendisine verilen fırsatı kaçırdığına şimdi pişmandı. Namık Paşa vasıtasıyla istenilen birkaç harp gemisi verilmiş olsaydı, tahakkuk eden bu Rus plânları daha başlangıcında suya düşecek veyahut pek büyük müşkülâta maruz kalacak ve dolayisiyle tahakkuk edemeyecekti.

Avrupa devletleri ilk defa olarak muahedenin mevcudiyetini İstanbulda dolaşan şayialardan istidlâl ettiler. Haberi ilk olarak Roussin almıştı². Hünkâr İskeleyi muahedesinin malûm olması Batı Devletlerinin diplomatları arasında bir fırtına kopardı. Roussin gizli maddenin mevcudiyetini de sezmişti. Stürmer'e "Ruslar askerî kıtalarını ilerletmeyeceklerdir, fakat bize Bosforu kapayacaklardır ki, bu da kâfidir," demişti. İngiliz ve

¹ Rosen, c. I., s. 183.

² E. Molden, s. 73 te bu hususta şöyle demektedir "Baron Roussin'in meseleyi haber almasından birkaç gün sonra, Roussin Husrev Paşa, Ponsonby de Reis Ef. tarafından kati (resmî) malûmat aldılar. Bunlar ihtimal muahede müzakerelerine henüz alınmadıkları için kırgınlıklarından veyahut rüşvetle elde edilmek suretiyle, tesadüfen, elde etmiş oldukları bu malûmatı İngiliz ve Fransızlara haber vermiş olmalıdırlar."

Fransız donanmaları yeniden Çanakkale Boğazının önünde göründüler. 28 Ağustos'ta ¹ her iki devletin elçileri Babıali'ye bir hafta evvel ² tasdik edilen muahede aleyhine hemen hemen aynı mealde birer protesto notası verdiler ³. Bu notada ezcümle şöyle denmektedir: Fransa hükümeti, akdedilen bu muahede dolayısıyla Babıali ile Rusya arasındaki münasebetlerde büyük değişiklikler olacağına kanidir. Fakat Avrupa devletleri bu gibi değişikliklere razı olmamak hakkına maliktirler, bundan dolayı, Petersburg hükümeti zikri geçen muahede ahkâmı mucibince Osmanlı İmparatorluğunun iç meselelerine askerî kuvvetle müdahale ettiği takdirde, Fransa hükümeti bu anlaşmayı hiçe sayacak, meydana gelecek duruma göre istediği gibi harekete geçecektir ⁴.

Lord Ponsonby de aşağı yukarı aynı şekilde müracaatta bulunmuştu. Gerek bu tazyikler, gerek Mehmet Ali ile anlaşmayı müteakip Çanakkale Boğazı ağzından çekilen İngiliz ve Fransız donanmalarının tekrar geri dönmesi, Babıali'yi çok güç bir mevkie sokmuştu. Fakat aşağıda görüleceği veçhile, Osmanlı İmparatorluğu için bu vaziyetten kurtulmak artık kolay olmayacaktı. Çünkü Rusya münferit hareket etmesine ve Avusturya'yı bu ehemmiyetli teşebbüste ihmal etmesine rağmen yalnız değildi. Avusturya ve henüz rüşdünü isbat etmediğinden dolayı Avusturya'nın bir peyki olan Prusya, Rusya tarafına temayül etmişlerdi. Bu üç devlet pek sıkı bir şekilde birbirine bağlı oldukları halde, Batının iki büyük Devleti, Fransa ve İngiltere'nin doğuda takip ettikleri siyaset ve menfaatlarının ayrılığı dolayısıyla samimî bir surette birleşmeleri mümkün değildi; bundan dolayı İngiltere ve Fransa donanmalarının müştereken aldıkları bu tehditkâr vaziyete karşı Rusya büyük bir ehemmiyet vermemekte, hattâ lâkayd kalmakta haklı idi.

İngiliz ve Fransız elçileri aynı zamanda faaliyete geçerek Viyana'daki elçileri, Lamb ve Saint Aulaire vasıtasıyla Met-

¹ Rosen, c. I., s. 188 de bu tarihi 27 Ağustos olarak vermektedir.

² E. Molden, s. 77 de bir hafta evvel tasdike iktiran eden muahede diyorsa da, bu tarih muahedenin karşılıklı verilmesi tarihidir, bk. Prokesch-Osten, s. 46.

³ E. Molden, s. 77; Rosen, c. I., s. 188-189.

⁴ Rosen, c. I., s. 188-189

ternich'e hücum ettiler. Fakat böyle bir anlaşmanın mevcudiyetinden ancak bu müracaatla haberdar olan Metternich, doğru olarak böyle bir anlaşmadan haberi olmadığını bildirdi; bundan anlaşılıyor ki, bu anlaşmada Rusya'nın en ziyade lehinde olması icabeden Metternich bile bu meseleden en ufak bir haber bile alamamıştır. Metternich iki hükümet arasında itimada şayan münasebetlerinden dolayı böyle bir anlaşmanın vukuuna imkân veremiyor ve bunu aynen söylemekten çekinmiyordu ¹.

Metternich 16 Temmuz tarihinde Baron Stürmer'den bu şayiaların mahiyetini bizzat Orlof'tan öğrenmesini talep etti. Metternich hâlâ bu havadislerin Husrev Paşa ve Reis Efendi'nin entrikaları olduğunu sanıyor ve bunları bu hareketlerinden dolayı mevkilerinden düşürebileceğini bile ümit ediyordu. Rusya'nın hiçbir itiraz beklemediği Viyana hükümetini neden haberdar etmediği lâikiyle izah edilemiyor. Yalnız Orlof'a verilen talimatnamede, Rusya'nın İstanbul'da tam arzu ettiği şekilde hareket edebilmesi için herhangi bir ecnebi müdahaleye iştirak etmekten sakınmalıdır, denmektedir ki, ecnebi müdahalesiyle kastedilen devlet Avusturya olacaktır. Bundan dolayı Rusya'nın bu meseleyi bu sırada en ziyade güvendiği Avusturya'dan bile gizli tutmuş olmasını, bence, Orlof'a verilen talimatnamenin bu maddesinde aramamız icabeder ².

Viyana'nın bu vaziyet karşısında, tabiatıyla, neşesi kaçmıştı. Çünkü Rusya Avusturya siyaseti için elzem bir müttefikti. Halbuki Rusya'nın bu çok önemli meselede yalnız başına hareket etmesi ve bu hususta Avusturya'ya en ufak bir imada bulunmaması, Batı Devletlerinin gözünden kaçmayacağı muhakkaktı. Fakat Metternich buna rağmen Rusya ile tam mâna-siyle darılmak cesaretini gösteremedi, bunu Orlof'un bir suçu olarak görmek istedi. Nesselrode, tabii, meselede Orlof'tan ziyade methaldardı; Nesselrode'nin Babiali'nin arzusu üzerine meydana gelen bir muahdeden diğer devletleri haberdar etmek, Babiali'ye düşen bir işti, demesi, gülünç bir bahaneden başka bir şey değildi ³. İşin daha tuhafı, bu hâdise Avusturya

¹ E. Molden, s. 73.

² Goryanof (tere.), s. 65.

³ E. Molden, s. 75.

Rusya arasını açacağı yerde, bilâkis kuvvetlendirmiş ve aşağıda izahedeceğimiz veçhile Münchengerätz muahedesinin bir an evvel akdedilmesine sebep olmuştur.

Bu sırada Metternich de Stürmer'in 14 Temmuz tarihinde İstanbul'dan gönderdiği bir tahrir ile, kati olarak, anlaşmadan haberdar oldu. Orlof hareketinden bir gün evvel Stürmer'e mahremane beyannatta bulunmuş ve bu anlaşma esnasındaki sükûtunu izah etmişti. Orlof, elinde talimatı olmaması icabeden bir mesele hakkında kendisini fena bir mevkie sokmak istemediğinden ve müzakerelerin ne şekilde sona ereceğini bilmediğinden susmağı tercih ettiğini söyledi.

Graf Orlof 7 Ağustos tarihinde Butenef'e Odesa'dan haber göndererek Stürmer'e gizli maddeyi de bildirmesini yazdı¹.

Metternich son Osmanlı-Rus harbinde yaptığı teşebbüsün muvaffakiyetsizliğe uğraması üzerine Rus aleyhine, başka bir tabirle, Şarkta yalnız başına bir siyaset takip etmekten vazgeçmişti. Üç Doğu Hükümeti, bundan dolayı, eskisinden çok daha sıkı bir surette birbirine bağlanmış, önderlik te Metternich'in elinden, enerjik Çar Nikola'nın eline geçmiş bulunuyordu. Diğer taraftan garp Devletlerinin, İngiltere ve Fransa'nın arasında, her ne kadar, birçok hususların görüş ve telâkkilerinde bir anlaşma husule gelmiş ise de, bunların menfaat ayrılıkları samimi olarak anlaşmalarına mânidi. Şu halde, yukarıda kısaca belirtmeğe çalıştığımız gibi, Rus diplomatları umumî siyaset durumu lâıkiyle kavramışlar ve bundan dolayı, büyük devletler arasında büyük ihtilâflara yol açabilecek bir karakterde bulunan bu anlaşmaya, bunu gizli tutmakla beraber, endişesiz girişebilmişlerdi.

Babiali (Pertev Ef.) bu protestoya Butenef ve Stürmer ile müzakerede bulunduktan sonra 13 Eylölde -gizli maddeyi ancak bir hulâsa şeklinde- muahedeyi bildirdi; bu anlaşmanın malûm oluşu artık bütün düşünce ve endişeleri bertaraf etmelidir; anlaşma Osmanlı İmparatorluğunun istiklâlini koruyacak ve Avrupa'da sulhü muhafaza edecektir. Babiali anlaş-

¹ E. Molden, s. 76-77,

manın aktinde her müstakil hükümetin kullanabileceği haklardan başka bir şey kullanmamıştır.

Ponsonby bu izahattan memnun kalmıştı; zaten sefaret müşaviri Mandeville'in müfarakatinden beri İngiliz sefareti daha sakin bir lisanla konuşmağa başlamıştı. Fransız sefaret müşaviri Varennes'in yerine Langsdorf'un tayini de meselede kendisi hissettirmişti¹.

Avusturya sefiri çok güç bir vaziyette idi. Orlof'un dediği gibi Stürmer'in bu hususta hakikaten talimatı yoktu. Stürmer ancak Eylül ayında Viyana'dan aldığı bir haberle, Metternich'in tamamiyle bu muahedenin lehinde olduğunu anlamıştı. Metternich'e gelince bu mesele hakkındaki emirlerini ancak 17 Ekim'de gönderdi. Batı Devletlerinin elçileri Stürmer'i de aralarına almak için uğraştılar, fakat muvaffak olamadılar. Stürmer 26 Temmuzda henüz Metternich'ten katt bir emir almadan yazdığı tahrirde hulâsaten şöyle diyordu: "Benim düşünce ve kanaatlarım çok açıktır; biz şimdiye kadar Rusya'ya karşı büyük bir itimad besledik, Rusya, ittifakımızın esasını teşkil eden Osmanlı İmparatorluğunun bekasını bir anlaşma ile tevsik ettiği bu devirde neden kendisinden şüphelenelim? Bu muahede ile Rusya'nın şarkta kazandığı nüfuzu haset ettiğimizden dolayı mı bunu yapacağız? Bu nüfuz çok tabiidir ve tamamiyle iki devletin coğrafi vaziyetlerinden ilerigeliyor... Bundan başka Avrupa'nın şimdiki durumu ve Rusya ile ittifakımız öyle önemli bir meseledir ki, bunları en ufak bir şekilde haleldar etmek bile hakiki bir felâket olabilir., Görülüyor ki Stürmer de bu hususta tamamiyle Metternich gibi düşünmüş, bu siyasetinden bütün teşviıklere rağmen ayrılmamıştır².

Yukarıda işaret edildiği gibi, Hünkâr İskeleyi muahedesi üç muhafazakâr devleti (Rusya, Avusturya, Prusya) her vakitten ziyade bir araya getirmeğe ve Münchengrätz muahedesinin akdine sebep olduğu gibi İngiltere'nin Mısır Meselesinde baş rollerden birini oynaması hususunda da büyük bir âmil olmuştur. İngiltere bu tarihten itibaren yalnız rakibi addettiği Mehmet

¹ E. Molden. s. 78.

² Abu İzzeddin, s. 128.

Ali aleyhine hareket etmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'dan ayırmak için takip ettiği siyaseti bir kat daha şiddetlendirmiştir¹.

c - Münchengrätz Muahedesi

Avrupa devletlerini çok yakından ilgilendiren ve en tehlikeli siyasi meselelerden biri halinde inkişaf eden Mısır Meselesinin birinci safhasının 1831 - 1833 seneleri arasında devam ettiğini ve Osmanlı İmparatorluğunu alâkadar etmesi bakımından Kütahya anlaşması ve Hünkâr İskeleyi muahedesiyle sona erdiğini gördük. *Hünkâr İskeleyi* muahedesiyle Büyük Devletler Mısır meselesi etrafında iki guruba ayrılmışlardı: Birinci gurup Rusya, Avusturya ve Prusya'dan; ikinci gurup ise İngiltere ve Fransa'dan teşekkül ediyordu. Münchengrätz muahedesi Mısır Meselesinin sona ermesinden sonra, Şark Meselesi hakkında Avusturya ve Rusya devletlerinin münasebet ve müzakerelerinin neticesi olarak meydana geldi. Bundan dolayı, haddi zatında, Avusturya ve Rusya arasında, 18 Eylül 1833 tarihinde, akdedilen bu muahede konusu bakımından doğrudan doğruya Şark Meselesi ve Osmanlı İmparatorluğunu ilgilendirmektedir.

1. Nikola (1825-1855), Mısır Meselesinin bilhassa bu birinci safhasında daima baş rolü oynamağı düşündü; gerek varis, gerek hami, ne olursa olsun, başta gelmek istedi. Çar Nikola Avusturya'nın Petersburg elçisi bulunan Graf Ficquelmont'a Mısır Meselesini kastederek, "halen mücadele mevzuu olan mesele herkesten ziyade bizi ilgilendirir, bu hususta kimseyi önümüze geçirmemek zorundayız," demişti².

1833 senesi Ocak sonunda, Rusya'nın Viyana elçisi Tatışçef (Tatistscheff, Tatischtschew) Avusturya devletine gizli bir nota verdi. Rusya bu notada, Mehmet Ali'nin Sultanı tahttan indirerek yerine oğlunu geçirmek istediğini hatırlatıyor; böyle bir hâdisenin hanedan değişmesini mucip olabileceği gibi, ahlâk, âdet, dil, din, duygu ve menfaat bakımından çok muhtelif unsurlara ayrılan Osmanlı Devleti bünyesinin de parçalanabileceğini ileri sürüyordu; bundan dolayı bu devlete komşu olan Avusturya ve Rusya devletlerinin, böyle bir parçalanmada

¹ Abu İzzeddin, S. 128.

² E. Molden, 82-83.

kendi maddi menfaatlarını ve hudutlarını korumak için şimdiden tedbir almaları icabettiğine işaret ediyordu; aksi takdirde aleyhte emeller güden diğer devletlerin bu hususta daha evvel hareket edebileceklerini zikrediyor, bu vaziyetin gizli bir anlaşma ve gizli bir hareketi¹ mucip olabileceğini beyan ediyordu. "Gizli anlaşma," ve "gizli hareket," Avusturya'ya karşı bir tehditti. Metternich'in fevkalâde canını sıkan ve Türkiye'nin metbuluğu altında vergiye bağlı bir Yunanista'nın kurulmasını istihdaf eden 4 Nisan 1826 tarihli İngiltere - Rusya anlaşması, Avusturya'nın haberi olmadan yapılmıştı ki, bu anlaşmaya sonradan Fransa da katılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun bu anlaşması ile tesbit edilen kararlara boyun eğmemesi yüzünden, 6 Temmuz 1827 de bu üç devlet Londra'da daha katı bir şekilde anlaşmışlardı. Avusturya yine böyle tecrit edilmiş bir vaziyette kalabilirdi².

Metternich Rusya ile anlaşmağı arzu etmekle beraber, bu hususta acele etmedi; çünkü artık tecrid edilmiş bir vaziyette kalmaktan korkmuyordu. Rusya 1833 senesinde, 1826'daki vaziyetine nazaran çok daha zayıf bir halde idi. 1826'da Rusya Mukaddes İttifakın başında geliyor ve Avrupa'da siyaset sahasında en büyük rolü oynuyordu; halbuki bu sırada durum Rusya aleyhine olmak üzere tamamiyle değişmiş bulunuyordu. Rusya Yunan âsilerini korumak suretiyle, kurmuş olduğu prensibi ve güttüğü rejimi kendi eliyle yıkmış, bu suretle Fransa, Belçika ve Polonya'da isyanların patlamasına müessir olmuştu. Fransa'da Lui Filip ile öyle bir idare teşekkül etmişti ki, bu idare ile anlaşmak şöyle dursun, bilâkis bu iki hükümet arasında tam bir görüş ayrılığı ve bir gerginlik hasıl olmuştu. Bundan başka Rusya Polonya ihtilâli gibi dahilen de uğraşmak zorunda kaldığı gâilelerle karşılaşmıştı³. Bu sebeplerden dolayı Metternich Rusya'nın bu ehemmiyetli notasına bile ancak kaçamaklı bir cevap vermekten çekinmedi. Rusya'nın bu sorularına, genel durumu inceleyen bir takrir gönderdi. Avusturya Başve-

¹ E. Molden, s. 84.

² Theodor Lindner, Weltgeschichte, c. IX., s. 201.

³ Hugo Preller, die Weltpolitik des 19. Jahrhunderts, s. 71; karşı. Stählin: Geschichte Russlands von Anfängen bis zur Gegenwart, c. III., s. 339-363.

kili bu takririnde Osmanlı İmparatorluğunun sukut sebeplerini, II. Mahmud'un yaptığı yenilikleri teşrih ediyor; Osmanlı Devletinin bakasının her iki İmparatorluk için daha faydalı, hattâ zaruri olduğunu ispata çalışıyordu. Takririn ancak sonunda kısa ve sudan olarak Rus isteklerine temas edilmişti¹.

O halde diyebiliriz ki, Rus siyaseti geleceği sezmiş, Rus askerleri Boğaza gelmeden önce, tecrid edilmiş bir vaziyette kalmamak için, Avusturya ile bu hususta bir anlaşma yapılmasını şiddetle istemişti.

Metternich'in yukarıda zikrettiğimiz cevabı tabiatıyla Çar'ı tatmin etmedi; fazla olarak İbrahim Paşa'nın ordusunun Anadolu'da süratle ilerlemesi, Rus hükümetini kuşkulandırmaya ve telâşa düşürmeğe başlamıştı; çünkü bu suretle yalnız Sultan değil, aynı zamanda Önyasya'daki Rus menfaatları da tehlikeye girmiş oluyordu. Rusya her ihtimale karşı Odesa'da kuvvetler toplamağa başladı. Rusya bu askeri tedbirleri almakla beraber, siyasi sahada Avusturya ile anlaşmak hususundaki faaliyetine de devam etti. Çar 1833 Şubat ayı ortalarında, Avusturya elçisi ile yaptığı bir muhaverede, Osmanlı Devletine vadettiği yardımı kasdederek, fikirlerini hulâseten şu suretle anlatmıştı: „... Bu benim için büyük bir fedakârlıktır. Bu hal gerek din, gerek siyaset bakımından tuttuğumuz yola aykırıdır. Fakat ben bu ölüyü diriltmek kudretini haiz değilim. Osmanlı Devleti artık olmüştür. Biz belki önümüzdeki buhranı durdurabileceğiz, fakat bu köhne vücudun hayatı artık uzayamaz; bu vücut her tarafından çözülmeye ve çürümeye başlamıştır. Ergeç parçalanacaktır. İmparator Franz ve ben bu hususta anlaşmalıyız. Osmanlı Devletinin yıkılması ile alınması icabeden tedbirler hakkında ilk defa uğraşılmıyor; bu husus için birçok plânlar çizildi; fakat her defasında itimsizlik ve kıskançlık, esaslı bir anlaşmanın önüne geçti. Fakat bugün İmparatorla benim aramda artık böyle bir engel kalmamıştır. II. Katerina'nın plânları üzerinde ne gibi mütalâalar yürütüldüğünü ve bu plânların hangi kısımlarının doğru, hangilerinin mübalâgalı olduğu meselesi üzerinde duracak değilim; zira -derhal söyleyeyim ki- Rusya bugün tuttuğu hedefi bırakmış bulunmak-

¹ E. Molden, s. 85-86.

tadır. Ben Osmanlı İmparatorluğunun bakasını istiyorum. Bu İmparatorluk sukut ederse onun parçalarından hiçbir şey istemiyecğim. Bununla beraber bu meseleyi tesadüflere terkedemeyiz Malûm olduğu üzere, Büyük Devletler, Osmanlı Devletinin tak-simi hususunda çok uğraşılar. Korkum ve endişem, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'da derhal entrikalarına başlamaları mülâhazasından ilerigeliyor. Bir Yunan hükûmetinin esasları halen mevcuttur. Osmanlı Devleti aczi ve zâfı dolayısıyla mahvolduğu takdirde yerine neden büyük bir Yunan hükûmeti kurmayalım¹.

Viyana, Rusya tarafından yapılan bütün teşebbüslere rağmen bir müddet daha hareketsiz kaldı; çünkü Rusya'ya bu anlaşma mukabilinde bazı teklifleri vardı. Tatisçef'in 1833 Mayıs ayı başlarında bu meseleyi yeniden bahis mevzuu etmesi üzerine, her şeyden evvel Tuna Prensliklerinin tahliyesini istedi; bu mıntakaların Rus askerî işgali altında bulunması Avusturya'nın siyasi ve iktisadi menfaatlerine zarar verdiğini bildirdi. Bundan başka Metternich Mehmet Ali'nin büyük bir Arap İmparatorluğu kurmasına engel olunmasını ve şayet Osmanlı İmparatorluğu parçalanırsa, enkazı üzerine büyük bir devlet değil, birtakım küçük Prensliklerin teşkilini ve İstanbul'u elinde tutacak olan prensliğin hiçbir zaman İmparator unvanını almamasını istedi. Çarın, bazı nüfuzlu Rus devlet adamlarının da tesiriyle nihayet, bu tekliflere razı olduğunu görüyoruz².

Düşünülen bu muahedenin (Münchengrätz) iki gayesi vardı: Hem dahili, milli ihtilâllere karşı üç konservativ devletin (Avusturya, Rusya, Prusya) müttehit olduklarını gösterecek, hem de Şark Meselesinin düşünülen şeklini tesbit edecekti; bununla beraber muahedenin esas ve önemli kısmı Şark Meselesine ait olanı idi.

1833 sonbaharına doğru çoktan düşünülen mülâkat ve anlaşmanın yapılmasına karar verildi. Yalnız bu mülâkat üç hükümdar arasında bir defada olmayacak, ayrı ayrı üç defada yapılacaktı. Anlaşmanın bu şekilde yapılmasını arzu eden Metternich'ti³.

¹ E. Molden, S. 86-89

² E. Molden, s. 90.

³ E. Molden, s. 92; karşı. R. Charvat: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert, Leipzig und Berlin 1918, s. 125-126.

14 Ağustosta İmparator Franz, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm ile Theresienstadt'ta¹ buluştular ve Metternich'in hazırladığı zemin üzerine anlaştılar. Bu anlaşma, her şeyden evvel Polonya ve Almanya'da zuhuru ihtimal dahilinde görülen isyan hareketlerini istihdaf ediyordu.

Avusturya, Rusya arasında akdedilen Münchengrätz muahedesi buna nazaran çok daha önemli idi. 4 Eylül tarihinde Metternich Münchengrätz'deki Waldstein (Wallenstein)² şatosuna geldi; Avusturya İmparator ve İmparatoriçesi çoktan buraya yerleşmiş bulunuyorlardı. Nihayet Çar I. Nikola da kayın-pederi Prusya Kralının yanında 5-8 Eylül'e kadar kaldıktan sonra, 10 Eylül tarihinde, maiyeti ile beraber Münchengrätz'e geldi. Nikola her yerde olduğu gibi burada da çok iyi tesir yapmıştı; Nikola Prens Metternich'i şu sözlerle karşıladı: "Ben buraya Şefimin emirleri altına girmeğe geldim. Yanlış bir harekette bulunduğum takdirde, beni bir işaretle ikaz edeceklerine güveniyorum"³.

Münchengrätz muahedesi, imzası bulunan 5 murahhas tarafından hazırlanmıştı ki, bunlar da: Avusturya murahhası olarak, Metternich ve Ficquelmont, Rusya murahhası olarak ta Nesselrode, Orlof ve Tatisçef'ten ibarettiler.

Münchengrätz muahedesi âdet olan mukaddimeden sonra, ikisi gizli olmak üzere beş maddeden ibarettir⁴.

I. maddede muahedeyi imzalayan Devletler, Osmanlı İmparatorluğunun Osmanlı hanedanının elinde kalmasını temin etmeği, ellerinde bulunan bütün vasıtaları bu hususta kullanmayı üzerlerine alıyorlardı.

II. maddede bu iki Devlet, gerek tam bir hanedan değişmesi şeklinde olsun, gerek Osmanlı İmparatorluğunda hükümlerlik haklarını tehdit eder durumda bulunsun, her türlü değişik-

¹ Theresienstadt (Çekoslovakya, Terezia) Eger nehrinin Elbe'ye döküldüğü yerin yakınında.

² E. Molden, s. 98-99; Charmatz, s. 125.

³ E. Molden, s. 100; Charmatz, s. 126; Schiemann, c. III., s., 235 not 1.

⁴ E. Molden, s. 119-123; muahedenin tabilii için bk. Stern, c. IV., s. 388; muahedenin Fransızca tam metni için yine bk. Ankara Üni. D., T.-C. Fakültesi dergisinde (sayı 4, 1943 May.-Haz.) neşrettigimiz makalenin sonuna.

liği birlikte önlemeyi vâd ve böyle bir hal karşısında bu gibi yeni bir teşekkül kabul etmemeyi ve en müessir vasıtalarla buna karşı gelmeyi kararlaştırmış bulunuyorlardı.

III. madde ratifikasyon (ratification) şartlarını ihtiva ediyordu.

I. gizli madde, esas muahedenin, Mehmet Ali'yi ilgilendiren kısmını daha geniş bir surette ele almakta ve nüttefiklere daha ağır ödevler yüklemekte idi. Bu madde ile Mehmet Ali'nin Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa tarafında bulunan ülkelelerinde de doğrudan doğruya veyahut bilvasıta genişlemesinin beraberce önüne geçileceği karar altına alınmıştı.

II. gizli madde, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmak ihtimalini nazarı itibara alıyordu; böyle bir hal karşısında, anlaşma baki ve muteber kalacaktı. Müttefikler gerek kendi menfaatlarını, gerek Avrupa Devletler muvazenesini bozacak durumların zuhuruna hep birlikte mâni olacaktı. Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak mümkün olmadığı takdirde, Çar da Avrupa Türkiye'sinde büyük bir Yunan hükümeti yerine küçük prensliklerin teşkil edilmesine razı olmuştu.

Polanya'yı ilgilendiren anlaşma da bir gün sonra imzalanmış ve derhal hareket edilmişti. Nesselrode ve Ficquelmont Prusya Hükümetine de neticeyi bildirmek ve onunla da bu kararlaştırılan hususlarda anlaşmak üzere Berlin'e hareket ettiler.

Münchengrätz muahedesi çok samimi olmuştu. İhtiyar Avusturya İmparatoru hususi görüşmelerin birinde, 1835 sene-sinde Avusturya İmparatoru olan I. Ferdinand'ı¹ kasederek, Veliâhtın hastalığını bahis mevzuu etmiş ve onu Rus Çarına emanet ettiğini söylemişti. Bunun üzerine Nikola İmparator Franz'ın önünde diz çökerek, Prense daima yardım edeceğini yemin ederek vadetmişti. İhtimal İmparator Franz bundan dolayı bu mülâkata büyük bir önem vermişti; çünkü, netice itibariyle bu mülâkat yalnız Şark Meselesine Avusturya enterese ve menfaatlarına uygun bir hal çaresi bulmakla kalmamış, aynı zamanda Metternich siyasetini Almanya ve İtalya'da temadi ettirmek için Rus yardımını garanti etmişti. Rusya içinden çürümüş bulunan Avusturya İmparatorluğu için isyan hareketlerine karşı

¹ Avusturya İmparatoru olarak, bk. yukarı s. 42, not 2.

çok lâzımdı¹. Avusturya'nın bu muahede ile cihan siyasetinde de kazancı vardı. Metternich Münchengrätz muahedesıyla, Avusturya'yı tecrid edilmiş bir vaziyette bırakan Londra Anlaşmasından² intikam almış oluyordu.

Hünkâr İskelesi muahedesıyla zaten büyük bir asabiyet içinde bulunan batı Avrupa Devletleri Münchengrätz muahedesıyla büsbütün galeyana gelmişlerdi. Avrupa'nın siyaseti bakımından tamamiyle ikiye ayrılmasının önüne geçen ve bozulan âsabi teskin eden Metternich'in müessir surette çalışması olmuştur. Ficquelmont, Avusturya'nın Londra elçisi bulunan Prens Esterhazy'ye (tabii, Şefinin arzusuyla) bizzat Çarla birlikte hazırladığı İngiltere Hariciyesine verilmek üzere 21 Eylül 1833 tarihinde bir mektup³ gönderdi. Bu mektup bu sırada Rus ricalinin ortaya attıkları fikirleri ihtiva etmesi bakımından da çok enteresandır. Mektupta, Osmanlı İmparatorluğunun za'fında esas suç, İngiltere, Canning ve Navarin'e yüklencere hülâsaten şöyle denmektedir: "Karadenize erişmek kendisi için bir hayat meselesi olan Rusya, İstanbul'u işgal etmeği istemiş olamaz; çünkü bu yalnız Batı Devletleriyle değil, aynı zamanda Avusturya ile de harbi mecburi kılardı. Sonra İstanbul'un zaptı Büyük Rusya için daima bir tehlikedir; Rusya'nın Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye ayrılmasını mucip olabilir. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun üzerindeki hamiliği coğrafi durumundan ileri gelmiştir.- Ficquelmont mektubun sonunda şu tavsiyede bulumaktadır: "Rus siyaseti Osmanlı İmparatorluğunun bakasını istemektedir; İngiltere'nin Rusya'yı protesto edeceğine, Rusya ile birlikte çalışması ve onu kontrol etmesi icabeder⁴.

¹ Stern, c. IV., s. 388.

² Rusya, Akkerman (17 Ekim 1826) muahedesinin akdinden sonra, yeniden Yunan menfaatlarını korumağa bağladı. Yunan muhiplerinin bu sırada Fransa'da da büyük bir nüfuz elde etmelerinden istifade eden Rusya, bu hükümeti de kendi tarafına çekeceğini umdu ve bu husustaki mesaisinde hakikaten muaffak oldu. 4 Nisan 1826 anlaşması sonradan daha sıkı bir şekilde Londra'da 6 Tem. 1827 tarihinde Üçler Paktını (Tripelallianz) meydana getirerek, netice itibarıyla Navarin faciasına sebep oldu. Carl Ritter von Sax: Geschichte des Machtverfalls der Türkei..., Wien 1908, s. 223-224; Sax'ta bu Üçler paktının tarihi 6 Nisan gösterilmiştir ki, yanlıştır. Karş. Sax, s. 223; Rosen, s. 40; Noradounghian: Recueil d'actes internationaux de l' Empire Ottoman, c. II., s. 130.

³ E. Moldeo, s. 114.

⁴ Aynı eser, s. 114-115.

Hemen hemen aynı tarihte Metternichte Esterhâzy'ye aynı anlamda bir takrir¹ göndermişti: "İmparator (Avusturya) katt olarak, Osmanlı İmparatorluğunun başında Sultan'dan ve onun meşru halefinden başka hiçbir kimseyi hükümdar olarak tanımamağa karar vermiştir. —Burada, hiç şüphesiz, Mehmet Ali kastedilmektedir — İmparator, hiçbir zaman, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunda, ister maddi fütuhatla, ister siyasi bir suretle Sultanın rızasıyla olsun, arazi elde etmesine razı olmayacaktır... İmparator Osmanlı İmparatorluğu arazisinden her hangi bir parçayı koparmak isteyen her harekete, kendi arazisine yapılmış bir tecavüz nazariyle bakacaktır..

Almanya ve İtalya'da Habsburg monarşisini tehdit eden revolüsyoner tehlikeler içinde elde edilen bu netice Metternich için büyük bir muvaffakiyetti. Bilhassa Batı Devletlerinin Rusya'ya karşı harbe girmeleri muhakkak gibi görüldüğü bir sırada bu muahedeyi akd ve Batı Devletlerini itidale sevkede-bilmek, hiç şüphesiz ki Metternich için daha büyük bir muvaffakiyetti.

Doğuda, Kütahya anlaşmasıyla sona eren Mısır Meselesinin birinci safhası, Batıda, Avusturya'nın içten pek kuvvetli olmamasına, hattâ çözülmeye yüz tutmasına rağmen, Metternich gibi büyük bir diplomat ve hükümet adamının zekâ ve gayretleri sayesinde, büyük muvaffakiyetler temin eden München-grätz muahdesiyle sona ermiş oluyordu.

¹ E. Molden, 115.

DÜZELTMELER

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
9	4	sandıkları	sandıklarını
23	23	mücadelede	mücadele,
30	23	karşılıklar	karışıklıklar
44	3	refah ve	refah,
44	4	tutmağı	tutmağa,
44	7	oldugunu	olduğuna
57	5	hayvanları	hayvanların
59	11	patlaması	patlamasına
62	17-18	tabiy-siyle	tabiyesiyle
63	5	kontrolü	kontrolünü
63	17	vukuu	vuku
63	28	Paşa'nın	Paşa'ya
64	5	tarafıdan	tarafın da
64	14	Mısırlılar	Mısırlıların
67	30	serkerdeler	serkerdelerle
69	28	iktisâ	iktisab-ı
70	25	huzur	huzur-ı
71	2	emin ki	emindi ki,
73	31	ser-i rişte	serrişte
74	1	refatârı	reftar-ı
83	5	mektubunu	mektubunun
83	8	kullanılması	kullanılmaması
93	17	elçisi	elçisinin
97	4	ilerlemesi	ilerlemesini
97	26	Mısır'a	Mısır'dan
98	11	Murawieff	Murawieff'in
99-(100) son kelime		sükûtuna	sukutuna
105	25	bildirmişti	bildirtmişti
106	11-12	hizi dahi	haber-i habı
120	17	tehirini	tehirinin
120	18	olacağını	olacağı
120	19	bildirmişti	bildirilmişti

131	15	Aadna'nın	Adana'nın
133	1	mutanda	mütalâda
135	5	veliyyünniameleri	veliyyünniamileri
135	7	tebci	tebcil
135	13	icbal	iclâl
135	14	ûbidanemizden	abidanemizden
135	19	mûteâ	mûteâl
136	2	onu	onun
138	12	bir	bu
141	34	tarafa	tarafta
146	17	üzerinde	ûzerine
152	9	tayinini	tayini
